

Λ^ο Philol. 1423(38)

Epeteris

ΕΠΕΤΗΡΙΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΓΡΑΦΩΝ

Έβραβεύθη υπό της Ακαδημίας Αθηνών και του έμ Παρισίους
Συλλόγου προς έρίσχυση των Έλληνικών Σπουδών.

ΤΌΜΟΣ ΛΗ΄

ΑΘΗΝΑΙ 1971

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Annuaire de l'Association d'Études Byzantines (Grèce)

Διευθυντής ὁ καθηγητής Νικόλαος Β. Τωμαδάκης
(ὁδὸς Ἑλιδος 13, Ἀθῆναι 608)

Directeur : Prof. Dr. N. B. Tomadakis (Rue Ilidos 13, Athènes 608)

Διαχειριστής ὁ καθηγητής Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης
(ὁδὸς Κρέσνας 16 - 18, Ἀθῆναι 708)

Administration : Prof. Dr. G. K. Spyridakis (Rue Kresnas 16 - 18, Athènes 708)

Ἐπεμελήθησαν τῆς ἐκδόσεως :

Τῶν τόμων Α' - Β' : Κων. Δουβουινιώτης - Φ. Κουκουλῆς

» Γ' - Δ' : Κων. Δουβουινιώτης - Φ. Κουκουλῆς - Δ. Α. Ζακυθινός

Τοῦ τόμου Ε' : Φ. Κουκουλῆς

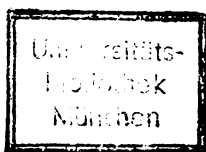
Τῶν τόμων ΣΤ' - Ζ' : Φ. Κουκουλῆς - Ν. Β. Τωμαδάκης

» Η' - Θ' : Ν. Β. Τωμαδάκης

Τῶν τόμων ΙΑ' - ΙΒ' : Ν. Β. Τωμαδάκης - Σ. Ἰ. Κουρούσης

Τοῦ Εὐρετηρίου τῶν τόμων Α' - Γ' συντάκτης : Ε. Γ. Κριαρᾶς

» » » ΙΔ' - Λ' συντάκτης : Ν. Παναγιωτάκης

ΚΖΙ 5744

Γραφεῖα : Ἀριστείδου 8, ὄγδοος ὄροφος

Bureau : Rue Aristidou 8/8, Athènes 122 - Grèce

Τηλ. 3237 - 173

Τὰ ἀνταλλασσόμενα περιοδικὰ καὶ τὰ πρὸς ἀγγελίαν ἢ κρίσιν βιβλία ἀποστέλλονται πρὸς τὴν Ἑταιρείαν, Ἀριστείδου 8, πρὸς τὸν διευθυντὴν δὲ μόνον τὰ χειρόγραφα.

Κάτ' ἀπόφασιν τοῦ Διοικητ. Συμβουλίου, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1956 οἱ ἑταῖροι καταβάλλοντες τὴν πρὸς τὴν Ἑταιρείαν συνδρομὴν αὐτῶν λαμβάνουσι τὸν τόμον δωρεάν.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΔΗ' (1971) ΤΟΜΟΥ

	Σελ.
ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ : Ἡ δῆθεν «Μεγάλη σιγή» τῶν Γραμμάτων ἐν Βυζαντίῳ (650 - 850). (Ἀρχαιογνωσία καὶ πνευματικαὶ ἐκδηλώσεις)	5 - 26
Ο ΑΥΤΟΣ : Κυπροκρητικὰ	27 - 46
GHEORGHE CRONȚ: Nicolas Iorga. Historien de l'empire byzantin	47 - 56
UGO CRISCUOLO: L'epistola di Michele Italico ad Irene Ducas ΝΙΚΟΛΑΟΣ Π. ΜΑΤΣΗΣ : Ὁ τόκος ἐν τῇ νομολογίᾳ τοῦ Πα- τριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς ἰδ' καὶ ἰε' αἰῶ- νας	57 - 70
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ : Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλή- νων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδούης (Μέρος Β'. Legisti 1591 - 1809)	71 - 83
Ο ΑΥΤΟΣ : Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδούης (Μέρος Α'. Artisti). Συμ- πληρώσεις - Διορθώσεις - Προσθήκαι	84 - 195
ΦΑΙΔΩΝ Κ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΗΣ : Ἱστορημένα χρησιμολόγια τοῦ Μουσείου Διον. Λοβέρδου	196 - 206
GEORGIOS K. SPYRIDAKIS : Die Erforschung des Volkslieds und der Volksmusik der byzantinischen Epoche (4. - 15. Jh.)	207 - 223
HARRY J. MAGOULIAS : Bathhouse, Inn, Tavern, Prostitu- tion, and the Stage as seen in the Lives of the Saints of the sixth and seventh Centuries	224 - 232
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ι. ΛΟΥΠΑΣΗΣ : Ἀναγραφὴ τῶν ἔργων (1900 - 1969) Σωφρονίου Εὐστρατιάδου	233 - 252
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ : Ὁ βίος τοῦ Εὐθυμίου (Vita Eu- thymii) πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως († 917) καὶ ὁ χρόνος συγγραφῆς αὐτοῦ	253 - 288
ΘΕΟΔ. ΣΤ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ : Ὁ Ζωροάστρης εἰς τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Γ. Γεμιστοῦ - Πλήθωνος	289 - 296
Σύμμεικτα :	
N. B. TOMADAKIS : Les Historiens byzantins	297 - 341
	345 - 360

Ο ΑΥΤΟΣ : La politica religiosa di Venezia a Creta verso i Cretesi ortodossi dal XIII al XV secolo.....	361 - 376
Ο ΑΥΤΟΣ : Ἡ Ἔλωση (1453) καὶ ἡ ἱστορικὴ μνήμη τῶν Ἑλλήνων	377 - 387
E. J. MAVROUDIS : L'influence byzantine sur les arts décoratifs à Liège et dans le pays Mosan durant le Moyen Âge..	388 - 393
ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑΙ : Π. Δ. Μαστροδημήτρης, Κωνσταντῖνος Δ. Μέρτζιος (1886 - 1971)	397 - 421
Παν. Ι. Ζέπος, Antonio d'Emilia (1908 - 1968)	422 - 424
Ν. Β. Τωμαδάκης, Βασίλειος Λαούρδας	425 - 426
Ὁ αὐτός: Νικόλαος Bănescu (1878 - 1971)	427 - 429
Ν. Μ. Κοντολέων: Χαρίκλεια Μπάρλα - Πάλλα	430 - 432
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ : Ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη, Δ. Β. Βαγιακάκου	433 - 470
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ : Ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη	471 - 475
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Βυζαντινῶν δημοσιευμάτων Ἑλλήνων ὑπὸ Αἰκ. Χωματᾶ	476 - 499
ΛΗΦΘΕΝΤΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ	500 - 501
ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 1971	502 - 505
ΠΙΝΑΚΕΣ ΔΙΟΙΚ. ΣΥΜΒΟΥΛΙΩΝ, ΕΤΑΙΡΩΝ κλπ.	506 - 512
RÉSUMÉS	513 - 517
ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ	518
ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΚΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ	519

Ο ΖΩΡΟΑΣΤΡΗΣ ΕΙΣ ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΟΥ Γ. ΓΕΜΙΣΤΟΥ - ΠΛΗΘΩΝΟΣ

Είσαγωγή.

Ὡς τὸ «σημαντικώτατον σύμβολον» τῆς ἀναγεννωμένης ἑλληνικῆς φιλοσοφίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως χαρακτηρίζει ὁ Walter Kranz¹ ἓν μνημεῖον τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν· πρόκειται περὶ τοῦ πίνακος τοῦ Ραφαήλ «Ἡ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν», ὁ ὁποῖος, συντεθεὶς κατὰ τὰ ἔτη 1509 - 1511, κοσμεῖ τὴν Stanza della Segnatura τοῦ Βατικανοῦ. Εἶναι ἄγνωστον ποῖος μετέδωκεν εἰς τὸν ζωγράφον τὰς ἀπαραιτήτους γνώσεις διὰ τὴν σύνθεσίν του. Πάντως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶπη κανεὶς, ὅτι τὸ Πνεῦμα τῆς Ἀναγεννήσεως ἐνέπνευσε καὶ καθωδήγησε τὸν χρωστήρα τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου κατὰ τὴν θαυμασίαν αὐτὴν δημιουργίαν. Ἐπ' αὐτῆς διακρίνει ὁ προμνημονευθεὶς συγγραφεὺς περὶ τὰς πενήκοντα ὀκτὼ μορφάς, τὰς ὁποίας καὶ προσπαθεῖ νὰ κατονομάσῃ. Μεταξὺ των ἀνακαλύπτει καὶ τρεῖς ἀνατολίτας, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἰς εἶναι ὁ Ζωροάστρης²· σύντρεῖς ὁμως συμβολίζουν ἐπιτυχῶς καὶ ἐκφράζουν σαφῶς «τὴν ἐπίδρασιν καὶ τὸ μέτρον τῆς εἰσβολῆς ἀνατολικῶν στοιχείων εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν»³.

Εἶναι κάτι περισσότερον τῆς ἀπλῆς συμπτώσεως, ὅτι ὁ αὐτὸς Ζωροάστρης ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὸν τελευταῖον ἀξιόλογον Ἑλληνα φιλόσοφον τῆς βυζαντινῆς περιόδου, τὸν Γεώργιον Γεμιστὸν ἢ Πλήθωνα (1360 - 1452). Ἴσως μάλιστα ἐπιτρέπεται νὰ ὑποθέσωμεν βασίμως, ὅτι ἔμμεσος ἐμπνευστῆς καὶ μεσίτης τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὸν πίνακα γνώσεων δηλαδὴ ἐνσαρκωτῆς καὶ φορεὺς — τοῦλάχιστον ὁ κυριώτερος — τοῦ Πνεύματος τῆς Ἀναγεννήσεως ἐπὶ φιλοσοφικοῦ πεδίου εἶναι ὁ ἐν λόγῳ πολυῖστων καὶ λόγιος τοῦ Μυστρᾶ. Ἐκφεύγει τῶν ὀρίων τῆς παρουσίας μελέτης ἢ ἀκριβεστέρα ἐξέτασις τῶν σχέσεων τοῦ φιλοσόφου μας πρὸς τὴν ἐν Ἰταλίᾳ Ἀναγέννησιν⁴.

1. Kranz W., Die griechische Philosophie. Zugleich eine Einführung in die griechische Philosophie überhaupt, Bremen 1962⁵, σσ. 328 ἐξ.

2. Kranz W., ἔργ. μν., σ. 330.

3. Kranz W., ἔργ. μν., σ. 331.

4. Ἐκτενὴ περὶ τὸν Γεμιστὸν βιβλιογραφίαν ἀνευρίσκομεν παρὰ Masai Fr., Pléthon et le platonisme de Mistra, Paris 1956, σσ. 16 - 23. Ἐκ τῆς μὴ ἀναφερομένης

Πρέπει παρὰ ταῦτα νὰ λεχθῆ, ὅτι, καίτοι κοσμογονικαὶ - πνευματικαὶ κινήσεις καὶ δημιουργαί, ὡς ἡ Ἐναγέννησις, ὀφείλονται εἰς εὐρύτεραν πνευματικὴν ὀριμότητα τῶν καιρῶν καὶ ἀποτελοῦν ἔκφρασιν καθολικωτέρου αἰτήματος καὶ ἐκχείλισιν γενικωτέρου ρεύματος, ἢ σφραγίς παρὰ ταῦτα τοῦ Πλήθωνος ἐτέθη κατὰ διπλοῦν τρόπον ἐπ' αὐτῆς : πρῶτον μὲν διὰ τῆς προσωπικῆς του ἐπαφῆς καὶ τῶν φιλοσοφικῶν συζητήσεων, τὰς ὁποίας διεξήγαγεν ὁ ἴδιος κατὰ τὴν παραμονὴν του εἰς Ἰταλίαν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐν Φερράρα - Φλωρεντία Συνόδου (1438 - 1442)· καρπὸς τούτων ὑπήρξεν ὁ ἐπηρεασμὸς τοῦ Κόσμου τῶν Μεδίκων (Cosimo di Medici) καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἵδρυσις τῆς Πλατωνικῆς Ἀκαδημίας εἰς τὴν Φλωρεντίαν περὶ τὸ 1462¹.

ἀνωτέρω σημειώνομεν κατ' ἐπιλογὴν : 1. Γιεροῦ Χ., Ὁ Πλατωνισμὸς τῆς Ἐναγέννησεως, ἐν Νέον Κράτος 4, 1940, σσ. 534 - 548. 2. Dölger Fr., Politische und geistige Strömungen im sterbenden Byzanz, ἐν Jahrbuch d. öster. byz. Gesellschaft 3, 1954, σσ. 3 - 18. 3. Τοῦ αὐτοῦ, Der Anteil des mittelalterlichen Griechentums in der geistigen Wende zwischen Mittelalter und Neuzeit, ἐν Historisches Jahrbuch 74, 1955, σσ. 150 - 163. 4. D r ä s e k e J., Zu Georgios Gemistos Plethon, ἐν Zeitschrift f. wiss. Theologie 48, 1904, σσ. 397 - 414. 5. Κανελλοπούλου Π., Γεννήθηκα στὸ χίλια τετρακόσια δύο, Ἀθήνα 1957. 6. Keller A., Two Byzantine Scholars and their Reception in Italy, ἐν Journal of the Warburg und Courtauld Institutes 20, 1957, σσ. 363 - 370. 7. Μαμαλάκη Ἰ., Ἡ ἐπίδρασις τῶν συγχρόνων γεγονότων στὶς ἰδέες τοῦ Γεμιστοῦ, «Πεπραγμένα τοῦ Ὁ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης», τ. Β', Ἀθήναι 1955, σσ. 498 - 532. 8. Τοῦ αὐτοῦ, Βιβλιοκρισία : Fr. Masai, Pléthon et le platonisme de Mistra, Paris 1956, ἐν Δελτίον τῆς Ἰστ. καὶ Ἐθν. Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος 15, 1961, σσ. 363 - 384. 9. Rocholl R., Der Platonismus der Renaissancezeit, ἐν Zeitschrift f. Kirchengeschichte 13, 1892, σσ. 47 - 104. 10. Σαββόπουλου Ε., Ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς Πλήθων. Ἡ ἐποχὴ του καὶ ἡ ἐποχὴ μας, Πειραιεὺς 1961. 11. Σακελλαρίου Γ., Ὁ Πλήθων ὡς κοινωνιολόγος, ἐν Ἐπετηρὶς Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν 23, 1953, σσ. 160 - 164. 12. Σπέντζα Σ., Αἱ οἰκονομικαὶ καὶ δημοσιονομικαὶ ἀπόψεις τοῦ Πλήθωνος, Ἀθήναι 1964. 13. Σταυροπούλου Γ., Ὁ Πλήθων στὸ ἔργο του καὶ στὴν ποίησή του, Ἀθήναι 1963. 14. Stein L., Die Sozialphilosophie im Zeitalter der Renaissance, ἐν Archiv f. Gesch. d. Philosophie 10, 1897, σσ. 157 - 185. 15. Τατάκη Β., Θέματα χριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς φιλοσοφίας, Ἀθήναι 1952, σσ. 182 - 194. 16. Τσάκωνα Δ., Τὸ κίνημα τοῦ Μυστρά καὶ ὁ Πλήθων Γεμιστὸς, ἐν Πελοπ. Πρωτοχρονιά 1, 1957, σσ. 94 - 97. 17. Τωμαδάκη Ν., Πλήθων Γεμιστὸς Γεώργιος, ἐν Θρησκ. Ἠθ. Ἐγκυκλ. 10, στ. 436 - 441 (= Συλλάβιον Βυζαντινῶν μελετῶν καὶ κειμένων, ἐν Ἀθήναις 1964 - 1966, σσ. 151 - 161).

1. Ὁ Kristeller P. O., The philosophy of Marsilio Ficino, transl. into English by V. Conant, New York 1943, σ. 18, ἀναφέρει ὡς ἔτος ἰδρύσεως τῆς Ἀκαδημίας τὸ 1462, διότι κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ ἐγκατεστάθη ὁ Marsilio Ficino εἰς τὴν ἔσχαλιν Careggi τοῦ Κόσμου τῶν Μεδίκων. Ἀντιθέτως ὁ Hirschberger J., Geschichte der Philosophie, Bd 2, Freiburg - Wien 1965⁷, σ. 10, τοποθετεῖ τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἀκαδημίας περὶ τὸ ἔτος 1440, ἐπειδὴ θέλει προφανῶς νὰ ἐξάρη τὴν σημασίαν τῆς ἐν Φλωρεντία παραμονῆς καὶ δράσεως τοῦ Γεμιστοῦ. Ἴδε πλείονα περὶ αὐτοῦ : Kristeller P. O., The Platonic Academy of Florence, ἐν Renaissance News 14, 1961, σσ. 147 - 159 καὶ Della Torre A., Storia dell'Accademia Platonica di Firenze, Firenze 1962.

Τοῦτο ἀνομολογεῖ καὶ ὁ κυριώτερος φιλόσοφος τῆς Ἀναγεννήσεως, ἡ ψυχὴ τῆς Πλατωνικῆς Ἀκαδημίας, ὁ Marsilio Ficino ¹ εἰς τὸν πρόλογον τῆς μεταφράσεώς του τοῦ Πλωτίνου, οἱ δὲ λόγοι του οὐδεμίαν ἐπιδέχονται ἀμφισβήτησιν : «Magnus Cosmus... philosophum graecum nomine Gemistum cognomine Plethonem, quasi Platonem alterum de mysteriis Platonis disputantem frequenter audivit; e cujus ore ferventi sic afflatus est protinus, sic animatus ut inde Academia quandam alta mente conceperit...». Δεύτερον δὲ διὰ τῶν συγγραφῶν του ἀφ' ἑνός, μάλιστα δὲ τῆς «Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται» (PG 160, 889 - 929), ἡ ὁποία συγγραφεῖσα χάριν «τῶν Πλάτωνι προσκειμένων» κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς

1. Marsilio Ficino, Opera Omnia, Torino 1962, τ. II, σ. 1537. Πρβλ. τοὺς λόγους τοῦ ἴδιου τοῦ Πλήθωνος, Πρὸς τὰς ὑπὲρ Ἀριστοτέλους Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου ἀντιλήψεις (εἰς τὸ ἐξῆς : Ἀντιλήψεις), PG 160, 982 AB : «ἡμεῖς δὲ καὶ ἐνεύχομεν (sc. τοῖς ἐν ἐσπέρα σοφοῖς) καὶ οἶα τίς ἐστὶν αὐτῶν ἡ σοφία ἔγνωμεν». Ὡσαύτως τὴν πληροφορίαν τοῦ Συροπούλου Σιλβ., Ἀπομνημονεύματα V, 3 : V. Laurent, Les «Mémoires»..., Roma 1971, σ. 258, 7-9, καθ' ἣν ὁ καρδινάλιος Ἰουλιανὸς Cesarini «ἐκκλησε πρὸ ἡμῶν τὸν Νικαίας, τὸν σοφὸν Γεμιστὸν καὶ τὸν Ἀμηροῦτζην, καὶ ἐν τῷ ἀρίστῳ φιλόσοφα προβλήματα προέτεινε πρὸς τοὺς ἡμετέρους καὶ οὗτοι ἀρκοῦντως τὰς λύσεις τούτων ἐπεξεργάσθησαν». Ἴδε ἐπ' αὐτοῦ : Knörsch, Gémiste Pléthon et son souvenir, ἐν Lettres d'humanité 9, 1950, σ. 119. Ἐπίσης Ἰερων. Χαριτωνόμου, Ὑμῶδια : PG 160, 807 D : «...τούτων» (sc. Ἑλλήνων καὶ Βαρβάρων) δὲ μάλιστα (sc. ἐθαύμαζον τὸν Πλήθωνα) οἱ πρὸς ἐσπέραν οἰκοῦντες καὶ τῆς τοῦ ἀνδρός σοφίας πειραθέντες». Γρηγ. Μοναχοῦ, Μονῶδια : PG 160, 813 D : «Οὗ (sc. Πλήθωνος) τὴν ἐπιστήμην καὶ σοφίαν... καὶ Ῥωμαίων αὐτῶν οἱ κρείττονες ὑπερηγάσθησαν». Τὴν σημασίαν τοῦ Γεμιστοῦ διὰ τὴν Ἀναγέννησιν ἀποδέχονται καὶ κατὰ τινὰ τρόπον ἐκθειάζουν σχεδὸν πάντες οἱ περὶ αὐτὸν ἀσχοληθέντες νεώτεροι συγγραφεῖς, ὥστε εἶναι περὶ τὸν ἀπροσκομίσωμεν ἐνταῦθα μαρτυρίας περὶ αὐτοῦ. Ὅρθως μάλιστα τονίζεται, ὅτι ἡ ἐπίδρασις του εἰς τὴν Δύσιν ὑπῆρξε σπουδαιότερα ἢ εἰς τὴν Ἀνατολὴν καθ' ἑαυτήν. Βλ. Taeschner Fr., Georgios Gemistos Plethon, ein Vermittler zwischen Morgenland und Abendland zu Beginn der Renaissance, ἐν Byz. - neugr. Jahrbücher 8, 1929 - 1930, σ. 113. Ἡ ἄποψις τοῦ Della Torre A., ἐργ. μν., σσ. 426 ἐξ., 443 ἐξ. καὶ 456 ἐξ., ὅτι οἱ σχολαστικοὶ τῆς Ἰταλίας, ὅπως ὁ Leonardo Bruni, ἐγνώριζον τὸν Πλάτωνα πρὸ τοῦ ταξιδίου τοῦ Πλήθωνος εἰς τὴν ἐν λόγῳ χώραν, δὲν μειώνει καθ' ἡμᾶς τὴν ἀποδεδειγμένην σπουδαιότητα τοῦ φιλοσόφου τοῦ Μυστρᾶ διὰ τὴν Ἀναγέννησιν. Ὁ Bruni (1369 - 1444) ἐχρημάτισε μαθητὴς τοῦ Μανουήλ Χρυσολωρᾶ († 1415). Ἐξ αὐτοῦ ἐδιδάχθη τὴν Ἑλληνικὴν, μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ὁποίας ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1423 νὰ μεταφράζη ἐπὶ μέρους διαλόγους τοῦ Πλάτωνος. Δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποδεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ Karl Vorländer, Geschichte der Philosophie, III : Philosophie der Renaissance, München 1968, σ. 24, ὅτι ὁ Χρυσολωρᾶς ἐμαθήτευσεν παρὰ Πλήθωνι, ἐνθεν μὲν διότι ἐκεῖνος ἦτο πρεσβύτερος τούτου, ἐνθεν δὲ διότι δὲν ἔχομεν ἀνάλογον μαρτυρίαν. Ἀντιθέτως ὁμως δὲν ἀποκλείεται καὶ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς θέσεώς μας λίαν θερμῶς ἡ γνώμη τοῦ Masi, ἐργ. μν., σ. 344, ὁ ὁποῖος ὀμιλεῖ περὶ ἀπ' εὐθείας σχέσεων τοῦ φιλοσόφου τοῦ Μυστρᾶ πρὸς τὸν L. Bruni.

παραμονής του εις Φλωρεντίαν ¹, κατέστη τὸ ἔναυσμα οὕτως εἰπεῖν ὀξείας φιλοσοφικῆς διαμάχης εἰς τὸ φθῖνον Βυζάντιον καὶ τὴν ἀναγεννωμένην Δύσιν, καὶ τῶν μαθητῶν του ἀφ' ἑτέρου, ἐκ τῶν ὁποίων ἰδιαίτερας μνείας ἄξιος εἶναι ὁ Καρδινάλιος Βησσαρίων ².

Εἶναι κάτι περισσότερο, ἐλέγχθη ἀνωτέρω, τῆς ἀπλῆς συμπτώσεως, ὅτι τόσον ἐπὶ τοῦ πίνακος τοῦ Ραφαήλ ὅσον καὶ εἰς τὸν Πλήθωνα εἶναι αἰσθητὴ ἡ παρουσία ἑνὸς χαρακτηριστικοῦ προσώπου, τοῦ Ζωροάστρου. Καὶ ἐνῶ εἰς τὸν Ραφαήλ δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ κανεὶς ἐπακριβῶς ἠτιολογημένην τὴν παρουσίαν του αὐτῆν, ὄχι μόνον διότι πρόκειται περὶ ἔργου τέχνης, τὸ ὁποῖον ποσῶς ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν καὶ σχέσιν, ἀλλὰ καὶ διότι, ὡς ὑπεδηλώθη ἀνωτέρω, ἡ πατρότης τοιαύτης συγκρητιστικῆς κατευθύνσεως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν Γεμιστόν, ἕνα τῶν ἀναμφιβόλων πρωτουργῶν καὶ ἐκφραστῶν τῆς Ἀναγεννήσεως ἐπὶ φιλοσοφικοῦ πεδίου, ἀντιθέτως τὸ πρόβλημα γίνεται ὀξὺ καὶ λαμβάνει ἰδιάζουσαν σημασίαν, ὅταν πρόκειται νὰ ἐξετασθοῦν ἐπὶ μέρους ζητήματα ὅπως : Τίς ἢ θέσις τοῦ Ζωροάστρου εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλήθωνος; Πόθεν ἦντλησεν οὗτος τὰς περὶ αὐτοῦ ἀπόψεις; Εἶναι ἀξιόπιστος ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου μαρτυρία Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου; Τί ἐπεδίωκεν ὁ φιλόσοφος μας διὰ τῆς μνείας τοῦ Ζωροάστρου;

Ἡ ἀπάντησις τῶν ἐρωτημάτων τούτων ἐπιχειρεῖται, δι' ὧν ἐκτίθενται κατωτέρω.

1. Τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν Ζωροάστριν χωρία τῶν συγγραφῶν τοῦ Πλήθωνος.

Χωρία ὡς τὰ ἐπόμενα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ὁ Ζωροάστρης, εἰς τὰ διασωθέντα καὶ προσιτὰ εἰς τὸν μελετητὴν ἔργα τοῦ Πλήθωνος, καίτοι ἀριθμητικῶς ὀλίγα ἐν τούτοις εἶναι ἱκανὰ νὰ μᾶς δώσουν σαφῆ εἰκόνα τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἀπόψεων τοῦ φιλοσόφου : *«ἐφιλοσόφησέ τε (sc. Πλάτων) οὐκ ἰδίαν ἑαυτοῦ σοφίαν τεμών, ἀλλὰ τὴν τῶν ἀπὸ Ζωροάστρου διὰ τῶν Πυθαγορείων εἰς αὐτὸν κατεληλυθυῖαν. Πυθαγόραν γὰρ τοῖς ἀπὸ Ζωροάστρου συγγεγονότα ἐν τῇ Ἀσίᾳ μάγοις ταύτην τὴν φιλοσοφίαν μετελθεῖν ὃν δὴ Ζωροάστριν ἱστοροῦσιν ἄλλοι τε καὶ Πλούταρχος πεντακισχιλίους τῶν Τρωικῶν γεγονέναι ἔτεσι πρεσβύτερον· εἴ τω δὲ τοῦτο οὐ πιστόν, ἀλλ' οὖν παλαιότατος ἂν εἴη τῶν ὅλως ὀνομαζομένων σοφῶν τε καὶ νομοθετῶν πλὴν Μηνὸς τοῦ Αἰγυπτίου*

1. Π λ ή θ., Ἀντιλήψεις : PG 160, 1017 CD.

2. Περί αὐτοῦ ἴδε πλείονα : Mohler L., Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann. Funde und Forschungen, Paderborn 1923. Τοῦ αὐτοῦ, Kardinal Bessarion, Bde 3, Paderborn 1967². Κύρου Ἀ.χ., Βησσαρίων ὁ Ἑλληνας, τ. 2, Ἀθήναι 1947.

νομοθέτου τούτου σοφοῦ. Ἐδέξαντο δὲ καὶ Αἰγυπτίων ἱερεῖς μάλιστα τὰ Ζωροάστρου τούτου δόγματα καὶ εὐδοκίμων κατὰ γε δὴ τὰ δόγματα, ἐπεὶ ἀγιστεῖαις φαύλαις οὔσαις ταῖς ἀπὸ Μηνὸς τέως ἐνέμενον, ἐφ' αἷσπερ καὶ κατεγελῶντο. Ὡς δὲ ταύτην Πλάτων μετῆλθε τὴν σοφίαν, τὰ ἀπὸ Ζωροάστρου ἔτι καὶ ἐς ἡμᾶς σωζόμενα λόγια δηλοῖ συνφωδᾶ ὄντα ταῖς Πλάτωνος πάντη τε καὶ πάντως δόξαις»¹. «Ἀπαθανατίζειν γὰρ καὶ τὴν ψυχὴν τὴν ἡμετέραν οἱ αὐτοὶ (sc. περὶ τὸν Πλάτωνα) σώμα τι ἀξιοῦσι, τό γε προσεχὲς ἑαυτῇ ὄχημα πνεῦμα δὴ τι ὄν πρῶδες, ᾧ μέσῳ αὐτὴν χρωμένην καὶ τῷ θνητῷ ποτε τῷδε σώματι συγγίνεσθαι, οὐκ ἀμέσως ἀσωμάτου ἀνωλήθρου θνητῷ σώματι συγγιγνομένου, ἀλλὰ διὰ μέσου σώματός τε ἀνωλήθρου. Καὶ ταύτην τὴν δόξαν ἀπὸ Ζωροάστρου ἐς τοὺς περὶ Πλάτωνα κατεληλυθυῖαν Ἰωάννης τε (sc. ὁ Φιλόπονος) καὶ πρὸ αὐτοῦ Πλούταρχος εἶτε δὴ προσήκουσαν εἶτε μὴ καὶ Ἀριστοτέλει προσποιῶσι»². «Σὺ (sc. Σχολάριε) μὲν οὖν ἄθεον ἡμᾶς φάσκων Ἀριστοτέλη συκοφαντεῖν, αὐτὸς μᾶλλον ἡμᾶς συκοφαντεῖς· οὐ γὰρ ἄθεον ἡμεῖς Ἀριστοτέλη οὐτ' ἔφαμεν οὔτε φαμέν, θεοὺς ὅλως τῷ οὐρανῷ ἐφιστάντα, ἀλλ' ἐς ἀθεότητα αὐτὸν ἀποκλίνειν φαμέν τε καὶ ἔφαμεν καὶ μάλα ἐν δίκῃ. Ὁ γὰρ πρῶτον μὲν τὸν θεῶν τῶν ἄλλων ἡγούμενον Θεὸν οὐ καὶ τῇ θεότητι ἐξαίρετον τιθέμενος, ὥσπερ Πλάτων τε καὶ οἱ ἀπὸ Ζωροάστρου πάντες, ἀλλὰ παραπλησίας ἄλλης οὐσίας, εἴ γε πάντας τε ὡσαύτως αὐτοὺς δι' αὐτοὺς ὄντας ποιεῖ, κἀκεῖνον ἀντιμερίτην τοῖς ἄλλοις ἐν τῇ τῶν σφαιρῶν διανομῇ, ἔπειτα δὲ καὶ τῆς τοῦ οὐρανοῦ οὐσίας οὔτε τοῦτον οὔτε ἄλλον οὐδένα θεῶν δημιουργῶν ποιῶν, ὥσπερ οἱ τε σοφοὶ πάντες καὶ τῶν ἰδιωτῶν τὸ πλεῖστον πρὸς δὲ καὶ τοῖς φύσει γιγνομένοις τούτοις οὐδένα νοῦν θεῖον κατὰ τῶν ἀνδρῶν τοὺς θεοσεβεστεροὺς ἐφιστάς, ὁ τὰ τοιαῦτα ἅπαντα νοσῶν πῶς οὐκ ἐς ἀθεότητα ἀποκλίνων ἐστί;»³ «Ὠνόμασε (sc. ὁ Ἀριστοτέλης τὸν Θεὸν) πατέρα, ὥσπερ καὶ τοῦτο Πλάτων τε καὶ οἱ ἀπὸ Ζωροάστρου τὸν αὐτὸν Θεὸν καλοῦσιν; ἵνα τὰ ἄλλα ἀφῶ... ἀντιμερίτην γὰρ τοῖς ἄλλοις τὸν μέγιστον αὐτῷ Θεὸν Ἀριστοτέλης ποιεῖ, ἥμιστα δὴ Θεῶν πάντων βασιλεῖ πρόπον τὸ τοιοῦτον, ὃν χρὴ κατὰ τε Ζωροάστρην καὶ Πλάτωνα αὐτὸν ἐξαίρετόν τε εἶναι καὶ θεοῖς τοῖς ἄλλοις οὐκ ἐναρίθμιον»⁴.

Καὶ αὐταὶ μὲν αἱ παραθέσεις ἐκ τῆς συγγραφῆς τοῦ Πλήθωνος, διὰ τῆς

1. Π λ ή θ., Ἀντιλήψεις : PG 160, 984 AB. Τόσον τὰ χωρία τοῦ Πλήθωνος ὅσον καὶ τῶν ἄλλων συγγραφέων, οἱ ὅποιοι μνημονεύουν τὸν Ζωροάστρην, ἔχουν συγκεντρώσει οἱ J. Bidez καὶ F. Cumont εἰς τὸ δίτομον ἔργον των : Les Mages hellénisés. Zoroastre, Ostanès et Hystaspe d'après la tradition grecque, Paris 1938. Βλ. τ. II, σσ. 7 - 263. Δυστυχῶς τὸ ἔργον τοῦτο περιήλθεν εἰς χεῖρας μας, ὅταν ἡ παρούσα ἐργασία εἶχεν ὀλοκληρωθῆ.

2. Π λ ή θ., Ἀντιλήψεις : PG 160, 1002 BC.

3. Π λ ή θ., Ἀντιλήψεις : PG 160, 1005 CD.

4. Π λ ή θ., Ἀντιλήψεις : PG 160, 1009 D - 1010 A.

ὁποίας οὗτος ἀπήντησε πρὸς τὸν Σχολάριον σχετικῶς μὲ τὰς ὑπὲρ Ἄριστοτέλους ἀντιλήψεις του. Ὁ Ζωροάστρης μνημονεύεται ὡσαύτως εἰς τὴν ἀπόκρισιν τοῦ Γεμιστοῦ εἰς τεθείσας αὐτῷ ἐρωτήσεις ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος καὶ εἰς τὰ σχόλιά του τῶν «Μαγικῶν λογίων τῶν ἀπὸ τοῦ Ζωροάστρου μάγων»: «Ἔτι τὴν ἕλην Πρόβλος μὲν ἀπὸ τοῦ πρώτου αἰτίου παράγει. Πλωτῖνος δὲ ἀπὸ τῆς μετὰ τὸ πρῶτον δευτέρας καὶ νοητῆς οὐσίας τὴν περὶ δαιμόνων πονηρῶν δόξαν. Οἱ μὲν αὐτῶν δῆλοί εἰσιν οὐ παραδεχόμενοι, ὡσπερ οὐδὲ Πλάτων· οἱ δὲ τιθέμενοι τῇ δόξῃ παρ' Αἰγυπτίων εἰς τοῦτο προηγμένοι· οὐ γὰρ τὰ τε μαγικὰ λόγια τῶν ἀπὸ Ζωροάστρου μάγων, οἷς καὶ Πυθαγόρας ἔσπετο καὶ Πλάτων αὐτὸς ταύτην φαίνεται προσιέμενος τὴν δόξαν ἐν οἷς φησι· Ἡ φύσις οὐ πειθεῖ εἶναι τοὺς δαίμονας ἀγνοῦς»¹. «Οἱ ἀπὸ Ζωροάστρου μάγοι νομίζουσι, ὡσπερ καὶ ἄλλοι συγχροί, τὴν ψυχὴν τὴν ἀνθρωπίνην, ἀθάνατον οὔσαν, ἀνωθέν τε κατιέναι, τῷ θνητῷ τῷδε σώματι θητεύουσαν, ἵητοι ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐργασομένην αὐτῷ, καὶ ζώωσουσαν καὶ κοσμήσουσαν ἐκ τῶν δυνατῶν, καὶ αἰθῆς ἐνθένδε ἐκέισε ἀποχωρεῖν»². «Οἱ περὶ τε Πυθαγόραν καὶ Πλάτωνα σοφοὶ τὴν ψυχὴν οὐ πάντῃ χωριστὴν οὐσίαν παντὸς σώματος νομίζουσι . . . τὴν ψυχὴν σώματι αἰεὶ συνεῖναι αἰθερίῳ, οἷον ὀχρήματι ἐαντῆς, συναπαθανατίζουσαν καὶ αὐτὸ τῇ προσεχεῖ ἐπαφή· εἶναι δ' οὐδὲ τὸ τοιοῦτον αὐτῆς ὄχημα ἄψυχον καθ' αὐτό, ἀλλ' ἐψυχῶσθαι καὶ αὐτῷ τῷ ἑτέρῳ τε καὶ ἀλόγῳ ψυχῆς εἶδει (δὲ δὴ ψυχῆς λογικῆς εἶδωλον οἱ σοφοὶ καλοῦσι), φαντασίᾳ τε δὴ κεκοσμημένῳ καὶ αἰσθήσει. . . καὶ ταῖς ἄλλαις ταῖς ταύταις ἐπομέναις ψυχῆς δυνάμεσιν ἀλόγοις. . . Τὰς γε μὴν δαιμονίας ψυχὰς τῇ μὲν ἄλλῃ οὐ πολλῷ τῶν ἀνθρωπίνων διαφέρειν, γενναιότερας δὲ ὁμως οὔσας αὐτάς τε καὶ γενναιότεροις ὀχρήμασι χρωμένας, ἀμίκτους τῇ γε θνητῇ εἶναι φύσει. Τὰς δὲ τῶν ἄστρον πολὺ ἔτι καὶ αὐτῶν τῶν γε δαιμονίων κρείττους οὔσας, κρείττους καὶ ὀχρήμασι χρῆσθαι, τοῖς οὕτω διὰ μέγεθος δραστηκῆς δυνάμεως λαμπροῖς τούτοις σώμασι. Ταύταις δὲ ταῖς δόξαις καὶ οἱ ἀπὸ Ζωροάστρου οὔτοι μάγοι φαίνονται ἔτι πρότερον χρώμενοι»³. «Ἀἴθλιοι οὖν εἰσιν ἄλλοι συγχροὶ ἀνθρώπων τοῖς ἀπὸ Ζωροάστρου τούτοις συνωδούς πη καταστησάμενοι τὰς δόξας, μάλιστα γε μὴν καὶ οἱ περὶ τε Πυθαγόραν καὶ Πλάτωνα σοφοὶ, ἐπεὶ καὶ ἐκείνοις ἔτι τῶν Ζωροάστρου, οἷς φησι περὶ αὐτοῦ ὁ Πλούταρχος, ὡς τριχῆ τὰ ὄντα διέλοι· καὶ τῇ μὲν πρώτῃ αὐτῶν μοίρᾳ Ὁρρομάζην ἐφιστῶν, τοῦτον δ' εἶναι τὸν ὑπὸ τῶν λογίων πατέρα καλούμενον· τῇ δ' ἑσχάτῃ

1. Π λ ή θ., Ἄποκρισις πρὸς Βησσαρίωνα, α' : PG 161, 717 C. Βλ. κατ., σ. 331, σημ. 3.

2. Π λ ή θ., Διασάφησις τῶν ἐν τοῖς μαγικοῖς λόγοις ἀσαφέστερον εἰρημένων (εἰς τὸ ἐξῆς : Διασάφησις) : Gallaei Ser., Sibyllina Oracula, Amstelodami 1689, σ. 80 (εἰς τὸ ἐξῆς : Gallaei) καὶ Alexandre C., Pléthon. Traité des Lois, Amsterdam 1966², σσ. 274 ἐξ. (εἰς τὸ ἐξῆς : Alex.).

3. Π λ ή θ., Διασάφησις : Gallaei, σ. 84 καὶ Alex., σσ. 276 - 278.

Ἄριμάνην· Μίθρην δὲ τῇ μέσῃ, καὶ τοῦτον δ' ἂν εἶναι τὸν δεύτερον νοῦν καλούμενον ὑπὸ τῶν λογίων· ἄλλ' Ὁρομάζην μὲν ἡλίου, ὃν γε δὴ καὶ Κῦρον Περσιστὶ καλεῖσθαι, τριπλάσιον ἑαυτὸν ἐφιστακέσαι· Μίθρην δὲ δηλονότι, τὸν μετὰ γε Ὁρομάζην διπλάσιον. Ὅσπερ πάντως συνωδὰ καὶ τὰ Πλάτωνος ἐκεῖνά ἐστι, Περὶ τὸν πάντων βασιλέα πάντ' ἐστί, καὶ ἐκεῖνου ἕνεκα πάντα, καὶ ἐκεῖνο αἴτιον ἀπάντων τῶν καλῶν, δεύτερον δὲ περὶ τὰ δεύτερα, καὶ τρίτον περὶ τὰ τρίτα. Μοίρας δὲ τρεῖς, ἕς ἄς Ζωροάστρης τε καὶ Πλάτων τὰ ὄντα διηγήκεσαν, εἶναι πρώτην μὲν τὴν αἰώνιον· δευτέραν δὲ τὴν ἔγχρονον μὲν, αἰδίων δέ· τρίτην δέ, τὴν θνητήν· Ζωροάστρη δὲ φησι Πλούταρχος οὕτω παλαιὸν τινα γεγονέναι, ὡς καὶ πεντακισχιλίοις ἔτεσι τῶν Τρωϊκῶν προεσβύ-
τερον ἱστορεῖσθαι»¹.

Τέλος ἀπαντᾶται τὸ ὄνομα τοῦ Ζωροάστρου εἰς τὸ κυριώτερον ἔργον τοῦ Γεμιστοῦ, τοὺς Νόμους του. Δυστυχῶς τοῦτο δὲν περιεσώθη μέχρις ἡμῶν ἀκέραιον, ἔχομεν ἐλάχιστα μόνον τμήματά του, τὰ ὅποια ἐξέδωκεν ὁ C. Alexandre². Ὁ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος παρέδωκε τοῦτο εἰς τὸ πῦρ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως. Ἐνταῦθα ἡ μνεῖα τοῦ Ζωροάστρου θὰ πρέπει νὰ ἦτο συχνοτέρα, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς συγγραφῆς : «Ἡ βίβλος ἦδε περιέχει Θεολογίαν μὲν τὴν κατὰ Ζωροάστρην τε καὶ Πλάτωνα, ὀνομαζομένων τῶν διὰ φιλοσοφίας ἀναγνωριζομένων θεῶν τοῖς πατρίοις τοῖς Ἑλλησι θεῶν ὀνόμασιν, ἐλκομένοις ἐκάστοις ἐκ τοῦ οὐ πάνυ τοι συνωδοῦ φιλοσοφία, διὰ τὰς ὑπὸ τῶν ποιητῶν διαστροφάς, ἐπὶ τὸ ὡς μάλιστα δὴ φιλοσοφία συνωδόν· Ἠθικὰ κατὰ τε τοὺς αὐτοὺς σοφοὺς (sc. Ζωροάστρην τε καὶ Πλάτωνα) καὶ ἔτι μὴν τοὺς Στωϊκοὺς»³.

Ἐκτὸς τοῦ ὡς ἄνω ἀποσπάσματος περὶ τοῦ Ζωροάστρου γίνεται λόγος καὶ εἰς τὰ ἀκόλουθα δύο : «Ἡμεῖς μὲν δὴ ἡγεμόνας ποιούμεθα τῶν λόγων, ἓνα μὲν νομοθετῶν καὶ σοφῶν τὸν αὐτὸν παλαιότατον, ὧν ἀκοῆ ἴσμεν, Ζωροάστρην, Μήδοις τε καὶ Πέρσαις καὶ τῶν ἄλλων τοῖς πλείστοις τῶν πάλα κατὰ τὴν Ἀσίαν, τῶν τε θεῶν καὶ ἄλλων καλῶν τῶν πλείστων ἐπιφανέστατον γενόμενον ἐξηγητήν. Μετὰ δὲ τοῦτον, ἄλλους τε καὶ Εὐμόλπον, ὃς τὰς Ἐλευσινίας τελετὰς Ἀθηναίοις ἐπὶ τῇ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ἀθανασία κατέστησε, καὶ Μίνω Κρητῶν γενόμενον νομοθέτην, καὶ Λυκοῦργον Λακκεδαιμονίων. . . ἐπὶ δὲ πᾶσι τούτοις Πυθαγόραν τε καὶ Πλάτωνα, καὶ τοὺς ἀπ' αὐτῶν πολλοὺς τε καὶ ἀγαθοὺς γενομένους φιλοσόφους, ὧν εὐδοκιμώτατοι Παρμενίδης, Τίμαιος, Πλούταρχος, Πλωτίνος, Πορφύριος, Ἰάμβλιχος»⁴. «Ταῦτα τὰ

1. Π λ ή θ., Διασάφησις : Gallaei, σσ. 88 - 90 καὶ Alex., σσ. 279 - 291.

2. Βλ. ἀνωτέρω σ. 302, σημ. 2. Εἰς γνωστὰ σήμερον χειρόγραφα ἔχουν διασωθῆ καὶ ἕτερα τμήματα τῶν Νόμων, τὰ ὅποια δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὴν ὑπάρχουσαν ἔκδοσιν. Κ ρ ι τ ι κ ῆ ἔ κ δ ο σ ι ς τ ῶ ν ἀ π ἄ ν τ ω ν τοῦ Πλήθωνος εἶναι ἀναγκαῖα.

3. Π λ ή θ., Νόμοι : Alex., σ. 2.

4. Π λ ή θ., Νόμοι, Α', 2 : Alex., σσ. 30 - 32.

δόγματα (sc. μέγιστος Θεός Ζεύς, τὸ πᾶν αἰδίδιον Διὶ γέγονεν, εἰς τρία διαιρέσεις τῆς τῶν πάντων οὐσίας, κλπ.) τοῖς ἀπὸ Πυθαγόρου μάλιστα καὶ Πλάτωνος δέδοκται σοφοῖς. . . Ταῦτα Ζωροάστρη καὶ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ. Ἐς δὲ ἡμεῖς, ἓνα δὴ ἄνδρα ἀρχαιότατον τῶν γε ἐν μνήμῃ, τὰ τοιαῦτα ἀναφέρομεν τῶν δογμάτων, οὐκ ἀπ' ἐκείνου καὶ ἤρχθαι ἡγούμενοι αὐτά· συναΐδια γὰρ ἂν τῷ παντὶ οὐρανῷ καὶ ἀνθρώποις ταῦτα δὴ τάληθῆ δόγματα εἶναι, κἂν εἴ ἔστι μὲν ὅτε πλείοσιν, ἔστι δ' ὅτε παρ' ἐλάττωσι κρατεῖ, τοῖς γε δὴ ἀπ' ἐννοιῶν κοινῶν τῶν ὑπὸ θεῶν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐντεθειμένων καλῶς τε καὶ εὖ δορωμένοις· ἀλλ' ὅτι τῶν ἐς ἡμᾶς ὀνομαζομένων οὗτος δογμάτων τῶν γε ὀρθῶν ἐξηγητῆς ἔστιν ὁ παλαιότατος, πλείοσιν ἢ πεντακισχιλίους ἱστορούμενος τῆς Ἑρακλειδῶν καθόδου ἔτεσι πρεσβύτερος. Τὸν γὰρ τοι Μῆγα τῶν Αἰγυπτίων νομοθέτην, ἔτι αὖ καὶ τούτου πλείοσιν ἢ τρισχιλίους ἔτεσιν ἱστορούμενον πρεσβύτερον, οὐ σοφόν τινα φήσομεν οὐδὲ σπουδαῖον γεγονέναι νομοθέτην. . . Εἰ γὰρ τοῖς ἀπ' ἐκείνου ἱερεῦσι τὰ δόγματα τοῖς γε Ζωροαστρείοις τούτοις παραπλήσιον ἔσχεν, ἀλλ' οὗτοι καὶ παρὰ Μηνός τοιαῦτα ἐκδεδοῦσθαι αὐτὰ φήσομεν. . . Γεγονέναι μὲν οὖν καὶ ἄλλοις ἄλλους νόμους ἐπιεικεῖς τινας· καὶ εἶναι γε ἐνίοις τῶν μὲν Ζωροαστρείων τούτων τοῖς δόγμασιν οὐκ ἀπωδούς, οὗτοι μὲν καὶ τῆς ἀκριβείας εἰς ἅπαν γε ἐφικνουμένους, ἐν οἷς καὶ τούς τε Ἰβήρων τῶν ἑσπερίων γεγονέναι, τούτους μὲν γε καὶ Ζωροάστρη τούτῳ συγχρόνως σχεδὸν ἐσχηκότας. . . γεγονέναι τε οὐδὲν οὐδεπώποτε καινόν, οὐδὲ γίνεσθαι, ὃ μὴ καὶ πρότερόν ποτε ταῦτό γέγονε τῇ ιδέᾳ, ἅμα τε καὶ αὐθίς ποτε ἔσται. Ἐπεὶ δ' ἀνάγκη, ἀθέου μὲν οὐδενὸς ὄντος γε ἔθνους, ἄλλοις δ' ἄλλων γιγνομένων καὶ διαφόρων περὶ τοῦ θείου ἀνθρώποις τῶν δοξῶν. μίαν μὲν καὶ τὴν αὐτὴν αἰεὶ τὴν κρατίστην εἶναι, τὰς δ' ἄλλας φανλοτέρας, καὶ τούτων αὖ ἄλλην ἄλλης τῆς κρατίστης ἐγγυτέρω, τὰς δὲ πορρωτέρω, καὶ πορρωτάτω δὴ ἐνίας, ἡμεῖς κρατίστη οὖση τῇ κατὰ Ζωροάστρη τούτῳ προστιθέμεθα, ἢ καὶ ἡ κατὰ τε Πυθαγόραν καὶ Πλάτωνα συνενήνεται φιλοσοφία, ἀκριβεία τε τῶν ἄλλων ἀπασῶν πλεονεκτούση δοξῶν, καὶ ἅμα πατριῶν καὶ ἡμῖν οὖση»¹. Καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὸν τίτλον : «Ζωροαστρείων τε καὶ Πλατωνικῶν δογμάτων συγκεφαλαίωσις»². Τὴν συγκεφαλαίωσιν ταύτην χαρακτηρίζει ὁ Masai προσφυῶς ὡς «un véritable credo de la religion de Pléthon — en douze articles, comme celui de l'Église»³. Πράγματι εἰς αὐτὴν ἔχομεν ἐν συνόψει καὶ ἀκριβείᾳ τὰ ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος πρεσβευόμενα δόγματα, ὡς ταῦτα διεμορφώθησαν περὶ τὰς δυσμᾶς τοῦ βίου του.

Ταῦτα ἐν ἐκτάσει καὶ ἐπὶ λέξει τὰ κείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Ζωροάστρου. Προετιμήθη ἡ τοιουτότροπος παράθεσις των,

1. Π λ ἡ θ., Νόμοι, Γ', 43 : Alex., σσ. 252 - 256.

2. Π λ ἡ θ., Συγκεφαλαίωσις : PG 160, 973 - 974 καὶ Alex., σ. 262.

3. M a s a i, ἔργ. μν., σσ. 233 ἔξ.

ὥστε ὁ καθείς νὰ δύναται νὰ μορφώσῃ ἀμερολήπτως καὶ ἐκ πρώτης χειρὸς ἰδίαν γνώμην. Ἡ ἐν συνεχείᾳ ἀναφορά μας εἰς αὐτὰ γίνεται ἀδιακρίτως καὶ ἄνευ ἰδιαιτέρας παραπομπῆς.

Ἐθὺς ἀμέσως πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἅπαντα τὰ ἔργα, ἐξ ὧν ἐλήφθησαν τὰ ἀνωτέρω ἀποσπάσματα, προέρχονται πιθανώτατα ἐκ τῆς πρεσβυτικῆς τοῦ φιλοσόφου ἡλικίας, ἤτοι ἐκ τῶν μετὰ τὴν ἔλευσίν του εἰς Ἰταλίαν ἐτῶν. Ἀμφισβήτησις ἐγείρεται ὡς πρὸς τὸν χρόνον συγγραφῆς τῶν Νόμων καὶ ὠρισμένοι, ἰδιαιτέρως ξένοι μελετηταί¹, θέλουν νὰ πιστεύουν, ὅτι ὁ Γεμιστὸς ἤρχισε νὰ γράφῃ τοὺς Νόμους του πρὸ τῆς ἐν Φλωρεντία καὶ Φερράρᾳ παραμονῆς του, δοθέντος, ὅτι δὲν ἐγράφησαν καὶ τὰ τρία βιβλία, ἐξ ὧν οὗτοι ἀποτελοῦνται, συγχρόνως, ἀλλὰ προϋποθέτουν χρονικὴν τινὰ ἀπόστασιν μεταξύ των, καὶ ὅτι τὰ δύο τελευταῖα ἀποτελοῦν τρόπον τινὰ μίαν «δευτέραν περισσότερον ἀνεπτυγμένην σύνταξιν»². Λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν πρωτίστως τῆς διαπιστώσεως αὐτῆς δὲν θεωροῦν οὗτοι ἐπαρκῆς τὸ χρονικὸν διάστημα, ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς του ἐκ τῆς Συνόδου (1441 - 1442) μέχρι τοῦ θανάτου του, διὰ μίαν περιορισμένην ἀναθεώρησιν τῶν ἀπόψεών του, οἷα παρατηρεῖται μεταξύ τοῦ πρώτου καὶ τῶν δύο τελευταίων βιβλίων.

Ἡ *longe lateque* ἐξέτασις τοῦ θέματος ἐνταῦθα δὲν εἶναι δυνατὴ. Συντασσόμεθα μὲ τὴν γνώμην τοῦ Ν. Τωμαδάκη³, ὅτι οἱ Νόμοι ἐγράφησαν μετὰ τὸ εἰς Ἰταλίαν ταξιδίον του, θεωροῦντες ἱκανὸν τὸ ὡς ἄνω χρονικὸν διάστημα διὰ τε τὴν συγγραφὴν καὶ ἀναθεώρησιν ὠρισμένων ἀντιλήψεών του. Ἐξ ἄλλου ὡς ἐν ἐπιπρόσθετον ἐπιχείρημα, καίτοι περιορισμένης ἀποδεικτικῆς ἰσχύος, πρέπει νὰ θεωρηθῇ καὶ αὐτὴ ἡ μνεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ Ζωροάστρου. Τὰ λοιπὰ πλὴν τῶν Νόμων, ἀναφέροντα τὸν Ζωροάστρην ἔργα τοῦ Γεμιστοῦ, προέρχονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἐκ τῆς μετὰ τὴν Σύνοδον χρονικῆς περιόδου. Διατί λοιπὸν νὰ μὴ τοποθετηθῇ καὶ ἡ ἐξ ὀλοκλήρου συγγραφὴ τῶν Νόμων κατὰ τὴν ὡς ἄνω περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ συγγραφεὺς ἐπανεξετάσας καὶ ἀπολακτίσας τινὰς τῶν ἰδεῶν του ἐξικνεῖται εἰς νέας σχέσιν ἐχούσας καὶ μὲ τὸν Ζωροάστρην;

Ἡ φιλοσοφικὴ καὶ ἐν γένει ἀνθρωπιστικὴ κατάρτισις καὶ ἐμβρίθεια

1. Πρβλ. Schultze Fr., *Geschichte der Philosophie der Renaissance*, Bd I: *Georgios Gemistos Plethon und seine reformatorischen Bestrebungen*, Jena 1874, σσ. 55 ἐξ. καὶ 116 ἐξ. Τὴν γνώμην αὐτοῦ ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Taylor J., *Georgius Gemistus Pletho's criticism of Plato und Aristotle*, Menasha, Wis. 1921, σ. 83.

2. Masai, ἔργ. μν., σ. 402.

3. Τωμαδάκη, ἔνθ' ἀν., στ. 438. Πρβλ. Μαμαλάκη, *Βιβλιοκρισία*, σσ. 371 καὶ 366. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἐπίδρασις, σ. 517. Καζάκη Ν., Γ. Γ. Πλήθων καὶ ὁ κοινωμισμὸς κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν, ἐν Ἐπ. Ἐπετ. Ἐθν. Παν/μίου 1, 1903, σ. 31. Κανελλόπουλου, ἔργ. μν., σ. 270.

τοῦ Πλήθωνος, ὁ κίνδυνος διὰ τὴν ἐν παρακμῇ τελοῦσαν καὶ τὰ λοιθία πνέουσαν Αὐτοκρατορίαν, ἢ χρεωκοπία καὶ ἀδυναμία τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐν γένει πνευματικῆς ἡγεσίας ν' ἀναζωογονήσουν καὶ ἐμψυχώσουν τὸ δεινῶς χειμαζόμενον Ἔθνος, ἢ κατάπτωσις καὶ ὀκηνηρία τῶν μοναχῶν, περὶ τῆς ὁποίας ὁ ἴδιος ὁ φιλόσοφος ὁμιλεῖ εἰς τὸ ὑπόμνημά του πρὸς τὸν βασιλέα Μανουῆλ (15 : PG, 160, 822 CD) καὶ αἱ ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἀτέρμονες καὶ ἀνωφελεῖς καὶ «μικρολόγοι» ζητήσεις καὶ συζητήσεις κατὰ τὴν Σύνοδον συνετέλεσαν, ὥστε ὁ Γεμιστός, ἤδη ἐν Ἰταλίᾳ εὐρισκόμενος, ν' ἀναθεωρήσῃ ριζικῶς τὰς θρησκευτικὰς καὶ κοσμοθεωρητικὰς πεποιθήσεις του — μέχρι τότε «συμβιβάζει ἐν ἑαυτῷ τὴν διδασκαλίαν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν»¹ — καὶ ἀποκλίνῃ πρὸς λογικῶς ὀρθοτέρας καὶ προσιτωτέρας αὐτῷ ἀπόψεις.

2. Consensus omnium καὶ κοινὰ ἔννοιαι.

Εἵπομεν προηγουμένως, ὅτι ὁ Γεμιστός, ἀφοῦ ἀπέρριψε τὴν χριστιανικὴν πίστιν τελείως, προετίμησε καὶ ἐξέφρασεν ἀπόψεις, αἱ ὁποῖαι ἀναπεκρίνοντο περισσότερο ἐπὶ τὸν λογισμὸν του.

Τοιαύτη ἰδέα εἶναι ἡ τῆς φυσικῆς, θὰ ἐλέγομεν, ἀποκαλύψεως. Ὁ ὄρος καθ' ἑαυτὸν εἶναι χριστιανικὸς καὶ ἀφορᾷ εἰς τὴν θεολογικὴν γνωσιολογίαν. Κατ' αὐτὴν ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτει ἑαυτὸν εἰς τὴν φύσιν καὶ ἐντυπώνει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν πρὸς αὐτὸν κλίσιν καὶ γνωσιολογικὴν ἰκανότητα, ὥστε ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ μέτρῳ τῆς νοητικῆς του ἀναπτύξεως νὰ δύναται νὰ γνωρίσῃ τὸν Θεόν, τὸν «οὐκ ἀμάστυρον» ἑαυτὸν ἀφέντα (Πρξ. 14, 16). Ὡς περιεχόμενον ἀπαντᾶται καὶ ἐν τῇ θύραθεν γραμματείᾳ.

Ὁ Πλήθων ὁμιλεῖ περὶ «συναϊδίῳν» «τῷ παντὶ καὶ ἀνθρώποις» «ἀληθῶν δογματῶν», τῶν ὁποίων «ζητητικῶς» μᾶς ἐδημιούργησαν οἱ θεοί². Ἀπορρίπτει λοιπὸν κάθε θεϊαν ἀποκάλυψιν

1. Μαμαλάκη 'Ι., Ὁ Γ. Γεμιστός ἐν Πελοποννήσῳ ἀπὸ τοῦ 1414 - 1437, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 42. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἐπίδρασις, σ. 522.

2. Πλήθ., Νόμοι, Α', 3 : Alex., σ. 40 : «Ὁὐ γὰρ ἂν οἱ θεοὶ μάτην ἡμᾶς τῶν γε σφετέρων τούτων ἐποιοῦνν ζητητικῶς, εἰ μίτη ἐβούλοντο καὶ ζητεῖν ἂν περὶ αὐτῶν ἡμᾶς» καὶ σ. 42 : «οὐτε φθονερόν τὸ θεῖον, ὥστ' ἂν ἀπαξιοῦν μὴ οὐ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τῷ γινώσκειν ὠφελεῖν ἡμᾶς. Οὐτ' ἂν εἰ ὅτι μάλιστα κρείττον ἐστὶν ἢ καθ' ἡμᾶς τὸ θεῖον, οὐχὶ διὰ τοῦτο κἂν ἄγνωστον εἶη ἡμῖν, λογικοῖς τε ὅμως καὶ οὐ παντάπασιν αὐτοῦ ἄλλοτρίοις τὴν φύσιν γέγνωσιν. Οὕς καὶ ζητητικῶς τῶν ἑαυτοῦ διὰ τοῦτο ἂν καὶ ἐποίησεν, ἵνα καὶ ζητοῖμεν . . .». Ἡ ἀντίληψις, ὅτι οὐ φθονερόν τὸ θεῖον μετ' ἐμφάσεως ἐπαναλαμβανομένη ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος ὀφείλει τὴν πατρότητά της εἰς τὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος πρῶτος εἰς ἀντίθεσιν τῆς μέχρι τότε κρατούσης πεποιθήσεως περὶ τοῦ φθόνου τῶν θεῶν τὴν ὑπεστήριξε (βλ. Φαῖδρ. 247 a 7 καὶ Τιμ. 29 e 1 - 2). Πρβλ. πλείονα Nikolaou Th., Der Neid bei Joh. Chrysostomus unter Berücksichtigung der griechischen Philosophie, Bonn 1969, σσ. 44 ἐξ.

καὶ τάσσεται ὑπὲρ μιᾶς φυσικῆς ἀποκαλύψεως, ἐνὸς *consensus omnium*, ὅπως προσφυῶς σημειώνει ἐν προκειμένῳ ὁ Runciman ¹. Τὰ δόγματα ταῦτα, καίτοι σύμφυτα τῷ περιβάλλοντι ἡμᾶς κόσμῳ καὶ ἡμῖν, δὲν εἶναι τι καινόν, καθότι «οὐδὲν οὐδεπώποτε» ὑπάρχει νέον, ἀλλὰ προϋφίστανται ἐν «τῇ ἰδέᾳ».

Ἰσχυρὰ εἶναι ἡ ἀπήχησις καὶ ἰδιαιτέρως αἰσθητὴ ἡ σκιά, τὴν ὁποίαν ρίπτει εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὸ δένδρον τοῦ ἰδεατοῦ κόσμου τοῦ Πλάτωνος. Εἶναι γεγονός, ὅτι ὁ Γεμιστὸς ζῆ καὶ κινεῖται ὑπὸ τὸ δένδρον τοῦτο, γεύεται τοὺς καρπούς του καὶ ἐπιμελῶς διακηρύσσει τὸ ἀειθαλὲς τῶν φύλλων του· πλὴν ὅμως καθ' ὅλως ἰδικόν του τρόπον. Ἐρκέσθη προδήλως νὰ μείνη εἰς τὴν σκιάν του καὶ δὲν ἔλαβε τὸν κόπον ν' ἀναρριχηθῆ ἐπὶ τοῦ δένδρου. Εἶναι ἀμφίβολον, ἂν ἀνέγνωσε τὸν ἴδιον τὸν Πλάτωνα, καί, ἂν ναί, εἶναι ἄγνωστον καὶ δυσκαθόριστον, εἰς ποῖον βαθμὸν καὶ ἔκτασιν. Ὁ πλατωνισμὸς του δὲν διακρίνεται δι' ἰδιαιτέραν βαθύτητα καὶ δὲν διεκδικεῖ πολλὴν πρωτοτυπίαν· φέρει μᾶλλον νεοπλατωνικὸν μανδύαν, χωρὶς νὰ εἶναι τελείως ἄσχετος πρὸς τὸν ἐκλεκτικισμὸν τῆς Νεωτέρας Ἀκαδημίας καὶ τοῦ Μέσου καλουμένου Πλατωνισμοῦ ².

Τὰ προαναφερθέντα συναῖδια δόγματα ἀποτελοῦν διὰ τὸν Λόγιον τοῦ Μυστρᾶ αὐτάρκη πηγὴν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐκλήθη ὁ ἄνθρωπος ν' ἀντλήσῃ τὰς περὶ Θεοῦ καὶ τοῦ παντὸς ἀντιλήψεις του. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἄποψιν αὐτὴν ὁ Χριστιανισμὸς δὲν θεωρεῖ τὴν φυσικὴν ἀποκάλυψιν αὐτάρκη γνωσιολογικὴν πηγὴν. Αὕτη ἐχρηζε συμπληρώσεως, ἡ ὁποία καὶ ἐγένετο διὰ τῶν Προφητῶν, τῶν λοιπῶν Συγγραφέων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ κυρίως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ πρόσωπον τῶν ὁποίων ἔχομεν τὴν ὑπερφυσικὴν ἀποκάλυψιν, μείναντος ὅμως καὶ μετ' αὐτὴν τοῦ Θεοῦ ἀγνώστου καὶ ἀκαταλήπτου ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ὅπως συμφωνοῦν πάντες οἱ θεολογοῦντες ὅλων τῶν ἐποχῶν ³.

1. Runciman St., *Das Patriarchat von Konstantinopel...*, München 1970, σ. 121.

2. Πρβλ. καὶ τὴν γνώμην τοῦ M a s a i, ἔργ. μν., σ. 166 : «Le platonisme de Pléthon était trop peu critique, trop peu historique, ne distinguait pas suffisamment les apports des générations successives». Ἐπίσης τὴν διαπίστωσιν τοῦ T a y l o r, ἔργ. μν., σ. 36 : «It is true that many if not all the points in respect to which Pletho represented Plato as differing from Aristotle were suggested to Pletho directly by later writers and the De differentia (sc. Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται) contains many passages from which it is possible to show that Pletho did not even consult the passages of Plato and Aristotle upon which the criticisms were based». Παρὰ ταῦτα εὐθὺς κατωτέρω (σ. 37) ὑποθέτει ὁ ὡς ἄνω συγγραφεὺς, ὅτι ὁ Πλήθων, ὁ ὁποῖος τόσῃν ἔμφασιν δίδει εἰς τὴν ἀκρίβειαν τῶν γνώσεών του, θὰ εὗρε τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀναγνώσῃ τὰς λέξεις τοῦ διδασκάλου του.

3. Νησιώτη Ν., *Προλεγόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν Γνωσιολογίαν*, Ἀθῆναι 1965, σ. 18.

Τὰ «ἀληθῆ δόγματα», ὡς δέχεται αὐτὰ ὁ Γεμιστός, δὲν ἦσαν ἐν ἀρχῇ σαφῶς ἐκπεφρασμένοι ἀλήθειαι, ἀλλὰ συνεπτυγμένοι τρόπον τινὰ καὶ συνεσκιασμένοι ἢ, ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Πορφύριος, «αἰνίγματα.»¹ Πρὸς γνῶσιν καὶ οἰκείωσιν αὐτῶν τῶν ἀληθειῶν ἐνετέθησαν ὑπὸ τῶν θεῶν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων αἱ «κοιναὶ ἔννοιαι» (notitiae ἢ notiones communes): πρόκειται δι' ἐν κριτήριον ὁρθότητος τῶν δογμάτων, μίαν γνωσιολογικοθεολογικὴν ἀρχήν, διὰ τῆς καλῆς καὶ δεούσης χρήσεως τῆς ὁποίας διασφαλίζεται καὶ κατορθώνεται ἡ ὀρθὴ καὶ βελτίστη ἐξήγησις τῶν δογμάτων, ἢ τῆς «ἀληθείας κατάληψις». «Χρώμενοι γὰρ ἀρχαῖς ταῖς κοινῇ πᾶσιν ἀνθρώποις ὑπὸ θεῶν διδομέναις ἐννοίαις τε καὶ περὶ τοῦ θείου μαντείας... τοῦ βελτίστου περὶ ἐκάστων (sc. τῶν θεῶν) λόγον οὐκ ἀποτευξόμεθα»², τονίζεται εἰς ἕτερον χωρίον.

Ὁ ὅρος «κοιναὶ ἔννοιαι» δὲν εἶναι ἐφεύρεσις τοῦ Πλήθωνος· ὑπ' ἀνάλογον χρήσιν καὶ σημασίαν εὐρίσκομεν αὐτὸν εἰς τὴν στωϊκὴν φιλοσοφίαν καὶ μάλιστα τὸν Χρυσίππον³. Ὅπως ὁ Γεμιστός οὕτω καὶ ὁ Χρυσίππος ἐθεώρει αὐτὰς «κριτήρια τῆς ἀληθείας», φυσικὰς δηλονότι γνωσιολογικὰς καταβολὰς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἱκανὰς νὰ μᾶς βοηθήσουν, ὥστε νὰ πληροφορηθῶμεν, τί ὡς ἀλήθεια ἀποδεκτὸν καὶ τί ὡς ψεῦδος ἀπορριπτέον· πρόκειται καὶ παρὰ Χρυσίπῳ δι' ἐν ἔμφυτον ἐπιστημολογικὸν στοιχεῖον, διὰ τοῦ ὁποίου εἶναι ἐφωδιασμένος ὁ ἄνθρωπος ἐκ πρώτης ἀρχῆς, πρὸ πάσης ἐμπειρίας. Τοιαύτην ἐξήγησιν πρέπει νὰ δώσωμεν ἐξ ἄλλου καὶ εἰς τοὺς χαρακτηρισμοὺς τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν ὡς «ἐμφύτων» καὶ «φυ-

1. Πορφύριου, Περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας, I, 7, ἔκδ. Wolff, Berlin 1856, σ. 110 : «οὐδὲν γὰρ οἱ θεοὶ φανερῶς ἐθέσπισαν, ἀλλὰ δι' αἰνιγμάτων». Πρβλ. Πλουτάρχου, Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν, 21, ἔκδ. Bernardakis, Moralia, τόμοι 1 - 7, Lipsiae 1888 - 1896, III, σ. 54 : Ὁ Θεὸς «οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει, ἀλλὰ σημαίνει». Ψελλοῦ Μ., Διδασκαλία Παντοδαπῆ, 18 : PG 122, 700 C : «Ἐννοιαὶ ἔσχε Θεοῦ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς τῶν ὄντων τάξεως, ἀπὸ τῆς ἰσονομίας τῶν φύσεων, ἀπὸ τῆς εἰς τὰ πάντα διοικούσης προνοίας».

2. Πλήθ., Νόμοι, Α', 3 : Alex., σ. 42. Πρβλ. τὸν τίτλον τοῦ 2ου Κεφ. τοῦ Β' βιβλίου : «Πρόληψις κοινῶν ἐννοιῶν» (Alex., σ. 8), τοῦ ὁποίου ὁμοῦ οὐδὲν τμήμα σώζεται. Ἐπίσης Γ', 14 : Alex., σ. 86 : «...οὐ γὰρ ἂν θείας γε ἄνευ μαντείας...».

3. Ἀλεξ. Ἐξ. Ἀφροδισιέως, Περὶ μίξεως, 216, 14 : Stoic. Vet. Fragm., ἔκδ. Armin, II, 154, 28 ἐξ. (εἰς τὸ ἐξῆς : SVF) : «Τὸ δὲ ταύτας τὰς διαφορὰς εἶναι τῆς μίξεως, πειρᾶται πιστοῦσθαι διὰ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν, μάλιστα δὲ κριτήρια τῆς ἀληθείας φησὶν (sc. Χρυσίππος) ἡμᾶς παρὰ τῆς φύσεως λαβεῖν ταύτας». Πρβλ. Ὁριγένους, Κατὰ Κέλσου, VIII, 52 : SVF, III, 51, 41. Cicero, Tusc. Disp., IV, 53 : SVF, I, 142, 1, καὶ August., De civ. Dei, VIII, 7 : SVF, II, 33, 12 ἐξ. Ἐκτενῶς θὰ συζητητεῖτο τὸ παρὸν θέμα εἰς τὸ ἀπολεσθὲν ἔργον τοῦ Χρυσίππου, Περὶ τῶν ἐννοιῶν πρὸς Λαοδάμαντα, τοῦ ὁποίου τὸν τίτλον διέσωσεν ὁ Διογ. Λαέρτιος, Βίοι φιλοσ., VII, 189 : SVF, II, 9, 25.

σικῶν»¹. Ὡς τοιαῦται ἀποκαλοῦνται καὶ «προλήψεις», ἤτοι προϋπάρχουσαι ἔννοιαι, αἱ ὁποῖαι ὑποβοηθοῦν πρὸ καὶ κατὰ πᾶσαν ἐπιστημονικὴν ζήτησιν. Αὗται δὲ («αἱ κοιναὶ ἔννοιαι καὶ προλήψεις») εἶναι διάφοροι τῶν ἄλλων ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι «ἔννοιαι καλοῦνται μόνον» καὶ γίνονται «δι' ἡμετέρας διδασκαλίας καὶ ἐπιμελείας»².

Ἐπιτρέπει μήπως ἡ αὐτὴ νοηματικὴ χρῆσις τοῦ ὄρου παρὰ Χρυσίπῳ καὶ Πλήθωνι νὰ συμπεράνωμεν τὴν ἀπ' εὐθείας ἐξάρτησιν τοῦ δευτέρου ἐκ τοῦ πρώτου; Μᾶλλον ὄχι. Διεξοδικῶς μὲ τὸ ἐν λόγῳ θέμα ἡσχολήθη ὁ Πλούταρχος συγγράφας μάλιστα πραγματείαν, ἧς ὁ τίτλος : «Περὶ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς». Εἰς αὐτὴν ἡ χρῆσις τοῦ ὄρου «κοιναὶ ἔννοιαι» εἶναι λίαν συχνή³. Ἡ ὅλη ἐργασία ἔχει πολεμικὸν χαρακτήρα. Κατ' αὐτὴν «αἱ πλεῖσται τῶν ἐννοιῶν» γίνονται ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων⁴, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀφήνει νὰ νοηθῆ, ὅτι ὠρισμένοι ἔννοιαι δὲν δημιουργοῦνται διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ ὑπάρχουν πρὸ καὶ ἀνεξαρτήτως αὐτῶν· αὗται εἶναι αἱ «κοιναὶ ἔννοιαι». Γενικῶς ἡ ἔννοια καθ' ἑαυτὴν εἶναι «φαντασία τις . . . φαντασία δὲ τόπωσις ἐν ψυχῇ». Αἱ ἔννοιαι ὡς «ἀποκειμένοι νοήσεις», ἤτοι «τυπώσεις», μονίμως ὑφιστάμεναι καὶ χρησιμεύουσαι ὡς ἀπόλυτον γνωσιολογικὸν στοιχεῖον, διαφέρουν ἀπὸ τὰς μνήμας, τὰς «μονίμους καὶ σχετικὰς τυπώσεις», καὶ τὰς ἐπιστήμας, αἱ ὁποῖαι ὡς κεκτημένοι γνώσεις ἔχουν τὸ «ἀμετάπτωτον καὶ βέβαιον»⁵.

Πλὴν τοῦ Πλουτάρχου ἐχρησιμοποίησαν τὸν ὄρον «κοιναὶ ἔννοιαι» καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι⁶, ἐκ τῶν ὁποίων ἰδιαίτερος ἀξιωματιμότητος εἶναι ἐνταῦθα ὁ Πρόκλος. Παρ' αὐτῷ ἔχομεν μάλιστα καὶ ὠρισμένας ἐξαλ-

1. Π λ ο ῦ τ α ρ χ ο ς παρ' Ὁ λ υ μ π ι ο δ., Εἰς τὸν Πλάτωνος Φαίδωνα, σ. 125, 7 : SVF, II, 32, 34 : «οἱ δὲ ἀπὸ τῆς Στωϊκῆς τὰς φυσικὰς ἐννοίας αἰτιῶνται». Π λ ο υ τ ᾶ ρ χ ο υ, Σύνοψις τοῦ ὅτι παραδοξότερα οἱ Στωϊκοὶ τῶν ποιητῶν λέγουσι, 17 : SVF, III, 17, 16.

2. Ἄ ε τ ῖ ο υ, Περὶ ἀρεσκόντων, IV, 11 : SVF, II, 28, 19 ἐξ. Ἴσως ὁ ὡς ἄνω διαχωρισμὸς τῶν «ἐννοιῶν μόνον» ἀπὸ τῶν «κοινῶν ἐννοιῶν», ἐξ ὧν αὗται μὲν γίνονται «φυσικῶς» καὶ «ἀνεπιτεργήτως», ἐκεῖναι δὲ ἐξ ἐμπειρίας, αἶρει τὴν ἀμφιβολίαν, πόθεν πράγματι προέρχονται κατὰ τὴν στωϊκὴν ἀντίληψιν αἱ «κοιναὶ ἔννοιαι», περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλοῦν οἱ Τ σ έ λ λ ε ρ - Ν έ σ τ λ ε, Ἱστορία τῆς ἑλλ. φιλοσοφίας, μεταφρ. Χ. Θεοδωρίδη, Ἀθήνα 1969, σσ. 29 ἐξ., σημ. 454.

3. Π λ ο υ τ ᾶ ρ χ ο υ, Περὶ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν . . . , 1, 2, 3 : Bernardakis, VI, σσ. 284 ἐξ. (εἰς τὸ ἐξῆς : Bern.).

4. Π λ ο υ τ ᾶ ρ χ ο υ, Περὶ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν . . . , 1 : Bern., VI, σ. 284.

5. Π λ ο υ τ ᾶ ρ χ ο υ, Περὶ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν . . . , 47 : Bern., VI, σσ. 357 ἐξ.

6. Π ρ β λ. Ψ ε λ λ ο ῦ Μ., Δόξαι περὶ ψυχῆς : PG 122, 1053 B : «ὥσπερ καὶ ὑπὸ τοῦ νοῦ ἐλέγχομεν φοιτᾶν ἐπὶ πάσας τὰς κοινὰς ἐννοίας». Ὁ ὄρος ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν βλ. π.χ. Ἐκθεσις μακρόστιχος, 8 : H a h n A., Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche, Hildesheim 1962, σ. 195 : «παρὰ τὰς κοινὰς περὶ Θεοῦ ἐννοίας . . .».

λαγὰς καὶ ποικιλίαν προσδιορισμῶν τοῦ ὅρου, ὅπως «αὐτοφυεῖς ἔννοιαι»¹, «καθολικαὶ ἔννοιαι»², «κοινή καὶ ἀδιάστροφος ἔννοια»³ καὶ ἀπλῶς «ἔννοια ὡσπερ ἀσφαλὲς πείσμα»⁴. Ἡ προέλευσίς των εἶναι θεία, ὅπως καὶ εἰς τὸν Πλήθωνα, καὶ οὐδαμῶς ὀφείλονται εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὰς αἰσθήσεις. Ἡ θεὰ Ἀθηνᾶ, ἡ ἐπίτροπος καὶ χορηγὸς τῆς σοφίας εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐντυπώνει «τὰς καθαρὰς καὶ ἀδιαστρόφους ἐν ἡμῖν περὶ πάντων θεῶν ἐννοίας»⁵. Τοιουτοτρόπως ὑπάρχουν ἐφ' ἑξῆς αὐταὶ «κατ' οὐσίαν τῇ ψυχῇ»⁶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελοῦν δηλ. οὐσιώδεις καὶ ἀναπόσπαστον αὐτῆς μέρος. Ὁ ρόλος των εἶναι καθαρῶς γνωσιολογικὸς τόσον ἐν ὑπερβατικῇ ὅσον καὶ ἐν ἐνδοκοσμικῇ ἐννοίᾳ. Ἐκ τῆς ὑπερφυσικῆς σφαίρας μᾶς γνωρίζουν ἐπὶ παραδείγματι τὴν τῶν θεῶν σχέσιν καὶ κοινωνίαν⁷ καὶ «τὸ οὐ ἔνεκα λέγουσαι πάντα τὸ ἀγαθὸν εἶναι καὶ τὸ οὐ πάντα ἐφίεται τὸ ὑπὲρ οὐσίαν ἀπομαντεύοντα»⁸. Ἐν δὲ τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ διχονοοῦν καὶ μάχονται κατὰ τῆς ἰδίας τῆς ψυχῆς, ὅταν ὁ ἐν αὐτῇ λόγος «τετύφλωται καὶ τὸ ὀρεκτικὸν (sc. τῆς ψυχῆς) διέστραπται»⁹, μᾶς γνωστοποιοῦν, τί φύσις καὶ τί «τὸ κατὰ φύσιν καὶ τὸ φύσει»¹⁰ καὶ ἀποτελοῦν κριτήριον ἐξηγήσεως τῶν μύθων, οἱ ὅποιοι ἀληθεύουν, καθ' ὅσον συνᾶδουν «ταῖς ἀδιαστρόφοις ἡμῶν προλήψεσιν περὶ τῶν πραγμάτων»¹¹.

Ὅπως βλέπομεν, ὁ ἐπιστημολογικὸς χαρακτήρ τῶν «κοινῶν ἐννοιῶν» τοῦ Πρόκλου εἶναι εὐρύτερος, ἀφοῦ κινεῖται ὄχι μόνον πέρα τῆς παρουσίας ζωῆς καὶ ἐπέκεινα τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν καὶ τὸν πρακτικὸν βίον, ἥτοι διαλαμβάνει καὶ τὰς ἀπλῶς «ἐννοίας» ὑπὸ τῶν Στωϊ-

1. Πρόκλου, Εἰς τὸν Ι Ἀλκιβιάδην, 37, ἐκδ. Creuzer, I, σ. 112 : «Ταῦτα (sc. κάλλος σωμάτων, εὐγένεια κ.λπ.) δὴ οὖν αἱ ψυχαὶ κατὰ τὰς αὐτοφυεῖς ἐννοίας ἐν τοῖς θεοῖς διαλάμπειν προειληφνῖαι»

2. Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, Α, 59 Β, ἐκδ. Diehl, I, σ. 191, 22 ἐξ : «ἢ γὰρ ἀνάμνησις αὕτη οὐκ ἔστιν ἀπὸ εἰκόνων ἐπὶ τὰ παραδείγματα μετάβασις, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν καθολικῶν ἐννοιῶν ἐπὶ μερικωτέρας πράξεις».

3. Πρόκλου, Εἰς τὸν Ι Ἀλκιβιάδην, 33 : Creuzer, I, σ. 104.

4. Πρόκλου, Εἰς τὸν Κρατύλον, 55, ἐκδ. Pasquali, σ. 51, 8 ἐξ.

5. Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, Α, 52 Β : Diehl, I, σ. 168, 25 ἐξ. Πρβλ. Α, 59 D : Diehl, I, 192, 25 ἐξ. : «Ἀθηναῖκοι γὰρ ὄντες ὡσπερ ἐκ μᾶς πηγῆς κινδύνονται τῆς ἑαυτῶν ἐφόρον θεᾶς πρὸς τὰς ὁμοίας ἐννοίας». Β, 65 D : Diehl, I, 212, 13.

6. Πρόκλου, Εἰς τὴν Πολιτείαν (Σχόλια τοῦ Λαυρεντιανοῦ κώδικος), ἐκδ. Kroll, II, 370, 8 ἐξ.

7. Πρόκλου, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, I, 139, 13 ἐξ.

8. Πρόκλου, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, I, 286, 31 ἐξ.

9. Πρόκλου, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, I, 23, 10 ἐξ.

10. Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, Α, 4 Β : Diehl, I, 10, 22 ἐξ.

11. Πρόκλου, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, II, 355, 2 ἐξ.

κῶν καλουμένας. Ἐὰν ἡ ἀπ' εὐθείας σχέσις καὶ ἐξάρτησις τοῦ Πλήθωνος ἀπὸ τοῦ Χρυσίππου πρέπει ν' ἀποκλεισθῇ, ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ Πλουτάρχου, καίτοι ἐνδεχομένη, νὰ θεωρηθῇ ἐν προκειμένῳ προβληματική, τότε, ὡς φαίνεται, ὁ Πρόκλος συγκεντρώνει περισσοτέρας πιθανότητας καὶ πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὡς ἡ πηγὴ, ἐξ ἧς ὁ φιλόσοφος μας ἠρύσθη τὸν ὄρον καὶ τὸ περιεχόμενον του. Ἐπ' αὐτὴν τὴν ἔποψιν εἶναι περίεργον, διατί ἡ λίαν ἀξιόλογος ἐργασία τοῦ Masai¹ ἀποσιωπᾷ τελείως τὸν Πρόκλον κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ παρόντος θέματος.

3. Ὁ Ζωροάστρης ὡς σοφός, μάγος καὶ νομοθέτης.

Μὲ τὴν βοήθειαν λοιπὸν τῶν «κοινῶν ἐννοιῶν», τὰς ὁποίας προλαβόντως ἐξητάσαμεν, πρῶτος, «ὧν ἀκοῆ ἴσμεν», κατὰ Πλήθωνα «ἐξηγητῆς» καὶ ὑποφήτης τῶν «συναϊδίῶν καὶ ἀληθῶν δογμάτων» ὑπῆρξεν ὁ Πέρσης Ζωροάστρης. Δὲν ἐδημιούργησε τὰ δόγματα, ἀλλ' ἀπλῶς διηρμήνευσε καὶ κατέστησε αὐτὰ σαφῆ καὶ εὐληπτα. Δι' αὐτὸ καὶ τοῦ ἀποδίδεται, ὅπως καὶ εἰς τοὺς ἄλλους «ἐξηγητάς», π.χ. Πυθαγόραν καὶ Πλάτωνα, οἱ ὅποιοι ἠκολούθησαν αὐτόν, ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ «σοφοῦ» ἢ, ὅπως μαρτυρεῖται εἰς τὸ Λεξικὸν Σούδα, «τοῦ εὐρόντος τὴν σοφίαν»².

Πλὴν τῆς ιδιότητος τοῦ σοφοῦ ἔχομεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ζωροάστρου τὸν ἀρχηγέτην τῶν μάγων. Τοιοῦτοτρόπως θὰ πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὴν φράσιν τοῦ Γεμιστοῦ «οἱ ἀπὸ Ζωροάστρου μάγοι». Ὅτι ὁ Ζωροάστρης συγκαταριθμεῖται εἰς τοὺς μάγους ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν μάγος εἶναι εὐδηλον. Ὁ Πλούταρχος³ χρησιμοποιεῖ αὐτολεξεῖ τὴν ὡς ἄνω ἔκφρασιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑποδηλώνει στενὴν ἐξάρτησιν τοῦ Πλήθωνος ἐξ αὐτοῦ, ὁ δὲ Διογένης ὁ Λαέρτιος⁴ ὁμιλεῖ ἐπίσης περὶ «τῶν μάγων, ὧν ἄρξαι Ζω-

1. Masai, ἔργ. μν., σσ. 115 ἐξ.

2. Σούδα, Λεξικόν, s.v. Ἀντισθένης: «οὗτος... ἀφηγεῖται περὶ Ζωροάστρου τινός, μάγου, εὐρόντος τὴν σοφίαν» Βλ. καὶ s.v. Ζωροάστρης: «Περσὸς σοφός». Πρβλ. Ὁριγένους, Κατὰ Κέλσου, I, 16: PG, 11, 689 B: Ὁ «Πέρσης Ζωροάστρης» ἀνῆκε κατὰ Κέλσον μετ' ἄλλων, τοῦ Πυθαγόρου συμπεριλαμβανομένου, εἰς τὸν «κατάλογον τῶν σοφῶν». Σχόλιον, Εἰς Πλάτ. I Ἀλκιβ., 122 a: Greene, σ. 100: Ὁ Ζωροάστρης ἐξέμαθε «πάσαν τε σοφίαν». Τοῦτο ἀνταποκρίνεται πρὸς αὐτὴν τὴν Ἰρανικὴν παράδοσιν, βλ. Widengren G., Die Religionen Irans, Stuttgart 1965, σ. 98: Zarathustra ist... für die zoroastrische Gemeinde zu allen Zeiten «der erste Lehrer».

3. Πλουτάρχου, Συμποσιακῶν προβλημάτων IV, E, 2, Bern., IV, σ. 169: «τοὺς δ' ἀπὸ Ζωροάστρου μάγους τιμᾶν...». Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῶν ἐκλειοπτῶν χρηστηρίων, 10: Bern. III, σ. 82: «μάγοι οἱ περὶ Ζωροάστρη». Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ Ἰσίδου καὶ Ὀσίριδος, 46: Bern., II, σ. 519: «Ζωροάστρης ὁ μάγος»

4. Διογ. Λαέρτιου, Βίοι φιλοσόφων, I, 2, ἔκδ. Long, Oxonii 1964, I, σ. 1, 14 ἐξ. Σούδα, Λεξικόν, s.v. Ζωροάστρης: «πρῶτος ἤρξε τοῦ παρ' αὐτοῖς πολιτενομέ-

ροάστρη» τὸν *Πέροση*». Ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς¹, δίδων τὸν ὄρισμόν τῆς μαγείας, λέγει, ὅτι εἶναι «*ἢ διὰ τῶν μέσων δαιμόνων ἄλλων τε καὶ ἐνύλων ἐνεργοῦσα*».

Ὁ Γεμιστός δὲν ἀποκαλεῖ τὸν Ζωροάστρη μόνον σοφὸν καὶ μάγον, ἀλλὰ καὶ «*νομοθέτην*». Ἡ ιδιότης αὕτη τοῦ Ζωροάστρου σπανίως ἀπαντᾶται εἰς τὰς πηγὰς² καὶ ὁ Πλήθων ἤχθη εἰς αὐτὴν προφανῶς ἐξ ἄλλων λόγων.

Εἶναι ἀναντίρρητον γεγονός, ὅτι ὁ φιλόσοφος μας ἔτρεφε μεγάλην ἐκτίμησιν πρὸς τοὺς νομοθέτας. Βάσις καὶ κορμὸς τῆς πολιτείας εἶναι ἀσφαλῶς κατ' ἀρχὴν οἱ «*σπουδαῖοι νόμοι*». Ἐπ' αὐτῶν στηρίζεται καὶ βάσει αὐτῶν ἐνεργεῖ ἡ δικαστικὴ καὶ ἀκολουθῶς ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, τῶν ὁποίων ὡσαύτως ἡ ἀξία δὲν πρέπει νὰ παραθεωρῆται. Λόγῳ τῆς ἐκτιμήσεως αὐτῆς πρὸς τὸ νομοθετεῖν ὁ Πλήθων ἐκφράζεται πολλακίς εὐμενῶς καὶ εὐαρέσκως ὑπὲρ τῶν νομοθετῶν, οἱ ὅποιοι μετὰ τῶν φιλοσόφων εἶναι οἱ μόνοι τῶν ἀνθρώπων, παρὰ τῶν ὁποίων «*πύθοιτ' ἂν τίς τι ὑγιές... Οἱ γὰρ νομοθεταὶ ἐπὶ τῷ κοινῷ ἀγαθῷ τοὺς νόμους ἂν τίθεσθαι ἀξιούντες, εἰκότως οὐδ' ἂν παντάπασιν αὐτοῦ διαμαρτάνοιεν οἷ τε φιλόσοφοι τὴν ἐν τοῖς οὐδαῖν ἀλήθειαν κεφάλαιον εὐδαιμονίας ποιούμενοι, καὶ ταύτην πρὸ πάντων ἂν χρημάτων διώκοντες, καὶ τυγχάνοιεν ἂν αὐτῆς*»³. Οἱ ὀρθοὶ νόμοι καθιστοῦν τὴν πολιτείαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐφαρμόζονται, ἀρίστην κατὰ τὸ δυνατόν. Οὗτοι διασφαλίζουν τὸ «*ὑπὸ πάντων σπουδαζόμενον τέλος τῆς εὐδαιμονίας*», τὸ κοινὸν τοῦτο «*ἐπιθύημα*» τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ «*οὐ ἔνεκα*» πάσης πράξεως⁴. Ὁ νομοθέτης κατὰ συνέπειαν ἔχει ἱεράν ἀποστολήν, διότι εἶναι βασικὸς ρυθμιστὴς τῆς ζωῆς καὶ τῶν δυνατοτήτων ἐκάστου πολίτου νὰ

ρον ὀνόματος τῶν μάγων». Πρβλ. ὡσαύτως Κ λ ή μ. Ἄ λ ε ξ., Στρωματεῖς, 1, 15 : PG, 8, 773 A : «*Ζωροάστρη δὲ τὸν μάγον τὸν Πέροση*». Κυ ρ ί λ ο υ Ἄ λ ε ξ., Πρὸς τὰ τοῦ δὲν ἀθέοις Ἰουλιανοῦ, III : PG 76, 633 CD : «*Ὅτι μὲν οὖν οἱ μάγοι περσικὸν εἰσι γένος, ἐροῦσι πον πάντως. Ζωροάστρη γε μὴν οὐδεὶς ἀπαλλάξειε λόγος τοῦ ταῖς μαγικαῖς ἐνισχησθαι τέχναις*». Εὐ σ ε β ί ο υ, Εὐαγγελικὴ Προπαρασκευή, 1, 10 : PG 21, 88 C καὶ 10, 9 : PG 21, 305 D : «*Ζωροάστρης ὁ μάγος*».

1. Νικ. Γρηγορά, Ἑρμηνεία εἰς τὸν Συνεσιῶν περὶ ἐνυπνίων λόγον : PG, 149, 543 A.

2. Πρβλ. Θεοδωρήτου, Ἑλληνικῶν θεραπευτικῶν παθημάτων, 9 : PG 83, 1045 B : «*ἀλλὰ κατὰ τοὺς Ζαράδον πάλαι Πέροσαι πολιτευόμενοι νόμοις... τοὺς μὲν Ζαράδον νόμους ὡς παρανομίαν ἐπάτησαν*». Ἀ γ α θ ί ο υ, Ἱστορίαι, 2, 24, 6, ἐκδ. Keydell, Berlin 1968, σ. 72, 14 ἐξ. : «*Ὁὗτος δὲ ὁ Ζωροάστρης ἦτοι Ζαράδης (διττὴ γὰρ ἐπ' αὐτῷ ἡ ἑπωνυμία)... καὶ νόμους ἔθετο*». Βλ. καὶ Π λ ο υ τ ἄ ρ ο υ, Νομάς, 4, ἐκδ. Sintenis, Lipsiae 1852, σ. 122, 19 ἐξ.

3. Π λ ή θ., Νόμοι, Α', 2 : Alex., σ. 28. Πρβλ. Π λ ή θ., Συμβουλευτικὸς πρὸς τὸν Δεσπότην Θεόδωρον, 17 : PG 160, 856 D ἐξ. (εἰς τὸ ἐξῆς : Συμβουλευτικὸς).

4. Π λ ή θ., Νόμοι, Α', 1 : Alex., σ. 16.

ύλοποίησι τὴν ἐπιθυμίαν του καὶ γίνῃ εὐδαίμων ἐν τῇ ἀρμονικῇ ζωῇ τῆς εὐνομουμένης πολιτείας. Τὸ ἔργον του διέπει τὸ παρὸν τοῦ ἐκάστοτε κοινωνικοῦ συνόλου καὶ προεκτείνεται εἰς τὸ μέλλον.

Ὁ Πολυῖστωρ τοῦ Μυστρά δὲν ἠρκέσθη νὰ ὀμιλήσῃ μετ' ἐκτιμήσεως περὶ τῶν νομοθετῶν, ἀλλ' ἔγραψεν ὁ ἴδιος Νόμων Συγγραφήν. Ἐν προκειμένῳ ἐνήργησεν ὡς θεωρητικός, θὰ ἐλέγομεν, ὅπως καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων, ἤτοι περὶ τοῦ θεσπιστέου δικαίου¹. Ἐνήργησεν ὡς θεωρητικὸς ὑπὸ τὴν ἐννοίαν, ὅτι δὲν ἦτο πρὸς τοῦτο ἐξουσιοδοτημένος. Ἀβιάστως ὅμως ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅλου τοῦ ἔργου, ὅτι σκοπὸς τῶν γραφομένων του ἦτο ἡ πρᾶξις καὶ ὄχι ἡ θεωρία, ἦτο ἡ σωτηρία τῆς δοκιμαζομένης πατρίδος. Τὴν σωτηρίαν ταύτην ἐνέβλεπεν ὁ ἴδιος εἰς τὴν πραγμάτων τῶν ἀποψέων του, αἱ ὅποια, σημειωτέον, δὲν ἦσαν ὅπωςδῆποτε εὐκόλως ἐφαρμοσίμοι κατὰ τὴν ἐποχὴν του. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν Πλάτωνα ἢ τὸν ἑαυτὸν του ἀναφέρει ρητῶς, ὅτι ὁ Λυκοῦργος «*ἠγέρθη ὑπὸ τῆς πόλεως*»² ὡς νομοθέτης καὶ τὸ ἔργον του ἀπετέλεσεν εὐθύς τὸ θετικὸν δίκαιον τῆς πολιτείας τῶν Λακεδαιμονίων. Ὁ Πλήθων ὀμιλῶν περὶ τῶν νομοθετῶν ἐν γένει ἐννοεῖ ἀμφοτέρους, τοὺς τε δηλαδὴ θεωρητικούς καὶ αἰρετοὺς νομοθέτας.

1. Ἡθέλησε νὰ μιμηθῇ ἀπλῶς τὸν Πλάτωνα; Ὁ Dimaras C., Notes sur le tombeau de Gemiste, ἐν L'Hellénisme Contemporain 3, 1938 - 1939, σ. 196, νομίζομεν, ἀδικεῖ τὸν Γεμιστόν, ὅταν ἐν σχέσει πρὸς τὸ παρὸν θέμα τὸν ἀποκαλῇ «*Imitateur superficiel de Platon*». Εἶναι γεγονός, ὅτι δι' ἔλλειψιν πρωτοτυπίας τὸν ψέγει καὶ ὁ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, Ἐπιστολὴ τῇ βασιλίσει πρὸς τὸν βιβλίον τοῦ Γεμιστοῦ, ἐκδ. Ἀπάντων ὑπὸ L. Petit, X.-A. Sideridès, M. Jugie, Paris 1928 - 1936 (εἰς τὸ ἐξῆς : Petit), IV, 153, 19 ἐξ. : «*...εἰ μὲν καινότερα ἐνομοθέτει καὶ μήπω ἐπιδεδειγμένα τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ εἶχεν ἄν τι καὶ ἐλλείδας αὐτῷ τὸ τόλμημα...*». Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ Περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθείας : Petit, IV, 162, 12 ἐξ. Ἐμβριθεστέρα ἐξέτασις ὅμως τοῦ ἔργου τοῦ Γεμιστοῦ ἐντὸς τῶν ἱστορικῶν πλαισίων τῆς ζωῆς του καὶ ὑπὸ τὴν προοπτικὴν τῆς προθέσεώς του ἀπαλλάσσει αὐτὸν τοῦ χαρακτηρισμοῦ ὡς «ἐπιπολαίου μιμητοῦ». Τοιοῦτος χαρακτηρισμὸς εἶναι δυνατόν νὰ προσαφῆ αὐτῷ μόνον ἐπιπολαίως, δεδομένου, ὅτι ἀντικειμενικὴ κρίσις περὶ τῶν Νόμων του εἶναι ἥκιστα δυνατὴ, ἀφοῦ δὲν ἔχομεν τὸ πλήρες κείμενον των. Ὅτι οἱ Νόμοι του εἶναι ἐν πολλοῖς ὑποδεέστεροι τῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ ἡ πρωτοτυπία των περιορισμένη, ἡ δὲ ἐφαρμογὴ των ἀπεδείχθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δυσχερῆς, τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ γραφοῦν καὶ ὅτι δὲν κέκτηνται ἰδίαν ἀξίαν. Ἐκαστον ἔργον πρέπει νὰ κρίνεται πρῶτον καθ' ἑαυτὸ καὶ ὡς προῖον τῆς ἐποχῆς του καὶ ἀκολουθῶς πρὸς ἕτερα μᾶλλον ἢ ἦτον σπουδαῖα, τέλος ὅμως ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ παρὸν. Τὰ συμπεράσματα τῆς ἱστοριοφιλολογικῆς ἐρεῦνης, καίτοι καθ' ἑαυτὰ ἀπαραίτητα καὶ ἐξακτέα, πρέπει νὰ λαμβάνωνται πάντοτε ὡς βᾶσις, ἢ ἐπὶ τῆς ὁποίας οἰκοδομῇ στοχάζεται τῶν προβλημάτων τοῦ παρόντος καὶ συζητεῖ αὐτά. Ἄλλως εἶναι ἀνακάλυψις ὀραίου καὶ καλλιμαρμάρου ἀγάλματος, διὰ τὸ ὅποιον δὲν εὐρίσκειται θέσις εἰς Μουσεῖον πρὸς ἐγκατάστασιν. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ λεχθῇ τοῦτο μόνον, ὅτι ὁ Γεμιστὸς δὲν ἠθέλησεν ἀπλῶς νὰ μιμηθῇ τὸν Πλάτωνα. Ἐγραψε τοὺς Νόμους του, διότι ἐπίστευεν, ὅτι δι' αὐτῶν θὰ ἐβοήθει τὸ κινδυνεῦον ἔθνος.

2. Πρβλ. Πλήθ., Συμβουλευτικὸς, 17 : PG 160, 856 D ἐξ.

Ἄς ἐπανέλθωμεν ὁμως εἰς τὸν Ζωροάστρην ὡς «νομοθέτην». Ἡ ὑπὸ τοῦ Γεμιστοῦ βαθεῖα ἐκτίμησις τῆς ἀποστολῆς γενικῶς τοῦ νομοθέτου, ἰδιαιτέρως τῶν ἐπιφανῶν ἀρχαίων νομοθετῶν, ἡ ἰδία του Συγγραφή τῶν Νόμων, τὰ ἐνδεχόμενα καθήκοντά του ἐν Μυστρᾷ ὡς «προστάτου τῶν πατρίων νόμων» καὶ «προστάτου τοῦ τῶν Ἑλλήνων δικαστηρίου»¹, τὰ ἔργα Νόμοι καὶ Πολιτεία τοῦ «θείου καθηγεμόνος» Πλάτωνος καὶ ἡ περὶ τοῦ Πυθαγόρου παράδοσις «ὡς εὑρετοῦ... τῆς πολιτικῆς ὄλης παιδείας»² καὶ τῶν Πυθαγορείων ὡς «νομοθετικῶν ὄντων»³ ὠδήγησαν ἴσως τὸν φιλόσοφον εἰς τὴν προβολὴν τοῦ νομοθετικοῦ ἔργου εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ζωροάστρου. Οὗτος ἐν τῇ πληρότητί του ὡς πρώτου σοφοῦ ἐξηγητοῦ καὶ ἀρχηγέτου τῶν μάγων θὰ ἔπρεπε κατὰ Πλήθωνα νὰ εἶναι καὶ νομοθέτης.

Ἐνῶ ὁ Γεμιστὸς ἀποδίδει εἰς τὸν Ζωροάστρην τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ νομοθέτου, ὁ ὁποῖος, ὡς προεδηλώθη, δὲν ἀπαντᾶται εἰς τὰς πιθανὰς πηγὰς του, ἀποφεύγει ἐν τούτοις νὰ προσάψῃ εἰς αὐτὸν τὴν μαρτυρουμένην ἰδιότητα τοῦ ἀστρονόμου. Δὲν ἀποκλείεται ἐνταῦθα νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψει τὸ Λεξικὸν Σούδα, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὸ λῆμμα Ζωροάστρης διακρίνει :

1. Γρηγ. Μοναχοῦ, Μονωδία : PG 160, 817 AB. Αἱ ἀνωτέρω φράσεις τοῦ Γρηγορίου ὠδήγησαν, ὅπως ἦτο φυσικόν, εἰς τὴν ἄποψιν, ὅτι ὁ Πλήθων ἦσκει εἰς Πελοπόννησον ἰδιαίτερον δικαστικὸν λειτουργήμα, τὸ τοῦ «προστάτου τῶν Νόμων». (Πρβλ. Alexandre, ἔργ. μν., σσ. XX καὶ XXIX. Schultze, ἔργ. μν., σ. 25. Taylor, ἔργ. μν., σ. 87. Κανελλοπούλου, ἔργ. μν., σ. 260. Σακελλαρίου, ἐνθ' ἀν., σ. 161. Καλλιγᾶ Π., Μελέται βυζαντινῆς ἱστορίας. Ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευταίας ἀλώσεως 1205 - 1453, Ἀθήναι 1894, σ. 628. Δανιηλίδης Δ., Ἡ νεοελληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία, Ἀθήνα 1934, σ. 78. Dräseke J., G. G. Plethon, ἐν Zeitschrift f. Kirchengeschichte 19, 1899, σ. 276). «Τοιοῦτον ὁμως ἀξίωμα δὲν εὑρίσκεται εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους» καὶ οὐδεμίαν θετικὴν πληροφορίαν περὶ αὐτοῦ ἔχομεν, ὅπως μᾶς λέγει κατηγορηματικῶς ὁ εὐρύτερον ἀσχοληθεὶς περὶ τὸν Πλήθωνα καὶ δὴ ἐξ ἐπόψεως ἱστορικῆς Ἰ. Μαμαλάκης. (Πρβλ. Ὁ Γ. Γεμιστὸς ἐν Πελοποννήσῳ..., σ. 36. Τοῦ αὐτοῦ, Γεώργιος Γεμιστὸς - Πλήθων (Texte u. Forsch. z. byz. - neugr. Philologie, No 32), Ἀθήναι 1939, σ. 107. Ἐπίσης Zakythinos D., Le Despotat grec de Morée, II : Vie et institutions, Athènes 1953, σ. 131, σημ. 5). Ὁ Σ. Σπέντζας, ἔργ. μν., σ. 14, καίτοι ἐμφανῶς ἐπαναλαμβάνει τὴν γνώμην τοῦ Μαμαλάκη, ἐν τούτοις δὲν ἀναφέρει αὐτόν· ἀρκεῖται νὰ παραπέμψῃ εἰς Δούκαν, Βυζ. Ἰστ., 31, Bonnæ 1834, σ. 214 A, ἐνθα λέγεται : «ἀπὸ δὲ τῆς συγκλήτου ὁ Γεμιστὸς ἐκ Λακεδαιμονίας» καὶ μόνον ὁ Σχολάριος ἀποκαλεῖται «καθολικὸς κριτής». Ἐάν καὶ ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν ἦτο ὁ Γεμιστὸς συγκλητικὸς, βλ. πλείονα παρὰ Μαμαλάκη, Ὁ Γ. Γεμιστὸς ἐν Πελοποννήσῳ..., σ. 35. Πάντως αἱ ἐκφράσεις τοῦ Γρηγορίου εἶναι δυνατόν ν' ἀπεικονίζουσι ἀπλῶς τὴν θεωρητικὴν περὶ τοὺς Νόμους ἐνασχόλησιν τοῦ Πλήθωνος καὶ τὴν βαθεῖαν πρὸς τοὺς νομοθέτας ἐκτίμησιν του. Δυστυχῶς αἱ πηγαὶ δὲν βοήθουσι περισσότερο, ὥστε ν' ἀποφανθῶμεν μετὰ βεβαιότητος.

2. Ἰαμβλίχου, Πυθαγόρου βίος, (XXVII), 131 : Albrecht, σ. 134.

3. Ἰαμβλίχου, Πυθ. βίος, (XVII), 72 : Albrecht, σ. 78. Πρβλ. καὶ (XVIII), 89 : Albrecht, σ. 96.

1) Ζωροάστρην τὸν Περσόμηδον σοφὸν καὶ 2) Ζωροάστρην τὸν ἀστρονόμον ἐπὶ Νίνου βασιλέως Ἀσσυρίων¹. Ὁ Γ. Κεδρηνός², καίτοι συμφωνεῖ πρὸς ὅσα τὸ ἀνωτέρω Λεξικὸν θέτει ὑπὸ τὸν ἀστρονόμον Ζωροάστρην, ἐν τούτοις λέγει περὶ αὐτοῦ «*Ζωροάστρης ὁ περιβόητος ἀστρονόμος ἐν Πέροσας*». Τὸν ἀστρονόμον Ζωροάστρην γνωρίζει καὶ ὁ Πρόκλος³, χωρὶς ὅμως νὰ ὀμιλῇ ἐκτενέστερον περὶ αὐτοῦ. Ἀποκαλυπτικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ μαρτυρία Διογένους τοῦ Λαερτίου⁴, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ Προοίμιον τοῦ ἔργου του μᾶς διέσωσε τὴν παράδοσιν παλαιότερων συγγραφεῶν : κατ' αὐτὸν ὁ μὲν Κλειτάρχος, σύγχρονος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ συνακόλουθός του κατὰ τὴν ἐκστρατείαν, λέγει, ὅτι οἱ Χαλδαῖοι ἠσχολοῦντο «*περὶ ἀστρονομίαν καὶ πρόρρησιν*», οἱ δὲ Μάγοι διέτριβον «*περὶ τε θεραπείας θεῶν καὶ θυσίας καὶ εὐχάς, ὡς αὐτοὺς μόνους ἀκονομένους*» καὶ ἀπεφαινότο «*περὶ οὐσίας Θεοῦ*», ὁ δὲ ἱστοριογράφος Δείνων, πατὴρ τοῦ Κλειτάρχου, «*μεθερμηνεούμενόν φησι τὸν Ζωροάστρην ἀστροθύτην εἶναι φησὶ δὲ τοῦτο καὶ ὁ Ἐρμόδωρος*», μαθητῆς τοῦ Πλάτωνος. Πάντως τὸν ἀστροθύτην τοῦτον Ζωροάστρην συγκαταριθμεῖ ὁ Διογένης, βάσει τῶν πηγῶν του, εἰς τοὺς Μάγους καὶ ταυτίζει μᾶλλον αὐτὸν πρὸς τὸν κατ' ἐξοχὴν Μάγον, τὸν Ζωροάστρην τὸν Πέρσην⁵.

Συνοψίζοντες λοιπὸν βλέπομεν, ὅτι ἡ σχετικὴ παράδοσις περὶ τοῦ Ζωροάστρου ὡς ἀστρονόμου εἶναι κάπως συγκεχυμένη. Μόνον τὸ Λεξικὸν Σούδα, διακρίνον δύο πρόσωπα ὑπὸ τὸ ὄνομα Ζωροάστρης, ὑπερέχει εἰς σαφήνειαν. Ἡ ἐν λόγῳ σαφήνεια ὅμως εἶναι προφανῶς εἰς βάρος τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας, ἡ ὁποία γνωρίζει ἐν πρόσωπον. Ὁ Πλήθων, ἂν ὑποτεθῆ, ὅτι εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὠρισμένας τῶν ἀνωτέρω μαρτυριῶν, παρέκαμψε

1. Σούδα, Λεξικόν, s.v. Ζωροάστρης. Πρβλ. καὶ s.v. ἀστρονομία : «*πρῶτοι βαβυλώνιοι ταύτην ἐφεῦρον διὰ Ζωροάστρου*».

2. Κεδρηνοῦ Γ., Σύνοψις ἱστοριῶν : PG 121, 57 A.

3. Πρόκλου, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, II, σ. 34, 3 ἐξ. καὶ σ. 59, 3 ἐξ. Πρβλ. Νόνου, Συναγωγὴ καὶ ἐξηγήσεις, ὡν ἐμνήσθη ἱστοριῶν ὁ ἐν ἁγίοις πατὴρ ἡμῶν Γρηγόριος, 70 : PG 36, 1021 : «*Τὴν δὲ ἀστρονομίαν λέγονται πρῶτοι εὐρηκέναι Βαβυλώνιοι διὰ Ζωροάστρου*». Γλυκᾶ Μ., Βίβλος χρονικῆ, 11 : PG 158, 253 C : «*Ζωροάστρης ὁ περιβόητος τῶν Περσῶν ἀστρονόμος... Τὴν ἀστρονομίαν λέγονται πρῶτον εὐρηκέναι Βαβυλώνιοι διὰ Ζωροάστρου*». Περὶ τοῦ Ζωροάστρου ὡς ἀστρονόμου ἴδε καὶ τὰ χωρία παρὰ Bidez - Cumont, ἔργ. μν., II, σσ. 56 ἐξ. Ὅταν εἰς τὰ ὡς ἄνω χωρία γίνεται λόγος περὶ ἀστρονομίας ἔννοεῖται ἡ ἀστρολογία. Αὕτη καλλιεργηθεῖσα τὸ πρῶτον παρὰ τῶν Ἀσσυροβαβυλωνίων εἰσέδυσεν εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τῶν μηδικῶν πολέμων καὶ μάλιστα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

4. Διογ. Λαερτίου, Βίοι φιλοσόφων, I, 6-9 : Long, I, σ. 3, 11 ἐξ., ἐνθα αἱ μαρτυρίαι καὶ ἄλλων, πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἀναφερομένων Κλειτάρχου καὶ Δείνωνος, ὄχι ὅμως σχετικαὶ πρὸς τὸ πρόβλημά μας.

5. Διογ. Λαερτίου, Βίοι φιλοσόφων, I, 2 : Long, I, σ. 1, 14 ἐξ.

τὴν δυσκολίαν, μνημονεύσας μόνον τὸν σοφὸν καὶ μάγον καὶ νομοθέτην Ζωροάστρην, ὁ ὁποῖος τὸν ἐνδιέφερεν.

4. Πότε ἔζησεν ὁ Ζωροάστρης ;

Ὅχι μόνον ποιοτικῶς καὶ ἀξιολογικῶς ὑπῆρξεν ὁ Ζωροάστρης ὁ «ἐπιφανέστατος» ἑρμηνευτὴς «τῶν θείων καὶ ἄλλων δογμάτων», ἀλλὰ καὶ χρονικῶς ὁ πρῶτος ἢ, ὅπως μετ' ἐμφάσεως μαρτυρεῖ τὸ κείμενόν μας, ὁ «παλαιότατος» καὶ «ἀρχαιότατος τῶν ἐν μνήμῃ».

Ὡς πρὸς τὴν ἀρχαιότητα εἰς μόνον τὸν συναγωνίζεται : Μὴν ὁ Αἰγύπτιος «νομοθέτης» ἐπίσης καὶ «σοφός», ὄχι ὅμως πολὺ «σπουδαῖος» ὡς νομοθέτης. Οὗτος εἶναι παλαιότερος τοῦ Ζωροάστρου κατὰ τρεῖς χιλιάδας ἐτῶν. Ἱστορικῶς ἐξεταζομένων τῶν πραγμάτων, ὁ Μὴν ἔζησε πράγματι πολὺ πρὸ τοῦ Ζωροάστρου (περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης χιλιετηρίδος). Εἶναι ὁ πρῶτος βασιλεὺς, ὁ ὁποῖος κατῴρθωσε νὰ συνενώσῃ τὰ μέχρι τότε δύο βασιλεία τῆς Αἰγύπτου καὶ ἀκολούθως ὀργανώσῃ τὸ προκῶψαν ἐν κράτος. Ἐννοεῖται, ὅτι αἱ περὶ αὐτοῦ εἰδήσεις καὶ σήμερον — πολὺ περισσότερον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Γεμιστοῦ — εἶναι λίαν θολαὶ καὶ ἀνεπαρκεῖς.

Ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Μὴν εἶναι πρεσβύτερος τοῦ Ζωροάστρου, οὗτος κατὰ Πλήθωνα εἶναι ἀναμφισβητήτου ἀξιολογικῆς ὑπεροχῆς ἔναντι τοῦ Μηνός. Χρονικῶς ὁ Ζωροάστρης συμφώνως πρὸς τὰ γραφόμενα τοῦ φιλοσόφου μας ἐγένετο *«πεντακισχιλίους ἔτεσι πρεσβύτερος τῶν Τρωϊκῶν»* ἢ *«τῆς Ἡρακλειδῶν καθόδου»*, ὅπως ἐξιστοροῦν *«ἄλλοι τε καὶ Πλούταρχος»*. Τὸ παρὸν ἐδάφιον ἐπαναλαμβάνεται τρίς. Πράγματι ὁ Πλούταρχος μνημονεύει τὸν Ζωροάστρην, *«ὅν πεντακισχιλίους ἔτεσι τῶν Τρωϊκῶν γεγονέναι πρεσβύτερον ἱστοροῦσιν»*¹. Ἡ ρητὴ μνεῖα τοῦ Πλούταρχου ὡς πηγῆς καὶ ἡ ἐπὶ λέξει ἀπόδοσις τῶν λόγων του ὀδηγεῖ εἰς τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα, ὅτι ὁ Γεμιστὸς ἀνέγνωσεν αὐτὸν καὶ συνειδητῶς παρέπεμπεν εἰς τὴν μαρτυρίαν του. Εἶχεν ὅμως ἐνταῦθα μόνον τὸν Πλούταρχον ὑπ' ὄψει; Ποίους ὑπαινίσσεται τυχὸν διὰ τοῦ «ἄλλοι»; Δοθέντος, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἀντίληψις ἦτο εὐρέως διαδεδομένη, ὅπως θὰ ἴδωμεν ἀμέσως, εἶναι δύσκολον νὰ καθορισθοῦν οἱ «ἄλλοι». Ἴσως ὅμως διὰ τοῦ «ἄλλοι» ἐννοεῖ ἀπλῶς αὐτοὺς τοὺς πληροφοριοδότας τοῦ Πλούταρχου, τοὺς ὁποῖους οὗτος ὑπαινίσσεται διὰ τοῦ «ἱστοροῦσιν». Ὁ Πλούταρχος (45 - 125 μ.Χ.) ἀνῆκεν εἰς τοὺς ἐκλεκτικούς πλατωνικούς φιλοσόφους καὶ ἐκινεῖτο μεταξὺ τῶν Νεοπυθαγορείων καὶ τῆς Ἀκαδημίας. Εἰς ἀμφοτέροισι, τοὺς Νεοπυθαγορείους δηλ. καὶ τὴν Ἀκαδημίαν, εὗρον, ὡς γνωστόν,

1. Π λ ο υ τ ἄ ρ χ ο υ, Περὶ Ἰσίδου καὶ Ὀσίριδος 46 : Bern. II σ. 519.

γόνιμον ἔδαφος διάφορα ἀνατολικά καὶ θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ στοιχεῖα. Τοιαῦται εἰδήσεις ἀπὸ τοῦ τετάρτου αἰῶνος π.Χ. ἦσαν διάχυτοι καὶ ἀρκούντως διαδεδομένοι, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν ν' ἀποφανθῶμεν, ποίους ἀκριβῶς καὶ ὅπωςδῆποτε ἐγνώρισεν ὁ Πλούταρχος.

Ἄν ὁμως ἐπιμείνωμεν κάπως ἐπὶ τοῦ θέματος, πρέπει εὐθὺς νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τοιαύτας ἀπόψεις διέσωσαν καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος¹ εἰς τὸ προμνημονευθὲν Προοίμιον τοῦ ἔργου του παραθέτει ἐν σχέσει πρὸς τὸ παρὸν ζήτημα, τὴν πληροφορίαν Ἐρμοδώρου τοῦ Πλατωνικοῦ, ὁ ὁποῖος «ἐν τῷ *Περὶ μαθημάτων φησὶν* (sc. Ζωροάστρη) *εἰς τὴν Τροίας ἄλωσιν ἔτη γεγονέναι πεντακισχίλια*», καὶ Ξάνθου τοῦ Λυδοῦ, ὁ ὁποῖος θέτει τὴν ζωὴν τοῦ Ζωροάστρου ἐξ χιλιάδας ἔτη πρὸ τῆς εἰς Εὐρώπην διαβάσεως τοῦ Ξέρξου. Ὡσαύτως ὁ Πλίνιος² διέσωσε τὰς μαρτυρίας τοῦ Εὐδόξου, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Ἑρμίππου. Τὸ σχετικὸν χωρίον ἔχει ὡς ἐξῆς: «Eudoxus, qui inter sapientiae sectas clarissimam utilissimamque eam (sc. magicam) intellegi voluit, Zoroastrem hunc sex milibus annorum ante Platonis mortem fuisse prodidit; sic et Aristo-

1. Διογ. Λαερτίου, Βίοι φιλοσόφων, I, 2: Long, I, σ. 1, 15 ἔξ. Ὡρισμένα δευτερευούσης ἀξίας χειρόγραφα ὁμιλοῦν περὶ «ἑξακοσίων» ἐτῶν πρὸ τῆς Ξέρξου διαβάσεως. Ἐμφανῶς ὀρθότερα εἶναι ἡ γραφὴ «ἑξακισχίλια», ἡ ὁποία προτιμωμένη ὑπὸ τοῦ Long ἀποδεικνύει τὸν Ξάνθον συμφωνοῦντα πρὸς τοὺς λοιπούς. Περὶ τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Διογένους ἴδε Lozynski A., Hermippi Smyrnaei peripatetici Fragmenta collecta, disposita et illustrata, Bonnae 1831, σ. 47, καὶ Gisinger F., Die Erdbeschreibung des Eudoxos von Knidos, Leipzig 1921, σσ. 21 ἔξ. Μὲ ἀναφορὰν εἰς τὸ χωρίον τοῦτο καὶ παραπομπὴν εἰς τὸ ἔργον τῶν Bidez-Cumont, ἔργ. μν., I, σσ. 5-8, θεωρεῖ ὁ Koster W. J. W., Le mythe de Platon, de Zarathoustra et des Chaldéens. Critique sur les relations intellectuelles entre Platon et l'Orient, Lugduni Batorum 1951, σ. 21, ὡς πιθανόν, ὅτι ὁ Ξάνθος εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει τὸν Ζωροάστρη ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας.

2. C. Plinii Sec., Hist. Nat., XXX, I § 3-4, ἔκδ. Mayhoff, Lipsiae 1897, σσ. 420 ἔξ. καὶ XXX, I, § 6: Mayhoff, σ. 423: ὁ Μωῦσῆς ἔζησε «multis milibus annorum post Zoroastrem». Σχόλιον, Εἰς Πλάτ. I Ἄλκιβ., 122 a: Greene, σ. 100: «Ζωροάστρης ἀρχαιότερος ἑξακισχιλίους ἔτεσιν εἶναι λέγεται Πλάτωνος». Ὁ Gisinger, ἔργ. μν., σ. 21, ὀρθῶς ὑποδεικνύει, ὅτι τὸ Σχόλιον ἀποδίδει τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἑρμίππου. Καίτοι ὄχι ἀκριβεῖς, ὁμως πλησιέστεροι τοῖς πράγμασιν εἶναι αἱ μαρτυρίαι τοῦ Λεξικοῦ Σοῦδα, s.v. Ζωροάστρης: «ἐγένετο πρὸ τῶν Τρωϊκῶν ἔτεσι φ' (500)» καὶ τοῦ Εὐσεβίου, Εὐαγγελικὴ προπαρασκευῆ, 10, 9: PG 21, 805 D: «Ἀπὸ δὲ Μωῦσεως πάλιν ἀνιῶν ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔτος ζωῆς Ἀβραάμ, ἐνόησεν ἔτη φε' τοσαῦτα δὲ ἀπὸ τοῦ δηλωθέντος ἔτους τῆς Κέκροπος βασιλείας τὸν ἀνωτέρω χρόνον ἀπαριθμούμενος, ἐπὶ Νίνον ἦξει τὸν Ἀσσύριον, ὃν πρῶτὸν φασιν ἀπάσης τῆς Ἀσίας πλὴν Ἰνδῶν κεκρατημέναι· οὗ Νίνος ἐπάνωμος πόλις ἢ Νινευί παρ' Ἑβραίοις ὠνόμασται, καθ' ὃν (sc. χρόνον) Ζωροάστρης ὁ μάγος Βακτριῶν ἐβασίλευσε». Ἐπειδὴ δὲ ὀλίγον ἀνωτέρω (PG 21, 805 C) ὁ Κέκρω φέρεται, ὅτι ἔζησεν ὑ' (400) ἔτη παλαιότερον τῆς Ἰλίου ἄλωσης, οὕτω προκύπτει ὡς χρονολογία ζωῆς τοῦ Ζωροάστρου τὰ τέλη τῆς 3ης π.Χ. χιλιετηρίδος.

teles. Hermippus, qui de tota ea arte (sc. magorum) diligentissime scripsit et viciens centum milia versorum a Zoroastre condita indicibus quoque voluminum eius positis explanavit, praeceptorem, a quo institutum diceret, tradidit Agonacem, ipsum vero quinque milibus annorum ante Troianum bellum fuisse».

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ πρόβλημα τῶν τυχόν πηγῶν τοῦ Πλουτάρχου διαπιστώνομεν κατ' ἀρχήν, ὅτι ἡ μαρτυρία του συμφωνεῖ πρὸς τὰς παρατεθείσας εἰδήσεις τοῦ Ἑρμοδώρου καὶ τοῦ Ἑρμίππου. Ὁ F. Gisinger¹ ἐκπροσωπεῖ τὴν γνώμην, ὅτι «πολὺ πιθανόν» πηγὴ τοῦ Πλουτάρχου ὑπῆρξεν ὁ Θεόπομπος, πρῶτον διότι τὸ κεφάλαιον 46 τῆς πραγματείας του: Περὶ Ἰσιδος καὶ Ὀσίριδος ὁμοφωνεῖ πρὸς τὴν σχετικὴν παράθεσιν τοῦ Διογένους (1, 8 - 9) καὶ δεύτερον, διότι ὁ Πλούταρχος μνημονεύει τὸν Θεόπομπον εἰς τὸ τέλος τοῦ 47ου κεφ. τοῦ ὡς ἄνω ἔργου του. Τὴν «πολὺ πιθανὴν» εἰκασίαν τοῦ Gisinger πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσωμεν μετὰ πολλῆς ἐπιφυλακτικότητος διὰ τοὺς ἐξῆς τρεῖς λόγους: 1) Ἡ δῆθεν ὁμοφωνία τῆς πληροφορίας τοῦ Πλουτάρχου πρὸς τὴν τοῦ Διογένους μετὰ βίας γίνεται ἀποδεκτὴ, διότι ὁ Διογένης εἶναι ἐν προκειμένῳ λίαν σύντομος, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ οἰαδήποτε σύγκρισις, 2) Ὁ Πλούταρχος μνημονεύει τὸν Θεόπομπον ὡς πηγὴν μόνον τοῦ ζωροαστρείου δυϊσμοῦ καὶ τῆς περὶ περιόδων διδασκαλίας τοῦ ζωροαστρισμοῦ καὶ ὄχι ὅλων τῶν εἰδήσεων — ἰδιαιτέρως ὄχι τῆς πρὸς τὴν χρονολογίαν σχετικῆς πληροφορίας καὶ 3) Τὸ τρίτον πληθυντικὸν πρόσωπον τοῦ ρήματος («*ἱστοροῦσιν*») ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Πλούταρχος εἶχε περισσοτέρους ὑπ' ὄψει ἢ ὀρθότερον, ὅτι ἀπέδιδε μίαν πληροφορίαν εὐρέως διαδεδομένην. Ὁ Ἑρμόδωρος καὶ ὁ Ἑρμιππος διεκδικοῦν ἐδῶ δικαίως τὴν θέσιν των, ἐφ' ὅσον ἀναζητήσωμεν συγκεκριμένους συγγραφεῖς.

Ὅτι ἡ ὡς ἄνω χρονολογία οὐδόλως ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν καὶ ἀποτελεῖ σοβαρὰν πλάνην, μόλις εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειώσωμεν. Παρ' ὅλον ὅμως ὅτι ὁ Λόγιος τοῦ Μυστρά δὲν ἔχει προφανῶς περισσοτέρας καὶ ἀσφαλεστέρας πηγὰς περὶ τοῦ χρόνου ζωῆς τοῦ ζωροάστρου, δὲν φαίνεται ἐν τούτοις ἱκανοποιημένος ἐκ τῶν γραφομένων του καὶ ἀφήνει νὰ διαφανῇ μία συνεσταλμένη κρίσις περὶ τῆς μὴ ὀρθότητος τῆς διδομένης χρονολογίας. Οὕτω θὰ πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὴν παρατήρησίν του: «*εἰ τῷ δὲ τούτῳ οὐ πιστόν*». Προεδηλώθη ἤδη, ὅτι τοῦτο ὄχι ἀπλῶς «οὐ πιστόν», ἀλλὰ καὶ πάντῃ ἀνιστόρητον, δοθέντος, ὅτι ὁ ζωροάστρης ἐξῆσε κατὰ τὴν κρατοῦσαν ἱστορικὴν ἀντίληψιν περὶ τὸ ἀ' ἡμισυ τῆς 6ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος². Ἀποφεύγομεν νὰ δώσωμεν

1. Gisinger, ἔργ. μν., σ. 22.

2. Πρβλ. Duchesne J.-Guillemin, Zarathustra, ἐν Lex. f. Theol. u. Kirche,

ἀκριβῆ χρονολογίαν, διότι αἱ ὑπάρχουσαι εἰδήσεις, ἔχουσαι μυθοπλαστικὸν χαρακτήρα, δὲν ὁμοφωνοῦν. Ἡ πληροφορία τοῦ Πλήθωνος ἀποδίδει τὸν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων διαμορφωθέντα θρύλον, ὁ ὁποῖος εἶναι «καρπὸς τῶν κοσμογονικῶν ἱρανικῶν ἀντιλήψεων»¹. Εἰς αὐτὰς ἡ μορφή τοῦ Ζωροάστρου ἔχει χαρακτηριστικὰ θρυλικά καὶ εἶναι περιβεβλημένη τρόπον τινὰ μὲ τὸν πέπλον τοῦ μυστηρίου. Παρὰ ταῦτα ἡ — παλαιότερον ἐν ἀμφιβόλῳ τιθεμένη — ἱστορικότης τοῦ Ζωροάστρου πρέπει νὰ θεωρηθῆ βεβαία καὶ ἀσφαλής².

5. Ἡ σχέση τοῦ Ζωροάστρου πρὸς τὸν Πυθαγόραν καὶ τὸν Πλάτωνα.

Ἐπιπέδου Ζωροάστρης, γενόμενος κατὰ τὸν φιλόσοφόν μας ὁ πρῶτος σοφὸς ἐξηγητὴς τῶν συμφύτων τῷ ἀνθρώπῳ ἀληθειῶν, ὑπῆρξεν ὁ πνευματικὸς πρόγονος καὶ κληροδότης αὐτῆς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἐπιπέδου Πλάτων δὲν ἤνοιξε νέον τινὰ δρόμον εἰς τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμόν. Παρέλαβε καὶ ἐπεξεργάσθη τὴν φιλοσοφικὴν παρακαταθήκην τοῦ Ζωροάστρου, τὴν «διὰ τῶν Πυθαγορείων εἰς αὐτὸν κατεληλυθυῖαν».

Ἡ ἀποψις τῆς πνευματικῆς συγγενείας καὶ σχέσεως μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Ἑλλάδος, ὅτι δηλ. τὸ φῶς, ὄχι μόνον τοῦ ἡλίου, ἀλλὰ καὶ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας ἀκολουθεῖ τὴν ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς πορείαν, δὲν εἶναι καινοφανής. Τόσον ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὅσον καὶ

τ. 10, στ. 1312. Καὶ ἄρθρον Περσία, ἐν Ἐπιπέδου Ζωροάστρης, στ. 315 : Ἐπιπέδου Ζωροάστρης δίδονται δύο χρονολογίαι, ἡτοί 570 ἕως 500 καὶ 650 ἕως 533 π.Χ. Ἐπιπέδου Widengren, ἔργ. μν., σ. 61, ἀποφενύει νὰ δώσῃ οἰανδήποτε χρονολογίαν καὶ παρατηρεῖ μόνον, ὅτι ὁ Ζωροάστρης πρέπει νὰ ἔζησε «πολὺ πρότερον» τοῦ Κύρου καὶ τοῦ Δαρείου.

1. Ἐπιπέδου Ζωροάστρης Περσία, ἐν Ἐπιπέδου Ζωροάστρης, στ. 315. Πρβλ. Jackson, The Date of Zoroaster, ἐν Journ. of the Americ. Orient. Soc. 17, 1896, σ. 3 : «Such extraordinary figures (6000 years), however, are presumably due to the Greeks have misunderstood the statements of the Persians, who place Zoroaster's millenium amid a great world-period of 12000 years, which they divided into cycles of 3000 years. . .». Πάντως ἡ ἐνασχόλησις τῶν Ἑλλήνων μὲ τὸν Ζωροάστρη καὶ αἱ πολυειδεῖς μαρτυρίαι τῶν εἶναι ἐνδεικτικὰ τοῦ μεγάλου ἐνδιαφέροντός τῶν πρὸς τὴν θρησκευτικὴν διδασκαλίαν τῶν Περσῶν. Δοθέντος δέ, ὅτι πολλοὶ τῶν πληροφοριῶν τῶν ἀντικατοπτρίζουν πραγματικὰς θρησκευτικὰς δοξασίας αὐτῶν, δὲν μᾶς μένει παρὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν μετὰ θαυμασμοῦ περὶ τῆς πολυμαθείας τῶν. Πρβλ. Rapp A., Die Religion und Sitte der Perser und übrigen Iranier nach den griechischen und römischen Quellen, ἐν Zeitschrift der deutschen morg. Gesellschaft 19, 1865, σσ. 2 ἔξ.

2. Σχετικὴν περὶ τοῦ Ζωροάστρου βιβλιογραφίαν ἀνευρίσκει ὁ βουλόμενος εἰς τὸ ἔργον τοῦ Widengren, ἔργ. μν., σσ. 360 - 375. Ἡ πεποίθησις, ὅτι παρὰ Ζωροάστρη ἔχομεν γνησίαν ἀποκάλυψιν ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν Προφητῶν τῆς Π. Διαθήκης, εὐρίσκει καὶ σήμερον ὑποστηρικτὰς, ἴδε τὸ ἔργον τοῦ Hinz W., Zarathustra, Stuttgart 1961, τὸ ὁποῖον διαπνέεται ἀπὸ τὴν πεποίθησιν αὐτῆν.

σήμερον ἀκόμη ἡ γνώμη αὕτη εὐρίσκει θιασώτας. Ἐπικρατεστέρα παρὰ ταῦτα φαίνεται σήμερον ἡ ἀντίληψις, ἡ ὁποία συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας¹.

Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθῆ, ὅτι παρὰ πᾶσαν αὐτονομίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας τοιαύτη ἐπίδρασις, ὅχι μόνον δὲν ἀποκλείεται, ἀφοῦ αἱ ἰδέαι καὶ γενικῶς τὰ προϊόντα τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου δὲν γνωρίζουν χρονικούς καὶ τοπικούς περιορισμούς, ἡ δὲ μετανάστευσις των δὲν ἀπαιτεῖ διαβατήριον καὶ ἡ παραδοχὴ των εἶναι ζήτημα λογικῆς κατοχυρώσεως καὶ ὀρθότητος, ἀλλὰ καὶ ἀξιῶνει συνεπίνευσιν, δεδομένου, ὅτι ἀφ' ἐνός μαρτυρεῖται εὐρέως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἀφ' ἐτέρου ἐπαληθεύεται συχνάκις ἀπὸ ἀπόψεως, αἱ ὁποῖαι ἀπαντῶνται καὶ εἰς τοὺς δύο κόσμους. Πάλιν δὲν εἶναι ὀρθὸν ἡ διαπιστουμένη τυχὸν ἐπίδρασις νὰ ὑπερτονίζεται ἢ νὰ ἀνακαλύπτεται τοιαύτη καὶ ἐκεῖ, ὅπου δὲν ὑπάρχει.

Ὁ Πλήθων, ἀνάγων τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμὸν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ζωροάστρου, διεδήλωνε καὶ ἐπανελάμβανε τὴν γνώμην, ὅτι ἴδιον τοῦ φιλοσόφου εἶναι νὰ μὴ νεωτερίζῃ καὶ καινολογῆ, ὅπως ὁ σοφιστής, ἀλλὰ νὰ ὁμολογῆ καὶ ἀκολουθῆ «ταῖς κρατίσταις γνώμαις» «τῶν τὰ βέλτιστα αἰεὶ φρονοῦντων», τὰς ὁποίας ὅμως πρέπει νὰ θέτῃ ὑπὸ τὸ «κράτιστον καὶ θεϊότατον τῶν ἡμετέρων κριτηρίων, τὸν λογισμὸν»². Τὸ «καινολογεῖν» καὶ καινοποιεῖν ἀπετέλει καὶ δι' αὐτὸν τὸν Πλάτωνα μομφὴν καὶ ἤτο ἀπαράδεκτον καὶ ἀπορριπτέον³. Ἰδιαίτερος ἐμφανὴς εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ Γεμιστοῦ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ Πλάτων δὲν εἰσάγει καινὰς δόξας εἰς τὰ ἐν ἀρχῇ παρατεθέντα χωρία⁴ ἐκ τῆς συγγραφῆς του, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἀπάντησις πρὸς τὸν Σχολάριον διὰ τὰς ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις του. Ὁ Πλάτων συμφωνεῖ πρὸς ἄλλους σοβαροὺς καὶ ἀξιοπίστους σοφοὺς, τοὺς Πυθαγορείους καὶ τὸν Ζωροάστρην· εὐρίσκεται καὶ κινεῖται ἐντὸς

1. Ἀρκούντως συνοπτικὴν, ἀλλὰ καὶ διαφωτιστικὴν περίληψιν δίδει ἐπ' αὐτοῦ ὁ Charles Werner εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ βιβλίου του : Die Philosophie der Griechen, Freiburg im Br. 1966, σσ. 9 - 18, τὴν ὁποίαν ἐπιγράφει : Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ σκέψις τῆς Ἀνατολῆς.

2. Πρβλ. Π λ ἡ θ., Νόμοι, Α', 2 : Alex., σσ. 32 ἐξ. : Οἱ σοφισταὶ κατὰ τοῦτο διαφέρουν ἀπὸ τοὺς σοφοὺς «τῶν μὲν σοφῶν συνφῶν τὰ ἀπῶν τοῖς αἰεὶ παλαιότεροις ἀποφαίνεσθαι, ὡς οὐδὲ χρὸν τὴν ἀλήθειαν τῶν οὐκ ὀρθῶς ἄντισσιν εἰρημένων τε καὶ λεγομένων νεωτέρων οὐδ' ἄν σοφιστὰς δὲ καινοποιεῖν τὰ πολλὰ πειρᾶσθαι, τοῖς νεωτέροις μάλιστα φιλοτιμιονόμενος...». Βλ. καὶ Π λ ἡ θ., Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρειται (εἰς τὸ ἐξῆς : Διαφοραὶ), 14 : PG 160, 908 A. 16 : PG 160, 909 C. 20 : PG 160, 928 D - 929 A. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀντιλήψεις : PG, 160, 1001 B καὶ 1002 C.

3. Πρβλ. Π λ ἄ τ., Πολιτ. Δ, 424 c. Νόμοι, Β, 657 b καὶ 708 d. Βλ. ἐπ' αὐτοῦ Taylor, ἔργ. μν., σ. 49 καὶ σημ. 41.

4. Βλ. ἀν., σσ. 300 ἐξ.

τῶν τειχῶν τῆς διαδοχῆς καὶ συμφωνίας πρὸς ἀξιολόγους τρίτους. Ἡ ἀποδομένη εἰς τὸν Ἀριστοτέλη μομφή — διὰ τῆς ὁποίας τὸν ἀδικεῖ καταφόρως — εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον, ὅτι οὗτος «φοιτητῆς γεγονὼς Πλάτωνι καὶ ἔπειτα ὑπὸ σχήματι φιλοσοφίας ἐριστικὴν μετελθὼν καὶ κενῆς δόξης ἐρασθεὶς ἐπὶ τῷ τῆς ἰδίας αὐτοῦ αἰρέσεως ἀρχηγέτης γενέσθαι τὰς μὲν ὑπὸ Πλάτωνος συγγεγραμμένας φιλοσοφίας ἀρχὰς ἐκ παμπόλλων ἐτῶν εἰς ἐκεῖνον κατεληλυθυίας ἀνέτρεπέ τε καὶ διέφθειρεν»¹.

Εἶναι τοιουτοτρόπως τὸ νεωτερίζειν ἐξ ὀλοκλήρου ἀδιανόητον διὰ τὸν Πλήθωνα; Ὄφειλε ὁ φιλόσοφος νὰ ἐπαναλαμβάνη πάντοτε τὰ λεχθέντα ὑπ' ἄλλων; Ὑποστηρίζω τοῦτο ὁ Γεμιστός, μήπως τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς διεπούσης τὸ Βυζάντιον ἀντιλήψεως, ὅτι ἀποτελεῖ πνευματικὴν κληρονομίαν τῆς ἀρχαιότητος καὶ δι' αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ μὴ νεωτερίζη;

Εἶναι γεγονὸς καὶ πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἰδιαιτέρως, ὅτι διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Ζωροάστρου ὡς τοῦ πρώτου ἐπιφανοῦς ἐξηγητοῦ τῶν ἀληθῶν δογμάτων ὁ φιλόσοφος διασπᾷ τὸν κύκλον τῶν κληροδοτῶν τοῦ Βυζαντίου καὶ διευρύνει αὐτόν. Ὡς διεύρυνσιν καὶ μεγέθυνσιν πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ὄχι μόνον τὸν Ζωροάστριν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ μνημονευομένους Νεοπλατωνικοὺς φιλοσόφους. Ἡ συμπερίληψις αὐτῶν μεταξὺ τῶν μεγάλων καὶ εὐδοκίμων φιλοσόφων ὀδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι, καίτοι τὸ καινολογεῖν καθ' ἑαυτὸ ἀπορριπτέον, εἶναι ἐν τούτοις δυνατόν νὰ προσθήσῃ κανεὶς ὑγιεῖς ἀπόψεις εἰς τὰς προϋπαρχούσας. Ἐξ ἄλλου αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τῆς γνώμης του, ὅτι πρέπει νὰ θέτωμεν τὰς κρατίστας γνώμας τῶν τὰ βέλτιστα φρονούντων ὑπὸ τὸν λογισμόν μας. Ὁ λογισμὸς ὡς τὸ ἄριστον κριτήριον θὰ μᾶς ὑποδείξῃ, ποῦ καὶ πότε τὸ νεωτερίζειν εἶναι δυνατόν καὶ προσήκον. Ἴσως ὁ αὐτὸς λογισμὸς συνεπικουρούμενος ὑπὸ τῆς κρατούσης δυσαρέστου ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως — ὅπως ὁ Γεμιστός τὴν ἐγνώρισεν εἰς Ἰταλίαν καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον — ὠδήγησεν αὐτόν εἰς τὴν ἀπόρριψιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὴν τοιουτότροπον προβολὴν τοῦ Ζωροάστρου· εἰς τὴν ἄποψιν αὐτὴν ἔχομεν ἕνα de facto νεωτερισμὸν τοῦ Πολυῖστορος τοῦ Μυστρά.

Ἄς παρακολουθήσωμεν ὅμως ἐκ τοῦ πλησίον τὰς σχέσεις τοῦ Πυθαγόρου πρὸς τὸν Ζωροάστριν καὶ ἀμφοτέρων πρὸς τὸν Πλάτωνα, ὅπως αὗται διαγράφονται τόσον ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος ὅσον καὶ ὑπὸ συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος. Κατὰ τὸν φιλόσοφόν μας ὁ Πυθαγόρας δὲν μετέλλετο σοφιστικὴν, ἀλλὰ φιλοσοφίαν, ἀφοῦ συνεγένετο «τοις ἀπὸ Ζωροάστρου ἐν τῇ Ἀσίᾳ μάγοις». Παρ' αὐτοῖς ἐδιδάχθη τὰ κύρια σημεῖα τῆς φιλοσόφου ἐρεύνης. Ἐν προκειμένῳ εἶναι αὐτόδηλον, ὅτι ὁ Γεμιστός ἐπαναλαμβάνει καὶ διατρανώνει κατ' ἀρχὴν τὸ γεγονὸς, ὅτι εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ

1. Πλήθ., Ἀντιλήψεις: PG 160, 984 B.

Πυθαγόρου διασταυρώνεται ή ελληνική σκέψις και ώρισμένα ξένα, άνατολικής προελεύσεως, στοιχεΐα. Δέν ύπαινίσσεται έδω την πραγματικήν σχέσιν τής πυθαγορικής διδασκαλίας πρὸς τὸν όρφικὸν μυστικισμόν¹, αλλά δέχεται εκείνην τήν γνώμην, ή όποία φέρει τὸν Πυθαγόραν, ότι έπεσκέφθη τήν Ἀσίαν και μάλιστα τοὺς μάγους τῶν Περσῶν. Αὐτός, ό όποίος άντιπροσωπεύει τήν άποψιν αὐτήν εκ τῶν άρχαίων συγγραφέων, είναι ό Ἰουλιανός : «ὅτι και εἰς Αἴγυπτον έπορεύθη (sc. ό Πυθαγόρας) και Πέρσας εἶδε και πανταχοῦ πάντα έπειράθη τὰ μυστήρια τῶν θεῶν... γνώριμα μέντοι και σαφή τοῖς πολλοῖς»². Ἀντιθέτως περισσότερον διαδεδομένη είναι ή γνώμη, ότι πρωτίστως έταξίδευσεν εἰς Αἴγυπτον, ένθα κατ' Ἰάμβλιχον³ παρέμεινεν εἴκοσι δύο έτη (!), ώς και εἰς άλλας τής Ἀνατολῆς χώρας. Πάντως και εἰς Αἴγυπτον θά ήδύνατο ό Πυθαγόρας νά εκμάθη τὰ τοῦ Ζωροάστρου, άφοῦ κατὰ τὸν Λόγιον τοῦ Μυστρᾶ «έδέξαντο και Αἴγυπτίων ιερεῖς μάλιστα τὰ Ζωροάστρον τούτου δόγματα και εὐδοκίμωνν». Τοιοῦτόν τι δέν ύποστηρίζεται· και όρθῶς άλλωστε!

Ἐπιπλέον δέν άποκλείεται νά εἶχεν ύπ' όψει τήν παράδοσιν εκείνην, συμφώνως πρὸς τήν όποίαν ό Πυθαγόρας έχρημάτισε μαθητῆς τοῦ Ζωρο-

1. Ἡ σχέσις αὐτῆ ύποδηλώνεται ήδη παρὰ Πλάτωνι, Νόμοι, VI, 782 c, ένθα εκτίθεται ή άποχή κρέατος τῶν Ὀρφικῶν, τήν όποίαν μετὰ περιορισμῶν εὐρίσκομεν και εἰς τοὺς Πυθαγορείους. Βλ. έπ' αὐτοῦ Τσέλλερ-Νέστλε, έργ. μν., σ. 63, σημ. 65. Εἰς δὲ τοὺς νεωτέρους τοῦ Πλάτωνος γίνεται άσφαλῆς βεβαίότης. Πρβλ. Ἰαμβλίχου, Βίος Πυθαγόρου, (28), 145 - 146 και 151: Albrecht, σσ. 148 και 152, ένθα λέγεται, ότι τής πυθαγορικής θεολογίας «παράδειγμα έναργές εκειτο παρὰ Ὀρφεῖ» και δέν ύπάρχει άμφιβολία, ότι ό Πυθαγόρας έλαβε «τὰς άφορμὰς παρὰ Ὀρφέως» διὰ τήν σύνταξιν τοῦ περι θεῶν λόγου, γενόμενος τοιουτοτρόπως «ζηλωτῆς τῆς Ὀρφέως έρμηνείας και διαθέσεως». Ἐπίσης Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, Δ, 289 AB: Diehl, III, σ. 161, 2 έξ.: «Πυθαγόρειον δὲ και τὸ ταῖς όρφικαῖς έπεσθαι γενεαλογίας· άνωθεν γάρ από τῆς όρφικῆς παραδόσεως διὰ Πυθαγόρου και εἰς Ἑλληνας ή περι θεῶν έπιστήμη προήλθεν» και E, 291 A: Diehl, III, σ. 168, 7 έξ. Ἰδε πλείονα Kerényi K., Pythagoras und Orpheus, Amsterdam 1939² και Rathmann W., Quaestiones Pythagoreae, Orphicae, Empedocleae, Halle 1933.

2. Ἰουλιανοῦ, Λόγος 7, 237 A 1 έξ., εκδ. Loeb cl. Library, London 1949, II, σ. 154. Πρβλ. Φιλοστράτου, Βίος Ἀπολλωνίου, 1, 2, εκδ. Loeb cl. Library, London 1960, I, σ. 6: «μάγους Βαβυλωνίαν και Ἰνδῶν Βλαγμαῖσι και τοῖς εν Αἰγύπτω Γυμνοῖς συνεγένετο (sc. Πυθαγόρας)». Βλ. και VI, 11: Loeb, II, σ. 48. Πρβλ. Werner, έργ. μν., σ. 13.

3. Ἰαμβλίχου, Βίος Πυθαγόρου, (4), 18 - 19: Albrecht, σ. 28 και (29), 158 - 159: Albrecht, σ. 160. Βλ. και άν., σημ. 1. Ἰδε περαιτέρω Πορφυρίου, Βίος Πυθαγόρου, 11, εκδ. Nauck, Lipsiae 1886, σ. 22, 20 έξ.: «ἀφίκετο δὲ και πρὸς Αἰγυπτίους, φησίν, Πυθαγόρας και πρὸς Ἀραβας και Χαλδαίους και Ἑβραίους... τήν σοφίαν εξέμαθε» και 6: Nauck, σ. 19, 24 έξ, 41: Nauck, σ. 38, 16 έξ. Κατὰ Κλήμ. Ἀλεξ., Στρωματεῖς, I, 15: PG 8, 769 B, και ό Πλάτων άντιπροσωπεύει τήν γνώμην, ότι ό Πυθαγόρας έμαθε «τὰ πλείστα και γενναιότατα τῶν δογμάτων εν βαρβάρους».

άστρου. Αὕτη ἀνευρίσκεται καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Πλούταρχον: «*Καὶ Ζαρά-
τας ὁ Πυθαγόρου διδάσκαλος*»¹. Πηγαί τῆς ἐν λόγῳ εἰδήσεως εἶναι κατὰ
τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μιλήσιος, ὁ ἐπικληθεὶς
πολυῖστων (1ος αἰὼν π.Χ.), ὁ ὁποῖος «*ἐν τῷ περὶ Πυθαγορικῶν συμβόλων
Ναζαράτῳ τῷ Ἀσσυρίῳ μαθητεῦσαι ἱστορεῖ τὸν Πυθαγόραν*»². Τὸ αὐτὸ
ἀπαντᾶται καὶ παρὰ Κυρίλλῳ Ἀλεξανδρείας: «*Ἱστορεῖ γοῦν ὁ Ἀλέξαν-
δρος ὁ ἐπὶ κλην πολυῖστων ἐν τῷ Περὶ Πυθαγορικῶν συμβόλων Ἀσσυρίῳ
τὸ γένος ὄντι τῷ Ζάρα φοιτῆσαι τὸν Πυθαγόραν*»³. Κατὰ δὲ τὸν Ἰππό-
λυτον δύο ἕτεροι ὁ Ἀριστόξενος ὁ «μουσικός», μαθητῆς τοῦ Ἀριστοτέ-
λους, καὶ τῆς Διόδωρος ὁ Ἐρετριεὺς εἶναι ἐκεῖνοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνά-
γεται ὁ ἰσχυρισμὸς: «*πρὸς Ζαράταν τὸν Χαλδαῖον ἐληλυθῆναι Πυθαγό-
ραν*»⁴. Ἐφ' ὅσον γίνῃ παραδεκτόν, ὅτι ὁ Πλήθων ἦτο γνώστης τῆς εἰδή-

1. Π λ ο υ τ ἄ ρ χ ο υ, Περὶ τῆς ἐν τῷ Τιμαίῳ ψυχογονίας, 2: Bern., VI, σ. 155. Αὐτολεξεὶ ἐπαναλαμβάνει τὴν παροῦσαν πληροφορίαν καὶ ὁ Ἰππόλυτος, Κατὰ πασῶν αἰρέσεων ἔλεγχος, VI, 23: PG 16, 3227 B: «*Καὶ Ζαράτας ὁ Πυθαγόρου διδάσκα-
λος*». Πρβλ. ἐπίσης Π ο ρ φ υ ρ ί ο υ, Βίος Πυθαγόρου, 12: Nauck, σ. 23, 7 ἑξ.: «*ἐν δὲ
Ἀραβίᾳ τῷ βασιλεὶ συνῆν ἐν τε Βαβυλῶνι, τοῖς τ' ἄλλοις Χαλδαίοις συνεγένετο καὶ πρὸς
Ζαράταν ἀφίκετο, παρ' οὗ καὶ ἐκαθάρθη... καὶ ἐδιδάχθη... τὸν τε περὶ φύσεως λόγον
ἤκουσε καὶ τίνες αἱ τῶν ὄλων ἀρχαί. Ἐκ γὰρ τῆς περὶ ταῦτα τὰ ἔθνη πλάνης ὁ Πυθαγόρας
τὸ πλεῖστον τῆς σοφίας ἐνεπορεύσατο*». Π λ ο υ τ ἄ ρ χ ο υ, Περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσιρίδος,
25: Bern., II, σ. 495: Ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Πλάτων καθὼς καὶ ἄλλοι τινὲς ἔπονται
«*τοῖς πάλαι θεολόγοις*». Βλ. καὶ Σ ο ὄ δ α, Λεξικόν, s.v. Πυθαγόρας: «*Οὗτος ἤκουσε...
καὶ Ζάρητος τοῦ Μάγου*». Σ χ ὀ λ ι ο ν, Εἰς Πλάτωνος Πολιτείαν, I, 600 b: Greene,
σ. 272: «*Πυθαγόρας... δῆκουσε... Ζάρατος τοῦ μάγου*».

2. Κ λ ῆ μ., Ἀ λ ε ξ., Στρωματεῖς, I, 15: PG 8, 776 A. Ὁ αὐτὸς Κ λ ῆ μ η ς,
Στρωματεῖς, I, 14: PG 8, 761 A, καίτοι μνημονεύει καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοξένου, Βίος
Πυθαγόρου, τὸ ὁποῖον δὲν ἐσώθη, ἐν τούτοις δὲν θεωρεῖ τὸν Ἀριστόξενον ὡς πηγὴν
τῆς εἰδήσεως, ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἐμαθήτευσεν παρὰ Ζωροάστρη, ὅπως πρᾶττει ὁ Ἰππόλυ-
τος: ἴδε κατ., σημ. 4.

3. Ὁ Κ λ ῆ μ η ς, Στρωματεῖς, I, 15: PG 8, 773 AB - 775 A, μᾶς πληροφορεῖ ὡσαύ-
τως, ὅτι ὁ Πυθαγόρας «*ἐξήλωσεν*» τὸν Ζωροάστρη, τοῦ ὁποῖου «*βίβλους ἀποκρύφους...
οἱ τὴν Προδικὸν μετιόντες αἴρουν ἀνοχοῦσι κεκτῆσθαι*». Ἡ γραφή, τὴν ὁποίαν παρέλα-
βεν ὁ Migne ἔχει «*ἐδῆλωσεν*» ἀντὶ «*ἐξήλωσεν*». Εἰς «*Βιβλιοθήκην Ἑλλήνων Πατέρων
καὶ Ἐκκλ. Συγγραφέων*», τ. 7, 263, 7 ἑξ., διορθώνεται εἰς «*ἐξήλωσεν*». Ὁ Κ ὄ ρ., Ἀ λ ε ξ.,
Πρὸς τὰ τοῦ ἐν ἄθεοις Ἰουλιανοῦ, 3: PG 76, 633 C, παραπέμπων εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον
τοῦ Κλήμεντος, προτιμᾷ ἐπίσης τὴν γραφὴν «*ἐξήλωσεν*». Ὁ ἴδιος ἀποκαλεῖ τὸν Πυθαγό-
ραν «*πανάριστον ζηλωτὴν*» τοῦ Ζωροάστρου. Τὸ ζηλοῦν ἔχει ἐνταῦθα τὴν σημασίαν τοῦ
μιμῆσθαι, ἧτοι δηλώνει τὴν προσπάθειαν πρὸς μίμησιν καὶ κατόρθωσιν αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον
ὁ Ζωροάστρης ὡς πνευματικὸν μέγεθος εἶχεν ἐπιτύχει. Διὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ζηλοῦν πρβλ.
πλείονα Nikolaou, ἔργ. μν., σ. 20 ἑξ.

4. Κ ὄ ρ., Ἀ λ ε ξ., Πρὸς τὰ τοῦ ἐν ἄθεοις Ἰουλιανοῦ, 4: PG 76, 705 B. Ἐπ' αὐτοῦ
καὶ τῶν ἄλλων συναφῶν χωρίων, τὰ ὁποῖα παρατίθενται ἐδῶ, πρβλ. A n a s t o s M. V.,
Pletho's calendar and liturgy, ἐν Dumbarton Oaks Papers 4, 1948, σ. 282.

4. Ἰππολύτου, Κατὰ πασῶν τῶν αἰρέσεων ἔλεγχος, I, 2: PG 16, 3025 A: καὶ VI,

σεως αὐτῆς, ὅτι δηλαδή ὁ Πυθαγόρας ὑπῆρξε μαθητῆς τοῦ Ζωροάστρου, τότε ἢ ἀπέφυγε νὰ τὴν ἀναφέρῃ, διότι τὸν παρεπλάνησεν ἢ παραλλαγή τοῦ ὀνόματος, ἢ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον φαίνεται εἰς ἡμᾶς πιθανώτερον, ἀντελήφθη, ὅτι χρονικῶς δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὰ πράγματα ἢ πληροφορία αὐτῆ, ἀφοῦ ὁ Ζωροάστρης εἶχε ζήσει τόσον παλαιότερον τοῦ Πυθαγόρου. Ὅτι ὅμως ἐγνώρισεν τὴν παράδοσιν αὐτὴν, καίτοι πιθανόν, μένει ἀπλῆ ὑπόθεσις.

Ἄξιοπαράτητον εἶναι, ὅτι ἐνῶ τὸ ὄνομα τοῦ Ζωροάστρου παρουσιάζεται ὑπὸ ποικιλίαν μορφῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν γραμματείαν : Ζαράτας, Ναζάρατος, Ζάρας, Ζάρης, Σωροθρύστης ¹, Ζαραθρούστης ², Ζαράδης ³, Ζάρατος ⁴, ὁ Πλήθων χρησιμοποιεῖ ἀποκλειστικῶς τὸν τύπον : Ζωροάστρης, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ πλέον εὐχρηστος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ὁ ἐπιτυχέστερος ἐξελληνισμὸς τοῦ Zartušt (Ζαρατούστρα).

Διὰ τὸν Γεμιστὸν προέχει ν' ἀποδείξῃ, ὅτι αἱ ἀπόψεις τοῦ Ζωροάστρου συμφωνοῦν πρὸς τὰς τοῦ Πλάτωνος ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν αἱ ἰδέαι τοῦ Πλάτωνος στοιχοῦν ταῖς τοῦ Ζωροάστρου. Ἐνεκα τούτου τὰ δύο ὀνόματα συνάπτονται ἀμεσώτερον καὶ συχνότερον. Ὁ Πυθαγόρας λαμβάνει μᾶλλον τὴν θέσιν τοῦ μεσάζοντος, εἶναι ὁ «δι' οὗ» τὰ δόγματα τοῦ Ζωροάστρου φθάνουν εἰς τὸν Πλάτωνα. Δι' αὐτὸ ἐπὶ παραδείγματι ὁμιλεῖ περὶ *συγκεφαλαιώσεως* «*Ζωροαστρείων καὶ Πλατωνικῶν δογμάτων*» ἢ «*Θεολογίας τῆς κατὰ Ζωροάστρη τε καὶ Πλάτωνα*», χωρὶς κἂν νὰ παρεμβάλῃ τὸ ὄνομα τοῦ Πυθαγόρου. Δὲν ἐλαττώνει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν ἀξίαν τοῦ Πυθαγόρου, διότι ἡ θέσις του ὡς μεσίτου εἶναι ἰσχυρὰ καὶ καιρία. Ἐξ ἄλλου δὲν γνωρίζει οὔτε ὑπαι-

23 : PG 16, 3227 B. Ἄξιολογῶν ὁ W. Kranz, ἔργ. μν., σ. 37, τὴν μαρτυρίαν ταύτην γράφει, «*daß auch hier eine sachlich-geistige Verbindung zwischen Hellas und Orient sich kundtut, ist uns sicher*».

1. Διὰ μὲν τὰ ὀνόματα Ζαράτας, Ναζάρατος, Ζάρας, Ζάρης ἴδε ἀν., σ. 323 : τὸ δὲ ὄνομα Σωροθρύστης εὐρίσκεται παρὰ Κοσμᾶ Ἱεροσ., Συναγωγή καὶ ἐξήγησις, ὧν ἐμνήσθη ἱστοριῶν ὁ θεῖος Γρηγόριος, 64 : PG, 38, 491. Οἱ Bidez-Cumont, ἔργ. μν., II, σ. 18, ἀποδίδουν ἐδῶ τὴν μᾶλλον ὀρθοτέραν γραφὴν «*Σωροθρύστης*» τοῦ κώδ. Vat. 1260.

2. Κοσμᾶ Ἱεροσ., Συναγωγή καὶ ἐξήγησις..., 52 : PG 38, 461.

3. Ἀγαθίου, Ἱστορίαι, Β', 24, 6, ἐκδ. Keydell, Berlin 1967, σ. 72. Πρβλ. Bidez-Cumont, ἔργ. μν., II, σσ. 83 καὶ 156.

4. Πορφυρίου, Βίος Πυθαγόρου, 12 : Nauck, σ. 23. Εἰς apparatus criticus μνημονεύεται ἡ γραφὴ τοῦ Vat. Gr. 325, καθ' ἣν τὸ ὄνομα φέρεται ὡς «*Ζάβρατος*»! Βλ. καὶ Plinii Sec., Nat. hist., XXX, 1 § 5 : Mayhoff, σ. 421 : «*Zaratus*». Ὡς πρὸς τὴν παρατηρουμένην ποικιλίαν τοῦ ὀνόματος ὀρθῶς ὑποθέτει ὁ Ziegler K., Zaratas, ἐν PW, 2 Reihe, Hbd 18, στ. 2319 : «*alles wohl Entstehungen des Namens Zoroasters*». Ἴδε πλείονα Bidez-Cumont, ἔργ. μν., I, σσ. 36 ἐξ.

νίσσεται οἰανδήποτε ἄλλην ἐπαφὴν τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὰ δόγματα τοῦ Ζωροάστρου, τὰ ὅποια λόγου χάριν θὰ ἠδύνατο ὁ Πλάτων νὰ πληροφορηθῆ κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν του εἰς Αἴγυπτον, ἔνθα «εὐδοκίμουν» τὰ τοῦ Ζωροάστρου δόγματα. Περί αὐτῆς ὅμως οὐδεὶς λόγος. Οὐδένα λόγον κάμνει ἐπίσης καὶ προφανῶς ἀγνοεῖ τὴν παράδοσιν ἐκείνην, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων «διέγνω καὶ τοῖς Μάγοις συμμῖξαι διὰ δὲ τοὺς τῆς Ἀσίας πολέμους ἀπέστη»¹. Εἶναι πλέον ἢ βέβαιον, ὅτι ὁ Γεμιστὸς δὲν ἀνέγνωσε τὸν ψευδοπλατωνικὸν διάλογον Ἄλκιβιάδην I, 122 a 1 ἐξ., ἔνθα ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Ζωροάστρου. Τοῦτο θὰ ἐνεποίει μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς αὐτὸν καὶ δὲν θὰ τὸ ἄφηνεν ἀσχολίαστον. Δοθέντος δέ, ὅτι πρέπει ν' ἀποκλεισθῆ ἢ ἐκδοχῆ, κατὰ τὴν ὁποίαν οὗτος ἐγνώριζε τὴν μὴ γνησιότητα τοῦ διαλόγου, ἔχομεν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ μίαν σοβαρὰν ἔνδειξιν ἐκείνων, τὰ ὅποια ἀνωτέρω εἶπομεν περὶ τοῦ πλατωνισμοῦ τοῦ φιλοσόφου μας².

1. Διογ. Λαερτίου, Βίοι φιλοσόφων, III, 7 : Long, I, σ. 123, 20 ἐξ. Πρβλ. Plinii Sec., Nat. hist., XXX, 1 § 9 : Mayhoff, σ. 423. Ἀνωνύμου, Προλεγόμενα τῆς Πλάτωνος Φιλοσοφίας, 4, ἐκδ. Hermann, Lipsiae 1853, VI, σ. 199 : «εἶτα ἐλθὼν (sc. Πλάτων) εἰς Φοινίκην περιέττυχεν ἐκείσε Πέρσας, καὶ ἔμαθε παρ' αὐτῶν τὴν Ζωροάστρου παιδείαν». Ὁλυμπιοδώρου, Βίος Πλάτωνος, VI : Hermann, VI, σ. 194. Πρβλ. Bidez-Cumont, ἔργ. μν., II, σσ. 40 ἐξ. Πλείονα διὰ τὰς σχέσεις τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν Ἀνατολὴν βλ. Koster W., ἔργ. μν., passim. Bidez J., Eos ou Platon et l'Orient, Bruxelles 1945, σσ. 60 ἐξ.

2. Βλ. ἀν., σ. 307. Ὁ Πλήθων ἀγνοεῖ ἐπίσης τοὺς λόγους τοῦ Πλάτωνος, Πολιτ., X, 614 b 3 ἐξ., περὶ «Ἡρὸς τοῦ Ἀρμενίου, τὸ γένος Παμφύλου», καὶ μάλιστα τὴν ὑστέραν παράδοσιν (Κλημ. Ἀλεξ., Στρωματεῖς, V, 14 : PG 9, 157 A. Εὐσεβίου, Εὐαγγ. Προπαρασκευῆ, XIII, 13 : PG 21, 1116 CD), ἢ ὁποία ταυτίζει αὐτὸν πρὸς τὸν Ζωροάστρη. Ὅτι πράγματι εἰς τὸ πρόσωπον Ἡρὸς τοῦ Ἀρμενίου ἔχομεν αὐτὸν τὸν Ζωροάστρη εἶναι δύσκολον ν' ἀποφανθῶμεν δεδομένου, ὅτι οὐδεμία ἐτέρα πληροφορία φέρει τὸν Ζωροάστρη ὡς Ἀρμένιον τὸ γένος Πάμφυλον. (Ὁ Ζωροάστρης θεωρεῖται κυρίως ὡς Πέρσης βλ. ἀν., σ. 311, σημ. 2. Ὡσαύτως μνημονεύεται, ὅτι «Βακτρίων ἐβασίλευσε» : Εὐσεβίου, Εὐαγγ. Προπαρασκευῆ, X, 9 : PG 21, 805 D. Πρβλ. καὶ Arnobii, Adv. Nationes, I, 52 : Corpus Script. Eccl. Latino-rum, IV, 35 ἐπίσης I, 5 : CSEL, IV, 7. Οἱ Bidez-Cumont, ἔργ. μν., II, σσ. 41 ἐξ. παραθέτουν σειρὰν ὀλην χωρίων, τὰ ὅποια ὀμιλοῦν περὶ τοῦ Ζωροάστρου ὡς τοῦ βασιλέως τῶν Βακτρίων).

Πρέπει πάντως νὰ σημειωθῆ, ὅτι τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸ προαναφερθὲν χωρίον παρουσιάζουν ὁμοιότητα πρὸς τὴν πραγματικὴν Ζωροάστρειον ἔσχατολογία. Ὅσον αἱ Γάθα — αὐτὰ θεωροῦνται ὡς ἔργον τοῦ ἰδίου τοῦ Ζωροάστρου —, ἰδιαιτέρως ὅμως ἡ νεώτερα Ἀβέστα καὶ ἡ λοιπὴ ἐρμηνευτικὴ γραμματεία συμφωνοῦν πρὸς τὴν Πλατωνικὴν διήγησιν, ὅτι ἡ ψυχὴ ἐκάστου μετὰ θάνατον ὑπόκειται εἰς κρίσιν καὶ ὅτι αἱ μὲν ψυχαὶ τῶν δικαίων πορεύονται «ἀνω», εἰς οὐρανόν, αἱ δὲ ψυχαὶ τῶν ἀδίκων «κάτω». Διεξοδικῶς περὶ Ἡρὸς καὶ Ζωροάστρου καὶ τῆς περὶ αὐτῶν παραδόσεως ἀσχολεῖται ὁ Πρὸ κλοσ, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, II, σ. 109, 4 ἐξ. Οὗτος καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι «ἄτοπον ζητεῖν», πῶς ἔχει ἡ ἱστορία (: Kroll, II, σ. 110, 25).

Ὁ Π ο ρ φ ῥ ι ο ς, Περί τοῦ ἐν Ὀδυσσεΐα τῶν νυμφῶν ἄντρου, 6 - 7, ἐκδ. Nauck,

Καίτοι ὁ Λόγιος τοῦ Μυστρᾶ δὲν ἀσχολεῖται διεξοδικῶς μὲ τὴν σχέσιν τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὸν Πυθαγόραν, ἐν τούτοις αὕτη ἀποτελεῖ δι' αὐτὸν ἀναμφίλογον καὶ δεδομένον γεγονός. Εἰς τοὺς Πυθαγορείους ὀφείλει ὁ Πλάτων καὶ αὐτὴν τὴν περὶ ἰδεῶν διδασκαλίαν του· πρὸς ἐπίρρωσιν δὲ τῆς γνώμης του αὐτῆς ὁ Πλήθων ἐπικαλεῖται βιβλίον τι Τιμαίου τοῦ Λοκροῦ¹. Ἡ ἄποψις του αὐτῆ προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ τὸν Πρόκλον², ὁ ὁποῖος ὀμιλεῖ συχνότατα περὶ τοῦ Πυθαγορείου Τιμαίου καὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ ἐξαρθήσεως τοῦ Πλάτωνος. Τὴν ἀρχικὴν τῆς ἀφορμὴν καὶ ἐνίσχυσιν εὐρίσκει ὅμως εἰς τὸν ἴδιον τὸν Πλάτωνα (Τίμ., 20 a 1 ἐξ.), ἐνθα περὶ Τιμαίου ἀναφέρεται, ὅτι «φιλοσοφίας δ' αὖ κατ' ἐμὴν (sc. τοῦ Πλάτωνος) δόξαν ἐπ' ἄκρον ἀπάσης ἐλήλυθεν».

Ἀποσιωπᾶ τελείως ὁ Πολυῖστωρ τοῦ Μυστρᾶ τὸν ἄμεσον δεσμὸν τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὸν Πυθαγορικὸν φιλόσοφον Ἀρχύταν τὸν ἐκ Τάραντος, ἂν καὶ μνημονεύη αὐτόν³. Περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς συναντήσεώς των κάμνει λόγον καὶ πάλιν ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων⁴. Τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς τῆς συναν-

Lipsiae 1886, σ. 60, 4 ἐξ., βλ. καὶ Πορφυρίου, Βίος Πυθαγόρου, 9 : Nauck, σ. 21, 14 ἐξ., λέγει ὅτι ὁ Ζωροάστρης εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησεν «αὐτοφυῆς σπήλαιον» πρὸς λατρείαν τοῦ πατρὸς Μίθρου. Εἰς αὐτὸν ἀνάγεται ἡ παράδοσις νὰ γίνωνται αἱ τελεταὶ εἰς αὐτοφυῆ εἴτε εἰς χειροποίητα σπήλαια, τὰ ὁποῖα εἶναι τρόπον τινὰ εἰκὼν τοῦ σπηλαίου τοῦ κόσμου. Τοιαῦτα παραδείγματα λατρείας ἐν σπηλαίῳ ἔχομεν καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Δήμητρος, «ἀφ' ὧν, οἶμαι, ὀρμώμενοι καὶ οἱ Πυθαγόρειοι καὶ μετὰ τούτους Πλάτων ἄντρον καὶ σπήλαιον τὸν κόσμον ἀπεφήναντο». Ἐν προκειμένῳ ὑπαινίσσεται τὸν γνωστὸν μῦθον τοῦ σπηλαίου, τοῦ ὁποῖου ἡ σημασία διὰ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν εἶναι κεφαλαιώδης καὶ ἀναντίρρητος (Πλάτ., Πολιτ., Ζ, 514 a 1 ἐξ. : «ἐν καταγείῳ οἰκήσει σπηλαιώδει»). Δὲν γνωρίζομεν, ἂν ὁ Παπαδιαμαντίης Ἀλ., Γυφτοπούλα, 2, β', ἐκδ. Χατζηφώτη, Ἀθῆναι 1970, σσ. 139 ἐξ., θέτων τὸν Πλήθωνα νὰ μονάζῃ εἰς τὸ «ἄντρον» του καὶ νὰ λατρεύῃ ἐκεῖ τὸ θεῖον, ἤθελε νὰ συνδέσῃ τὴν ζωὴν τοῦ φιλοσόφου πρὸς τὴν παράδοσιν αὐτὴν τὴν εἰς τὸν Ζωροάστρη κατὰ Πορφυρίου ἀναγομένην ἢ ἐφαντάσθη ἀπλῶς, ὅτι τοῦτο ἀπετέλεε ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Ἄν μάλιστα ἐξῆ πράγματι εἰς σπήλαιον ὁ Γεμιστός, μήπως τότε ἠκολούθει ὁ ἴδιος τὴν «ίεράν» αὐτὴν παράδοσιν;

1. Πλήθ., Διαφοραί, 20 : PG 160, 916 B καὶ 917 D. Ἐπίσης Πλήθ., Ἀντιλήψεις : PG 160, 987 C, ἐνθα ἀναφέρει χωρίον τι τοῦ ἐν λόγῳ Τιμαίου, Περὶ ψυχᾶς, κόσμου καὶ φύσιος 1, 7, ἐκδ. M. d'Argens, Berlin 1763, σ. 7 : «Ἰερὴν οὐρανὸν γενέσθαι λόγῳ ἥστην ἰδέα τε καὶ ὕλα». Τοῦτο παρέλαβεν ἴσως παρὰ τοῦ Πρόκλου, Εἰς τὸν Τιμαίον, Γ', 170 C : Diehl, II, σ. 101, 9 ἐξ. Πρβλ. Πλάτ., Τίμ., 27 a 37 ἐξ.

2. Πρβλ. ἰδιαιτέρως τὸ index auctorum τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Πρόκλου, Εἰς τὸν Τιμαίον : Diehl, III, σ. 378, s.v. Πυθαγόρειος καὶ s.v. Τιμαίος.

3. Πλήθ., Διαφοραί, 20 : PG 160, 929 A.

4. Πλάτ., Ἐπιστ., VII, 338 c 5 ἐξ. Cicero, De rep., I, 10, 16 : Fragm. d. Vorsokratiker (εἰς τὸ ἐξῆς : FVS), I, 423, 14 ἐξ. Δημόσθ., Ἐρωτικός, 61 § 46 : FVS, I, 423, 18 ἐξ. Φωτίου, Βιβλιοθήκη, 249 : PG 103, 1580 AB : «Ὅτι ἕνατος ἀπὸ Πυθαγόρου διάδοχος γέγονε, φησί, Πλάτων, Ἀρχύτου τοῦ πρεσβυτέρου μαθητῆς» καὶ PG, 103, 1581 B.

τήσεως ἐπὶ τοῦ Πλάτωνος διαπιστώνει ὁ Hirschberger¹ εἰς ὁλόκληρον τὴν σκέψιν καὶ τὰς πράξεις του : εἰς τὴν διδασκαλίαν του περὶ τῆς προϋπάρξεως τῆς ψυχῆς, εἰς τὴν παιδαγωγικὴν, τὰς ἠθικοπολιτικὰς του θεωρίας, τοὺς ἐσχατολογικοὺς μύθους του καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν τύπον καὶ τὸν ρυθμὸν τῆς ζωῆς τῆς Ἀκαδημίας του. Ἐπίσης ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων δὲν ἀποκρύπτει τὴν ἐκτίμησίν του πρὸς τὸν «Πυθαγόρειον τρόπον τοῦ βίου»². Ὁ δὲ Πρόκλος ἀνευρίσκει «Πυθαγορείων λόγων σπέρματα καταβεβλημένα τῷ Πλάτωνι»³.

6. Τὰ Μαγικὰ Λόγια ὡς πηγή τῆς ὁμοφωνίας τοῦ Πυθαγόρου καὶ Πλάτωνος πρὸς τὸν Ζωροάστρη.

Σπουδαῖος παράγων καὶ ρυθμιστὴς τῆς ὁμοφωνίας τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὰ δόγματα τοῦ Ζωροάστρου ὑπῆρξαν τὰ «μαγικὰ λόγια τῶν ὑπὸ Ζωροάστρου μάγων, οἷς καὶ Πυθαγόρας τε ἔσπετο καὶ Πλάτων αὐτός». Ὁ Γεμιστὸς θεωρεῖ, ὅτι ταῦτα συνετέθησαν εἴτε ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ζωροάστρου («τὰ ἀπὸ Ζωροάστρου καὶ εἰς ἡμᾶς σωζόμενα λόγια») εἴτε, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ἄνευ ἰδιαζούσης σημασίας διὰ τὸν φιλόσοφον, ὑπὸ «τῶν ἀπὸ Ζωροάστρου μάγων»⁴. Τοιοῦτοτρόπως ἐμπεριέχουν καὶ ἐκφράζουν τὰ Λόγια τὰς ἀπόψεις τοῦ Ζωροάστρου καὶ δοθέντος δέ, ὅτι εἶναι, ὅπως ἀποφαίνεται ὁ ἴδιος, «συνωδὰ ταῖς Πλάτωνος πάντη τε καὶ πάντως δόξαις», ἀναδεικνύονται ἀλάθητον κριτήριον καὶ ἀψευδῆς μάρτυς τῆς ταυτότητος τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ζωροάστρου καὶ τοῦ Πλάτωνος. Αὐτὴν τὴν ὀπτικήν καὶ κατευθυντήριον γραμμὴν ἀκολουθεῖ καὶ κατὰ τὴν Διασάφησιν τῶν Μαγικῶν Λογίων. Σκοπὸς του, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἔργον του εἶναι ἢ διαπίστωσις τῆς προμνημονευθείσης ὁμοφωνίας.

Ὅτι ὁ Πλήθων μακρὰν εὐρίσκεται τῆς ἀληθείας καὶ αἱ γνώσεις του περὶ τῶν Λογίων εἶναι λίαν σφαλεραὶ καὶ συγκεχυμέναι, καταδεικνύεται

1. Hirschberger Joh., Geschichte der Philosophie, Bd 1, Wien 1965⁸, σ. 73.

2. Πλάτ., Πολιτ. X, 600 b 2 ἐξ. Πρβλ. Πολιτικ., 285 a 1 : «πολλοὶ τῶν κομψῶν», ἦτοι τῶν Πυθαγορείων. Βλ. καὶ Ἀριστ., Μεταφ., Α, 6, 987 a 29 ἐξ.

3. Πρόκλου, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, II, σ. 171, 2.

4. Τὰ Λόγια δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται πρὸς τὸ ψευδεπίγραφον βιβλίον τοῦ Ζωροάστρου, τὸ ὁποῖον, ὅπως μᾶς λέγει ὁ Πορφύριος, Περὶ τοῦ Πλωτίνου βίου, 16, ἐκδ. Henry - Schwyzer, Oxford 1964, σσ. 19 ἐξ., ἀπέδειξε συχνάκις ὡς «νόθον» καὶ «πεπλασμένον». Μάλιστα ὁ Πορφύριος δὲν συγκαταλέγει ἑαυτὸν εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι «Ζωροάστρου τὰ δόγματα... εἴλοντο πρᾶσβεύειν», ὅπως μαρτυρεῖ τὸ ὡς ἄνω ἐδάφιον. Ὁ Πλούταρχος, Πρὸς Κολώτην, 14 : Bern., VI, σ. 443, ἀναφέρει βιβλίον Ἑρακλείδου περὶ τὸν Ζωροάστρη. Ὁ ἐν λόγῳ Ἑρακλείδης εἶναι ὁ ἐκ Πόντου καὶ ὄχι ὁ ἐξ Ἐφέσου· βλ. L o z y n s k i, ἔργ. μν., σ. 47 καὶ σημ. 98.

ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὰ Μαγικά Λόγια δὲν προέρχονται παρὰ τοῦ Ζωροάστρου ἢ τῶν ἀπὸ Ζωροάστρου μάγων καὶ ὅτι ἐγράφησαν πολὺ ἀργότερον τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Πλάτωνος. Εἶναι βέβαιον, ὅτι ἐκεῖνα «ἔσποντο» τούτοις καὶ ὄχι τὸ ἀντίθετον, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Γεμιστός.

Ἐὸ Λόγιος τοῦ Μυστρᾶ χρησιμοποιεῖ τὸν χαρακτηρισμὸν «λόγια» ἢ «μαγικά λόγια» καὶ οὐδέποτε «χαλδαϊκά λόγια», ὅπως αὐτὰ ἀναφέρονται συνηθέστερον ὑπὸ τῶν Νεοπλατωνικῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Μιχαήλ Ψελλοῦ (Ἐξήγησις εἰς τὰ χαλδαϊκά λόγια : PG 122, 1115 - 1150). Εἰς τὰς στήλας PG 122, 1115 - 1122 περιλαμβάνεται τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον σχολιάζει ὁ Ψελλὸς καὶ τοῦ ὁποῖου ἀποσπάσματα ἐξήγησεν ὁ Πλήθων. Ἐὸ Migne παρέλαβε τὸ ἐν λόγῳ κείμενον ἀπὸ τὸν Gallaei¹. Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι τὸ κείμενον τοῦτο δὲν περιελήφθη ὑπὸ τοῦ W. Kroll εἰς τὴν ἐργασίαν του : De Oraculis chaldaicis (Breslauer phil. Abhandlungen, 7, 1, Breslau 1894), καίτοι οὗτος γνωρίζει τὰς ἐξηγήσεις καὶ ἐκδόσεις ταύτας².

Προελέχθη, ὅτι τὸ ποίημα τοῦτο ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς Νεοπλατωνικούς· παράδειγμα ἔστω ἡ ἀναφορὰ καὶ παραπομπὴ τοῦ Πλωτίνου, τοῦ ὁποῖου αἱ λέξεις «οὐκ ἐξάξεις...»³ μαρτυροῦν ἄμεσον γνῶσιν τῶν Λογίων, τὴν ὁποίαν διαπιστώνει καὶ ὁ Μ. Ψελλός, ὅταν λέγη : «Τοῦτο τὸ λόγιον καὶ Πλωτίνος ἐν τῷ περὶ ἀλόγον ἐξαγωγῆς τίθησιν»⁴. Ἐὸ Πρόκλος ὄχι μόνον ἐχρησιμοποίησεν εὐρέως τὰ Λόγια, ἀλλὰ καὶ ἐσχολίασεν αὐτὰ ἀφιερῶσας μάλιστα κατὰ τὸν βιογράφον του πενταετίαν ὄλην πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον⁵. Ἐὸ ἴδιος θεωρεῖ αὐτὰ «θεοπαράδοτον θεολογίαν»⁶ καὶ «ὑπερόριον θεοσοφίαν»⁷, «θεῶν ὁμφῆν» (φωνήν) καὶ «θεῶν φῆμην»⁸, ἢ ὁποῖα ἀντικατοπτρίζεται εἰς τὴν παρὰ Χαλδαίους καὶ Ἀσσυρίους θεολογίαν, δι' αὐτὸ καὶ τὰ ἀποκαλεῖ καὶ «Χαλδαίων φῆμαι», «ἱερὸν λόγον τὸν

1. Gallaei, ἔργ. μν., σσ. 78 - 80.

2. Kroll, ἔργ. μν., σσ. 2 ἐξ. καὶ σημειώσεις. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Die chaldäischen Orakel, ἐν Rhein. Museum f. Phil., 50, 1895, σ. 636, σημ. 1. Bidez - Cumont, ἔργ. μν., I, σσ. 158 ἐξ.

3. Πλωτ., Ἐν., I, 9, 1 ἐξ. : Henry - Schwyzer, σ. 127.

4. Ψελλοῦ Μ., Ἐξήγησις εἰς τὰ χαλδαϊκά λόγια : PG 122, 1125 D.

5. Μαρῖνον, Βίος Πρόκλου, 26, ἐκδ. Boissonade, Lipsiae 1814, σ. 21. Ἀποσπάσματα τῆς ἀπολεσθείσης πραγματείας ἐπὶ τῶν Λογίων ἐδημοσίευσεν ὁ Albert Ja hn, Eclogae e Proclo de philosophia Chaldaica sive de doctrina Oraculorum Chaldaicorum, Halis Sax. 1891. Πρβλ. Anastos, ἔργ. μν., σ. 293, σημ. 559.

6. Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, B, 97 b : Diehl, I, σ. 318, 22 καὶ 124 d : Diehl, I, σ. 408, 12 ἐξ. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, II, σ. 217, 15 ἐξ. : «θεοπαράδοτος μυσταγωγία».

7. Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, Γ, 156 e : Diehl, II, σ. 57, 10.

8. Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, Δ, 249 e : Diehl, III, σ. 36, 22 καὶ E, 322 d : Diehl, III, σ. 271, 24. τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, II, σ. 236, 4.

παρὰ Χαλδαίους» καὶ «Ἀσσυρίων θεολογίαν»¹. Ἰδιαιτέρως ἀξιοσημειώ-
νευτον εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι καὶ ὁ Πρόκλος, ὅπως καὶ ὁ Γεμιστός, ἐνδια-
φέρεται διὰ τὴν «τῶν φιλοσόφων συμφωνίαν» καὶ χρησιμοποιεῖ τὰ Λόγια
ὑπ' αὐτὴν τὴν προοπτικὴν².

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο σύμφωνος εἶναι καὶ ἡ παρατήρησις τοῦ Ψελλοῦ,
κατὰ τὸν ὁποῖον : «*τούτων δὲ τῶν δογμάτων (sc. τῶν Χαλδαϊκῶν) τὰ πλείω*
καὶ Ἀριστοτέλης καὶ Πλάτων ἐδέξαντο, οἱ δὲ περὶ Πλωτῖνον καὶ Ἰάμβλι-
χον, Πορφύριον καὶ Πρόκλον πᾶσι κατηκολούθησαν, καὶ ὡς θείας φωνὰς
ἀσυλλογίστως ταῦτα ἐδέξαντο»³. Ὁ Ψελλὸς οὐδόλως ἀναφέρει τὸν Ζωρο-
άστρη, ἐξ ὧσων γνωρίζομεν, ἐν συναρτήσει πρὸς τὰ Λόγια. Εἰς δὲ τὸ
ἀνωτέρω χωρίον, ἐνῶ παραλείπει τὸν Πυθαγόραν, εἰσάγει τὸν Ἀριστοτέλη
ὡς παραλαβόντα τὰ περισσότερα τῶν Χαλδαϊκῶν δογμάτων. Ἡ ἄποψις αὕτη
εἶναι τελείως ἄγνωστος καὶ δὲν συζητεῖται διὰ τὸν Πλήθωνα. Ἐπίσης ἀξιο-
σημειώτον εἶναι, ὅτι ὁ Ψελλὸς ψέγει τὴν ἀσυλλόγιστον ἐν «πᾶσι» παραδο-
χὴν τῶν Χαλδαϊκῶν δογμάτων ἀπὸ μέρους τῶν Νεοπλατωνικῶν.

Πρὶν κατακλείσωμεν τὸν λόγον περὶ τῶν Λογίων πρέπει νὰ σημειώ-
σωμεν μετὰ τοῦ W. Kroll⁴, ὅτι φέρουν τὸ ὄνομα «Χαλδαϊκά», διότι ἴσως
τελοῦν εἰς συνάφειαν πρὸς τὸν «Χαλδαῖον» Ἰουλιανὸν ἢ διότι πᾶσα μυ-
στηριολογία (Okkultismus) θὰ ἠδύνατο ν' ἀποκληθῆ χαλδαϊκὴ, καὶ ὅτι
συνετάχθησαν περὶ τὰ 200 μ.Χ. Ὡς λόγοι διὰ τὴν χρονολογίαν αὐτὴν
εἶναι δυνατὸν νὰ προσαχθοῦν, τοῦτο μὲν, ὅτι δὲν ἀνευρίσκονται εἰς αὐτὰ
καθαρῶς νεοπλατωνικαὶ ιδέαι καὶ ὁ συγκρητισμὸς τοῦ Νουμηγίου παρου-
σιάζεται πολὺ ὁμοίος τῶν, τοῦτο δέ, ὅτι ὁ διέπων αὐτὰ θρησκευτικὸς τόνος
συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν· ἐξ ἄλλου εὐρεῖα χρήσις ἔχει γίνε-
αι εἰς αὐτὰ τοῦ πλατωνικοῦ Τιμαίου, κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ ὁποῖου διηγοῦν-
ται τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου.

7. Εἰς ποῖα σημεῖα συμφωνοῦν ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Πλάτων πρὸς τὸν Ζωροάστρη.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶδομεν, ὅτι ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς δια-
πιστώνει μερικὴν συμφωνίαν μεταξὺ τῶν Χαλδαϊκῶν δογμάτων καὶ τῶν

1. Πρόκλου, Εἰς τὸν Τιμαίον, Δ, 264 d : Diehl, III, σ. 83, 15 ἐξ. Δ, 273 b :
Diehl, III, σ. 111, 19 ἐξ. καὶ Γ, 154 e : Diehl, II, σ. 50, 20.

2. Πρβλ. Πρόκλου, Εἰς τὸν Τιμαίον, Γ, 154 e : Diehl, II, σ. 50, 32 ἐξ.

3. Ψελλοῦ Μ., Ἐκθεσις κεφαλαιώδης καὶ σύντομος τῶν παρὰ Χαλδαίους δο-
γμάτων : PG 122, 1153 B.

4. Kroll, Χαλδαϊκὰ λόγια, ἐν PW, Bd 3 (Stuttgart 1899), στ. 2045. Πρβλ. καὶ
Koster W. J. W., Chaldäer, ἐν Reallexikon für Antike und Christentum, Bd II,
στ. 1015.

Πλάτωνος και Ἀριστοτέλους ἀφ' ἑνὸς και πλήρη μεταξὺ τῶν αὐτῶν δογμάτων και τῶν νεοπλατωνικῶν Πλωτίνου, Ἰαμβλίχου, Πορφυρίου και Πρόκλου ἀφ' ἑτέρου. Ὁ Πλήθων δὲν ὀμιλεῖ κατὰ τοιοῦτον γενικὸν τρόπον, καιῖτοι ἡ βασική του γραμμὴ εἶναι : ὁ Πλάτων ἐφιλοσόφησε «*τὴν τῶν ἀπὸ Ζωροάστρου διὰ τῶν Πυθαγορείων εἰς αὐτὸν κατεληλυθυῖαν*» σοφίαν. Δι' αὐτὸν τὰ θεῖα δόγματα ἐγνώρισαν ἕνα πρῶτον ἀξιόλογον ἐρμηνευτὴν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ζωροάστρου. Ἡ ἐρμηνεία αὐτοῦ περιῆλθε διὰ τῶν Πυθαγορείων εἰς τὸν Πλάτωνα, ἕνα δεύτερον ἐξ ἴσου ἀξιόλογον ἐξηγητὴν και ὑποφήτην. Ἀμφότεροι ὁμοφωνοῦν κατὰ τὸν Γεμιστὸν εἰς ὄρισμένα βασικῆς σημασίας σημεῖα. Τὰ σημεῖα αὐτὰ συζητεῖ οὗτος εἰς τὰ ἐν ἀρχῇ τῆς παρουσίας μελέτης παρατεθέντα χωρία.

Ἐνταῦθα ἐπιθυμοῦμεν ν' ἀπαριθμήσωμεν μόνον αὐτά. Δὲν θὰ τὰ ἐρευνησωμεν ἐξονυχιστικῶς, διότι σκοπεύομεν νὰ πράξωμεν τοῦτο εἰς ἄλλην μελέτην, τῆς ὁποίας ἀντικείμενον θ' ἀποτελέσουν αἱ φιλοσοφικαὶ ἀποψεις τοῦ Πλήθωνος ἐν τῇ σχέσει των πρὸς τὸν Νεοπλατωνισμὸν και ἰδιαιτέρως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πρόκλου. Τὴν συμφωνίαν λοιπὸν μεταξὺ Ζωροάστρου και (Πυθαγορείων) Πλάτωνος ὑπογραμμίζει ὁ Γεμιστὸς ἐν τοῖς ἀκολουθοῦσι :

α'. Περὶ Θεοῦ· μάλιστα, ὅτι ἔχομεν ἕνα Θεόν, ἡγεμόνα, ἐξαίρετον τῇ θεότητι, ἀγέννητον, πατέρα και βασιλέα πάντων και τοῖς ἄλλοις θεοῖς οὐκ ἐναριθμῖον ¹.

β'. Περὶ τρισσῆς διαιρέσεως τῶν ὄντων και αὐτῆς τῆς θεότητος. Πρὸς πίστωσιν τῆς συμφωνίας παραπέμπει ἐνταῦθα διὰ μὲν τὸν Ζωροάστριν εἰς τὴν πληροφορίαν τοῦ Πλουτάρχου ², καθ' ὃν ἐκάστης

1. Ἡ ἔξαρσις τοῦ ἐνός (Θεοῦ) ὑπὲρ πάντα θυμίζει ἐδῶ τὴν ἀνάλογον ριζικῆς σπουδαιότητος διὰ τὸν Νεοπλατωνισμὸν ἀντίληψιν. Μόνον ὡς παράδειγμα ἀναφέρομεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐν χωρίον τοῦ Ἰαμβλίχου, Περὶ μυστηρίων, 8, 2, ἔκδ. G. Parthaei, Berlin 1857, σ. 261, 9 ἔξ. Τοῦτο παρουσιάζει ἀνάγλυφον τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἀποδίδει ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν ἄποψιν ταύτην τοῦ ἐνός Θεοῦ. Ὁ ἴδιος ὁ Πλήθων, Ἀντιλήψεις : PG 160, 1012, ἀποκαλεῖ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν «*κάλλιστον δογμάτων και παντὶ ἀνθρώπῳ εἰδέναι ἀναγκαιότατον*». Ὁ Εὐσέβιος, Εὐαγγελικὴ Προπαρσκευὴ, I, 10 : PG 21, 88 CD, διέσωσεν ἐν ἀπόσπασμα ἐκ τῆς «Ἱερᾶς συναγωγῆς τῶν Περσικῶν», εἰς τὸ ὁποῖον μαρτυροῦνται ὄρισμένοι τῶν ἀνωτέρω χαρακτηρισμῶν περὶ Θεοῦ αὐτοῦ δῆθεν τοῦ Ζωροάστρου.

2. Πλουτάρχου, Περὶ Ἰσίδου και Ὀσίριδος, 46 : Bern., II, σ. 519. Εἰς τὸ παρὸν ἐδάφιον, ἂν και ἐξαίρεται ὁ γνωστὸς δυῖσμός τοῦ Ζωροάστρου, ἐν τούτοις, τιθεμένου τοῦ Μίθρου ὡς «*μέσου δ' ἀμφοῖν*», ἄγεται κανεῖς εἰς μίαν τρισσὴν τῶν θεῶν διάκρισιν. Τὸν ζωροάστριν δυῖσμὸν γνωρίζει ὁ Πλουτάρχος, Περὶ τῆς ἐν Τιμαίῳ ψυχογονίας, 27 : Bern., VI, σ. 178, και ἐκθέτει αὐτὸν ἐνίοτε σαφῶς. Εἰς τὸ χωρίον Πλουτάρχου, Περὶ τῶν ἐκλειπομένων χρηστηρίων, 10 : Bern., III, σ. 82, ὀμιλεῖ οὗτος περὶ τοῦ γένους τῶν δαιμόνων, τὸ ὁποῖον ὄρισμένοι, μᾶς λέγει, τὸ θέτουν μεταξὺ θεῶν και

μοίρας προΐσταται εἰς θεὸς (Ὠρομάσδης, Μίθρης, Ἀριμάνης), διὰ δὲ τὸν Πλάτωνα ἀναφέρεται εἰς τὴν Β΄ Ἐπιστολὴν 312 e¹. Τὸ χωρίον αὐτὸ εἶναι πολὺ γνωστὸν εἰς τοὺς Νεοπλατωνικοὺς, παρὰ τῶν ὁποίων ἢ ὡς ἄνω ἐπιστολὴ ἐκλαμβάνεται ὡς γνησία. Τὴν ὁμοφωνίαν ἐν προκειμένῳ τονίζει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πλούταρχος², καίτοι δὲν μνημονεύει τὸ προαναφερθὲν χωρίον τῆς Β΄ Ἐπιστολῆς.

γ'. Περὶ δαιμόνων, ὅτι δηλονότι οὗτοι εἶναι ἐκ φύσεως ἀγνοί³.

δ'. Περὶ ψυχῆς⁴, ἦτοι περὶ μετεμψυχώσεως, ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει σῶμά τι αἰθέριον, συναπαθανατιζόμενον μετ' αὐτῆς, καὶ ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἄστρων εἶναι κρείττονες τῶν ψυχῶν τῶν δαιμόνων καὶ χρησιμοποιοῦν κρείττονα ὀχήματα.

ἀνθρώπων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον γεννᾷ «μείζονας ἀπορίας» «εἴτε μίγων τῶν περὶ Ζωροάστρη» ὁ λόγος οὗτος ἐστὶν εἴτε Θράκιος ἀπ' Ὁρφέως εἴτ' Αἰγύπτιος».

1. Πρβλ. Πλωτίνου, Ἐν., I, 8, 2, 28 : Henry - Schwyzer, σ. 110. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐν., III, 9, 7, 3 : Henry - Schwyzer, σ. 381. Τοῦ αὐτοῦ Ἐν., V, 1, 8, 1 ἐξ., ἐκδ. Henry - Schwyzer, Paris 1959, II, σ. 280. Εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ παραπέμπει καὶ ὁ Πρόκλος, ὅχι ὁμως ἐν σχέσει πρὸς τὴν τρισσὴν διαίρεσιν, βλ. Πρόκλου, Εἰς τὸν Τίμαιον, Β, 108 : Diehl, I, σ. 356, 8 ἐξ. Β, 119 Β : Diehl, I, σ. 393, 19 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὴν Πολιτείαν : Kroll, I, σ. 287, 12 ἐξ.

2. Πλουτάρχου, Περὶ Ἰσίδου καὶ Ὀσίριδος, 48 : Bern., II, σσ. 522 ἐξ. Ὁ Κούριλλος Ἀλεξ., Πρὸς τὰ τοῦ ἐν ἀθέοις Ἰουλιανοῦ, 8 : PG 76, 916 Β, παραδίδει ἐν χαρακτηριστικὸν χωρίον τοῦ Πορφυρίου ἐκ τοῦ τετάρτου βιβλίου τῆς φιλοσόφου ἱστορίας αὐτοῦ. Συμφώνως πρὸς αὐτὸ «ἄχρι τριῶν ὑποστάσεων ἔφη Πλάτων τὴν τοῦ θεοῦ προελθεῖν οὐσίαν». Ὁ Anastos, ἔργ. μν., σ. 294, σημ. 562, ὀρθῶς χαρακτηρίζει τὴν τρισσὴν διαίρεσιν τῶν ὄντων «a commonplace of Greek philosophy».

3. Εἰς ἐν τῶν ἐν ἀρχῇ παρατεθέντων χωρίων (Πλήθ., Ἀπόκρισις πρὸς Βησσαρίωνα, α' : PG 161, 717 C, βλ. ἀν., σ. 302) ἀναφέρεται εἰς στίχος τῶν Λογίων : «Ἡ φύσις οὐ πείθει εἶναι τοὺς δαίμονας ἀγνοῦς». Τὸ «οὐ» τῆς φράσεως αὐτῆς δὲν ἀνήκει προφανῶς εἰς τὸ ἀρχικὸν κείμενον, πρβλ. Gallaei, ἔργ. μν., σ. 78 PG 122, 1119 καὶ Ψελλοῦ, Ἐξήγησις εἰς τὰ Χαλδαϊκὰ Λόγια : PG 122, 1137 A, καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἐκ σφάλματος παρεῖσφρησις. Ἐξ ἄλλου αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ νόημα, τὸ ὁποῖον ὁ Γεμιστός, Διασάφησις : Gallaei, σ. 86, ἀποδίδει εἰς τὸν στίχον αὐτόν : «Ἡ φύσις, ἦτοι ὁ φυσικὸς λόγος, πείθει εἶναι τοὺς δαίμονας ἀγνοῦς...». Ἡ ἄποψις αὐτή, ὡς γνωστὸν, ἀντιτίθεται πρὸς τὴν περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ ζωροάστρειον ἀντίληψιν. Ὁ Πλάτων, Κρατ., 398 a 1, ὁμιλεῖ πράγματι περὶ «ἀγνῶν δαιμόνων», ὅπου παραθέτει χωρίον τοῦ Ἡσιόδου, Ἔργα καὶ ἡμέραι, 122, ἐκδ. Rzach, Lipsiae 1902, σ. 59, ἐλαφρῶς παρηλλαγμένον. Εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ τοῦ Ἡσιόδου ἀναφέρεται καὶ ὁ Πλούταρχος, Περὶ τῶν ἐκλειπομένων χρηστηρίων, 39 : Bern., III, σ. 124, 10. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῶν ἐκλειπομένων χρηστηρίων, 13 : Bern., III, σ. 87, 25. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ Ἰσίδου καὶ Ὀσίριδος, 26, Bern., II, σ. 497, 2.

4. Κατὰ Πορφύριον, Πυθαγόρου βίος, 19 : Nauck, σ. 26, 20 ἐξ., «φέρεται γὰρ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ δόγματα πρῶτος κομίσει ταῦτα (sc. περὶ ψυχῆς ἀθανάτου, μετεμψυχώσεως κ.λ.π.) Πυθαγόρας». Βλ. καὶ Πορφύριον, Πυθαγόρου βίος, 26 : Nauck, σ. 30, 11 ἐξ. καὶ 45 : Nauck, σ. 41, 17 ἐξ.

“Ότι οί ἀπό Ζωροάστρου μάγοι ἐπρέσβευον ταῦτα, ἀποτελεῖ διὰ τὸν Πλήθωνα μόνον εἰκασίαν : «ταύταις δὲ ταῖς δόξαις καὶ οἱ ἀπὸ Ζωροάστρου οὗτοι μάγοι φαίνονται ἔτι πρότερον χρώμενοι». Δὲν γνωρίζομεν, πόθεν ὀρμώμενος ὁ Πλήθων ὑποθέτει μόνον, ὅτι ὁ Ζωροάστρης ἀντεπροσώπευεν ἀναλόγους ἀπόψεις. Ἴσως τὰ Μαγικὰ Λόγια ὤθησαν αὐτὸν εἰς τοῦτο. Εἶναι γεγονὸς δέ, ὅτι ἡ εἰκασία του αὐτῆ δὲν ἀνταποκρίνεται ἐξ ὀλοκλήρου πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Ἐνῶ εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Ζωροάστρου δὲν ἀπαντῶνται αἱ ὡς ἄνω ἀπόψεις περὶ ψυχῆς — πλὴν τῆς περὶ ἀθανασίας —, τοῦ λόγου ὄντος περὶ Πλάτωνος πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι οὗτος ἔχειται πράγματι τῆς θεωρίας τῆς μετεμψυχώσεως, τὴν ὁποίαν παρέλαβεν ἀπὸ τοὺς Πυθαγορείους· ἐπίσης θεωρεῖ ἐμψυχωμένα πάντα τὰ ὄντα, ἀπὸ τῶν ἀστέρων μέχρι τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν, καὶ διακρίνει τὴν «ποιότητα» τῶν ψυχῶν αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τρισσῆς διαιρέσεως τῆς ψυχῆς (λογιστικόν, θυμοειδές, ἐπιθυμητικόν), τοιουτοτρόπως ὥστε τὰ ὑπὲρ τὸν ἄνθρωπον ἰστάμενα ὄντα ἔχουν π.χ. μόνον τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς ψυχῆς (τὸ λογιστικόν), ὁ ἄνθρωπος σύντρια, τὰ ζῶα τὰ δύο τελευταῖα καὶ τὰ φυτὰ μόνον τὸ «ἐπιθυμητικόν». Ὁ Πλούταρχος¹ παρετήρησεν, ὅτι ὁ Πλάτων ἐκλαμβάνει τὴν ψυχὴν ἀσώματον, ἔχουσαν ἀνάγκην ὅμως τοῦ σώματος «ὡσπερ ὀχήματος» καὶ ὅτι, ὅταν ἀπαλλάσσεται τοῦ σώματος, διαφυλάσσει «ἦν ἔσχε τῷ σώματι μορφήν». Μέχρις ἐνὸς ὄρισμένου σημείου ἔχομεν εἰς τὸν Πλήθωνα ὁμοίαν ἀντίληψιν σχετικῶς μὲ τὴν πλατωνικὴν ψυχολογίαν. Ποιᾶ τις ἐξάρτησις τοῦ Γεμιστοῦ ἐκ τοῦ Πλουτάρχου πρέπει νὰ θεωρηθῆ πιθανή, ὅπως πολὺ πιθανὸν εἶναι, ὅτι ἔχει κατὰ νοῦν τὸ ἀνωτέρω χωρίον.

ε'. Περὶ τοῦ διφυοῦς τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος συνίσταται «ἐκ δυοῖν» στοιχείων, ἐνὸς ἀθανάτου, τῆς ψυχῆς, καὶ ἐνὸς θνητοῦ, τοῦ σώματος. Ἡ ἀντίληψις αὕτη δὲν ὑπῆρξε κτῆμα μόνον τοῦ Ζωροάστρου, τῶν Πυθαγορείων καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' εἶναι κοινὸς τόπος ὅλων τῶν κατ' ἐποχὰς ὑγιᾶς φιλοσοφησάντων. Ἡ παραδοχὴ πνευματικοῦ στοιχείου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀποτελεῖ ἀφετηρίαν τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ καὶ κατάφασιν τοῦ σκέπτεσθαι καὶ νοεῖν· ἀποτελεῖ τὴν εἰδοποιὸν διαφορὰν, τὸ διακριτικὸν γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου ἐν σχέσει πρὸς τὴν περιβάλλουσαν αὐτὸν ἄλογον καὶ ἄψυχον φύσιν.

1. Π λ ο υ τ ἄ ρ χ ο υ, Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ποιήσεως Ὀμήρου, 128 : Bern., VII, σσ. 401 - 402.

Ταῦτα τὰ δόγματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁμοφωνοῦν ὁ Ζωροάστρης πρὸς τοὺς Πυθαγορείους καὶ τὸν Πλάτωνα κατὰ Γεμιστόν. Ὅτι ἀνάγονται εἰς καίρια καὶ κεφαλαιώδη ζητήματα, εἶναι περιττὸν νὰ τονισθῇ ἐδῶ.

8. Ἔτεροι (πλὴν Ζωροάστρου, Πυθαγορείων καὶ Πλάτωνος) εὐδοκιμῶτατοι φιλόσοφοι.

Ὅρθοι ἐξηγηταὶ τῶν συναϊδίων τῷ ἀνθρώπῳ δογμάτων δὲν ὑπῆρξαν μόνον οἱ Ζωροάστρης, Πυθαγόρας καὶ Πλάτων. Ἀνάλογον ρόλον, καίτοι ἥσσονος σπουδαιότητος, διεδραμάτισαν καὶ ἄλλοι φιλόσοφοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὡς «εὐδοκιμωτάτους» θεωρεῖ ὁ Γεμιστὸς τὸν Παρμενίδην, τὸν Τίμαιον, τὸν Π λ ο Ὑ τ α ρ χ ο ν, τὸν Πλωτῖνον, τὸν Πορφύριον καὶ τὸν Ἰάμβλιχον.

Οὗτοι δὲν δύνανται νὰ συγκριθοῦν πρὸς τὸν πρῶτον ἐξηγητὴν, τὸν Ζωροάστρην, ἢ πρὸς τὸν Πυθαγόραν καὶ τὸν Πλάτωνα, ἐν τούτοις εἶναι μάρτυρες σεβαστοὶ τῶν ὡς ἄνω δογμάτων, καθότι ἀπεδέχθησαν αὐτὰ κατὰ βάσιν καὶ ἡρμήνευσαν αὐτά. Περαιτέρω ὑποβοηθοῦν, ὥστε ν' ἀνακαλύψῃ κανεὶς «τὴν κρατίστην περὶ τοῦ θεοῦ δόξαν», εἰς τὴν ὁποίαν προσδίδουν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸν «πάτριον» χαρακτήρα. Τὸν χαρακτήρα τοῦτον θεωρεῖ ὁ Πλήθων ὡς πλεονέκτημα διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ προβαλλομένην θρησκείαν, διότι τοιοῦτοτρόπως κατοχυρώνει καὶ ἐνισχύει αὐτὴν ἔναντι τῆς κρατούσης χριστιανικῆς καὶ παρακάμπτει τὸν κίνδυνον νὰ κατηγορηθῇ, ὅτι, ὡς ἄλλος Σωκράτης, εἰσάγει «καινὰ δαιμόνια».

Ἀξιοπρόσεκτον εἶναι, ὅτι μεταξὺ τῶν εὐδοκιμωτάτων φιλοσόφων συγκαταλέγεται καὶ ὁ Πλούταρχος. Οὗτος ἀπασχόλησεν εὐρύτερον τὸν Λόγιον τοῦ Μυστρά, ὁ ὁποῖος συνέγραψε καὶ ἴδιον ἔργον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Πλουτάρχου : «Ἐκ τῶν Διοδώρου καὶ Πλουτάρχου περὶ τῶν μετὰ τὴν ἐν Μαντινείᾳ μάχην, ἐν κεφαλαίοις διάληψις»¹. Τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὸν Πλούταρχον πηγάζει μᾶλλον ἐκ τοῦ ὅτι εἰς αὐτὸν εὗρε στοιχεῖα καὶ συγκρητιστικὰς ἀπόψεις συμβιβαζομένας κάπως πρὸς τὰς ἰδικὰς του. Δι' αὐτὸ, νομίζομεν, καὶ συγκαταριθμεῖ αὐτὸν μεταξὺ τῶν εὐδοκιμωτάτων φιλοσόφων. Ὁ Τωμαδάκης² ἀνάγει τὴν ἀπασχόλησιν αὐτὴν τοῦ Γεμιστοῦ περὶ τὸν Πλούταρχον (καὶ τὸν Πολύβιον) εἰς τὸ «εἰδικὸν διαφέρον» τούτων διὰ τὴν Πελοπόννησον.

Ὁ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος³ παρατήρησεν ὀρθῶς, ὅτι ἐκ τοῦ καταλό-

1. Πρβλ. Allatii L., De Georgiis et eorum scriptis diatriba : Fabricii, Bibl. gr., τ. 12, σ. 87, σημ. ζ'. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐξεδόθη ὑπὸ H. Reichard, Lipsiae 1770. Πρβλ. Βησσαρίωνος, Ἐπιστολὴ τῷ Γ. Γεμιστῷ : Mohler L., Kardinal Bessarion, III, σ. 464, 15 ἐξ. : «τότε Πλουτάρχου... ὃν αὐτὸς τε σοφώτατον ἠγή».

2. Τωμαδάκης, ἐνθ' ἄν., στ. 436.

3. Σχολάριου, Ἐπιστολὴ τῇ βασιλίσει περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ :

γου τῶν φιλοσόφων, τοὺς ὁποίους μνημονεύει ὁ Πλήθων, λείπει ὁ Πρόκλος, ἐκ τῶν πραγματειῶν τοῦ ὁποίου, λέγει ὁ Σχολάριος, «ἐσπερμολόγησεν» ὁ Γεμιστὸς τὰς ἀπόψεις του «σοφιζόμενος ἑαυτῷ τὴν δόξαν τοῦ πρώτου αὐτὸν τὰ τοιαῦτα ἀποτεκεῖν». Ἐκπλήσσει πράγματι ἢ παράλειψις αὐτῆ, δεδομένου, ὅτι εἰς ἄλλα σημεῖα δὲν δυσκολεύεται ν' ἀναφέρῃ τὸν Πρόκλον¹. Γενικῶς θεωρεῖται ἡ πνευματικὴ συγγένεια τοῦ Πλήθωνος πρὸς τὸν Πρόκλον στενὴ. Τεκμηριωμένη καὶ ἐξονυχιστικὴ ἐξέτασις τῆς συγγενείας αὐτῆς εἶναι ἀπαραίτητος.

Εἰς τὸ ἐρευνώμενον ὅμως θέμα τοῦ Ζωροάστρου ἡ ἐξάρτησις τοῦ φιλοσόφου μας ἐκ τοῦ Πρόκλου εἶναι λίαν περιωρισμένη· ἀντιθέτως ἢ ἐκ τοῦ Πλουτάρχου εἶναι εὐρύτερα καὶ ἐμφανεστέρα. Ἡ εἰκασία τοῦ Μ. Ἀνάστου², ὅτι ἡ ἀπολεσθεῖσα πραγματεία τοῦ Πρόκλου περὶ τῶν Χαλδαϊκῶν Λογιῶν θὰ ἦτο ἡ κατάλληλος κλεῖς διὰ τὸ ζήτημά μας, καίτοι σεβαστὴ, μένει ἐν τούτοις ἀπλήρῃ ὑπόθεσις, ἀφοῦ δὲν δύναται νὰ ἐρευνηθῇ καὶ ἀποδειχθῇ καὶ ἐπιβληθῇ. Ἐναντίον αὐτῆς ὁμιλοῦν κατὰ τινα τρόπον ἐγγλῶττως τὰ ὑπάρχοντα ὑπομνήματα τοῦ Πρόκλου, ἰδιαίτερος εἰς τὸν Τίμαιον καὶ τὴν Πολιτείαν τοῦ Πλάτωνος. Εἰς αὐτά, παρὰ τὴν συχνοτάτην ἀφορμὴν, τὴν ὁποίαν λαμβάνει οὗτος ν' ἀναφέρῃ τὰ Χαλδαϊκὰ Λόγια, οὐδὲν ἶχνος ἔχομεν, τὸ ὅποιον ἔστω νὰ ὑποδηλώνη ἀπλῶς, ὅτι ὁ Πρόκλος ἐθεώρει τόσον καιρίαν τὴν θέσιν τοῦ Ζωροάστρου εἰς τὴν ἐν γένει πορείαν τοῦ πνεύματος πρὸς ἀναζήτησιν τῆς ἀληθείας, ὅσον ὁ φιλόσοφος τοῦ Μυστρά. Ὁ Πρόκλος μνημονεύει τὸν Ζωροάστρην μόνον παρεμπιπτόντως.

9. Ἡ γνώμη Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου ὡς πρὸς τὴν πηγὴν τοῦ Πλήθωνος περὶ τοῦ Ζωροάστρου.

Ὁ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ὁμιλεῖ περὶ τῆς πηγῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ὁ Γεμιστὸς ἠντλησε τὰ περὶ τὸν Ζωροάστρην. Ἡ γνώμη του αὐτῆ διατυπώνεται εἰς δύο χωρία, τῶν ὁποίων τὸ κείμενον ἔχει ὡς ἐξῆς: «*Τίς ἀγνοεῖ Ζωροάστρην...; Τοῦτο ἐγνώρισέ σοι (sc. Πλήθωνι) πρόσθεν ἠγνοημένον, ὁ τῷ δοκεῖν μὲν Ἰουδαῖος, πολύθεος δὲ Ἑλισσαῖος· ᾧ μέγα δυναμένῳ τότε παρὰ τῇ τῶν βαρβάρων ἀλλῇ παρεσιτοῦ τὴν πατρίδα φυγῶν, ἵνα τὰ καλὰ παρ' ἐκείνου μάθῃς διδάγματα· τοιοῦτος δὲ ὢν, πρὸς τὴν τελευτὴν εὖρετο, καθὰ δῆπου καὶ ὑμέτερος Ζωροάστρης. Ζωροάστρου μὲν οὖν*

Petit, IV, σ. 162, 19 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς ἑλληνικῆς πολυθείας: Petit, IV, σ. 162, 12 ἐξ.

1. Πρβλ. Πλήθ., Ἀντιλήψεις: PG 160, 981 C. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀπόκρισις πρὸς Βησσαρίωνα, α': PG 161, 717 B καὶ 719 C.

2. Anastos, ἔργ. μν., σ. 293.

τοῦδε... καὶ τῶν ἄλλων οὐδὲ ἀριθμῆις, οὐδὲ βιβλίοις ἐνέτυχες, ὅθεν ἂν τὴν νομοθεσίαν ταύτην εἶχες λαβών· πλὴν ὅσον πολλοὶ ἕτεροι ἐνία που αὐτῶν ἀπομνημονεύκασιν, ὅθεν οὐ σοὶ μᾶλλον ἢ καὶ πᾶσι σπουδαίοις ἢ περὶ αὐτῶν εἰδησις γέγονεν»¹. «Τὸ δὲ κεφάλαιον αὐτῷ τῆς ἀποστασίας Ἰουδαϊὸς τις ὕστερον ἐνειργάσατο, ᾧ ἐφοίτησεν ὡς εἶδοτι τὰ Ἀριστοτέλους ἐξηγεῖσθαι καλῶς. Ὁ δὲ ἦν Ἀβερορόη προσεσχηκῶς καὶ τοῖς ἄλλοις ἐκ Περσῶν καὶ Ἀράβων ἐξηγηταῖς τῶν Ἀριστοτελικῶν βιβλίων, ἃ Ἰουδαῖοι πρὸς τὴν οἰκίαν γλῶτταν μετήγαγον... Ἐκεῖνος αὐτῷ καὶ τὰ περὶ Ζωροάστρου καὶ τῶν ἄλλων ἐξέθετο. Ἐκείνῳ δὲ τῷ φαινομένῳ μὲν Ἰουδαίῳ, Ἑλληνιστῇ δὲ ἀκριβῶς, οὐ μόνον ὡς διδασκάλῳ πολὺν συνὼν χρόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπηρετῶν ἐν οἷς ἔδει καὶ ζωαρκούμενος ὑπ’ ἐκείνῳ· τῶν γὰρ τὰ μάλιστα δυναμένων ἦν ἐν τῇ τῶν βαρβάρων τούτων ἀλγῇ. Ἐλισσαῖος ὄνομα ἦν αὐτῷ»².

Κατὰ τὰ προεκτεθέντα λοιπὸν ἢ διαμόρφωσις τῶν ἰδεῶν γενικώτερον τοῦ Πλήθωνος καὶ μερικώτερον ἢ ἐκτίμησίς του πρὸς τὸν Ζωροάστρη ἀφείλονται εἰς τινα Ἑλισσαῖον. Τοῦτο ὅμως ὑπ’ οὐδενὸς ἑτέρου, ἐξ ὧν γνωρίζομεν, ἐπιβεβαιώνεται. Εἶναι μάλιστα γεγονός, ὅτι ἀμφότεραι αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Σχολαρίου, εἰς τὰς ὁποίας διαλαμβάνονται αἱ ἐν λόγῳ εἰδήσεις ἔχουν σκοπὸν καθαρῶς ἀπολογητικὸν - πολεμικὸν καὶ προέρχονται ἐκ τῆς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γεμιστοῦ ἐποχῆς καὶ δὴ ἢ μὲν πρώτη ἐγράφη μετὰ τὸ 1456, ἢ δὲ δευτέρα μετὰ τῶν ἐτῶν 1454 - 1456³. Αἱ δὲ πληροφορίαι ἀναφέρονται εἰς γεγονότα, τὰ ὁποῖα συνέβησαν πρὸ αὐτῆς ἀκόμη τῆς γεννήσεως τοῦ Σχολαρίου (1405). Ὁ ἴδιος πρὸς κατοχύρωσίν του λέγει, ὅτι ἔλαβε τὰς εἰδήσεις του «ἐκ πολλῶν τῶν γνωρισάντων (sc. τὸν Πλήθωνα) ἐν τῇ αὐτοῦ νεότητι»⁴.

Τὰ προμνημονευθέντα θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐκληφθοῦν ὡς ἐξωτερικοὶ λόγοι συνηγοροῦντες ὑπὲρ τῆς μὴ ἱστορικότητος τῆς μαρτυρίας τοῦ Σχολαρίου. Ἐξετάζοντες αὐτὸ τὸ κείμενον πρέπει εὐθὺς νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι κύριον ἐνδιαφέρον τοῦ συγγραφέως εἶναι ν’ ἀποδείξη, ὅτι ὁ Πλήθων ὑπῆρξεν εἰδωλολάτρης⁵, καὶ ὄχι νὰ δώσῃ ἱστορικὸν ὑλικόν. Ὁ Ἑλισσαῖος

1. Σχολαρίου, Περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθείας : Petit, IV, σ. 162, 4 - 17.

2. Σχολαρίου, Ἐπιστολὴ τῇ βασιλίσση περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ : Petit, IV, σσ. 152, 37 - 153, 10.

3. Πρβλ. Petit, ἔργ. μν., IV, σσ. VII ἐξ.

4. Σχολαρίου, Ἐπιστολὴ τῇ βασιλίσση περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ : Petit, IV, σ. 152, 34. Ὁ Heisenberg A., Βιβλιοκρισία : Taeschner Fr., G. Gemistos Plethon. Ein Beitrag..., ἐν Byz. Zeitschrift 31, 1931, σ. 126, θεωρεῖ τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Πλήθων ὑπῆρξε μαθητῆς τοῦ Ἑλισσαίου, μίαν «χρονικῶς μὴ δυναμένην νὰ καθορισθῇ πραγματικότητα» καὶ προσθέτει, ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ ἀπόψεις τοῦ Ἑλισσαίου δὲν εἶναι σαφεῖς.

5. Πρβλ. Anastos, ἔργ. μν., σ. 278 : «The principal object of the two letters,

ἐγνώρισεν εἰς τὸν Γεμιστὸν τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς Ἄραβας σχολιαστάς του, μάλιστα δὲ τὸν Ἀβερρόνη (1126 - 1198), ἐπιφανῆ τοῦ Μεσαίω-νος φιλόσοφον. Τοῦτον μνημονεύει καὶ ὁ Πλήθων, τὸν θεωρεῖ δὲ ἡγήτην «τῶν πρὸς ἐσπέραν» ἀριστοτελικῶν. Καὶ ἐνῶ τὸν κατηγορεῖ, διότι δέχεται τὴν ψυχὴν ὡς «θητήν», καὶ ἀμφισβητεῖ τούτου ἕνεκα τὴν σπουδαιότητά του¹, ὁμολογεῖ εἰς ἕτερον σημεῖον, ὅτι «ἐξεῖναι γὰρ ἀκούειν καὶ Λατίνων καὶ Ἰουδαίων πάντων, οὐ φθαρτὸν τὸν γε ἀνθρώπινον νοῦν Ἀβερρόνην φασκόντων ὑποτίθεσθαι... ἔχει γὰρ τινα καὶ περινοίαν ὁ Ἀβερρόου οὗτος λόγος, ὥστε τῶν τινα παχύτερων μὴ ἂν ῥάδιον εἶναι συνεῖναι»². Αἱ ἐκτιθέμεναι ἀντιλήψεις ἐκπροσωποῦνται πράγματι ὑπὸ τοῦ Ἀβερρόου διακρίνοντος μεταξὺ «ποιητικοῦ νοῦ» (intellectus agens), ἐνὸς μόνον ὡς πρὸς τὸν ἀριθμόν, καθολικοῦ δι' αὐτὸ καὶ αἰδίου ἀφ' ἐνός, καὶ τῆς ψυχῆς ἀφ' ἐτέρου, ἢ ὅποια εἶναι θνητὴ καὶ φθαρτὴ, καθὸ συνδεδεμένη μὲ τὸ σῶμα³, καὶ ἐπιναλαμβάνοντος τρόπον τινὰ τὰς ἰδέας τοῦ Ἀριστοτέλους⁴. Ὁ Πλήθων ὁμως δὲν ἔχειται ὁ ἴδιος τῶν ἀπόψεων τούτων καὶ εἶναι ἐπὶ πλεον σφοδρὸς πολέμιος τοῦ Ἀριστοτέλους, ὥστε εὐλόγως νὰ διερωτώμεθα : Τί παρέλαβεν οὗτος παρὰ τοῦ Ἑλισσαίου ; Κατὰ τὸν Fr. Taeschner⁵ ἐγνώρισε τὸ Ἰσλάμ καὶ ὑπέστη τὴν ἐπίδρασίν του, μεταδοὺς τοῦτο ἀκολούθως εἰς Δύσιν. Μετὰ βεβαιότητος ὁμως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἄμεσος ἐπί-

which mention Elissaeus, is to prove that Pletho was a pagan». Taeschner Fr., G. Gemistos Plethon, ein Vermittler zwischen Morgenland und Abendland zu Beginn der Renaissance, ἐν Byz. - neugr. Jahrbücher 8, 1929 - 1930, σ. 102 : «Damit (sc. μετὴν μαρτυρίαν τοῦ Σχολαρίου) ist... nur auf Lehren des Gemistos selbst angespielt».

1. Πλήθ., Διαφοραί, I : PG 160, 889 A. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Ἀντιλήψεις : PG 160, 1006 B.

2. Πλήθ., Ἀντιλήψεις : PG 160, 982 C - 983 A.

3. Πρβλ. Ἀντωνιάδου Β., Ἐγχειρίδιον ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, τ. 2, ΚΠολις 1929, σ. 88. Hirschberger, ἔργ. μν., I, σ. 328. Voeländer ἔργ. μν. II : Philosophie des Mittelalters, σ. 75, ἐνθα καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

4. Πρβλ. Ἀριστ., Περὶ Ψυχῆς B, 1, 413 a 4 : «οὐκ ἔστιν ἡ ψυχὴ χωριστὴ τοῦ σώματος». B, 2, 414 a 19 - 21. Γ, 5, 430 a 24 - 25. Εἰς τὰ χωρία αὐτὰ γίνεται λόγος περὶ τοῦ παθητικοῦ καὶ φθαρτοῦ νοῦ, τοῦ ἠνωμένου μὲ τὸ σῶμα. Ὁ ὅρος «ποιητικὸς νοῦς» ἀπαντᾷται τὸ πρῶτον εἰς τὸν Ἀλεξ. Ἀφροδισιέα, Περὶ ψυχῆς, 88, 24 (πρβλ. Τσέλλερ - Νέστλε, ἔργ. μν., σ. 447, σημ. 422). Διὰ τὸν Ἀριστοτέλη οὗτος φέρει τὴν ὀνομασίαν ἀπλῶς τὸ «ποιοῦν», τὸ ὅποιον εἶναι ἀθάνατον καὶ αἰδίου : Ἀριστ., Περὶ Ψυχῆς, Γ, 6, 430 a 14 - 23, καὶ ἐπεισέρχεται εἰς τὸ σῶμα «θύραθεν» : Ἀριστ., Περὶ ζῶων γενέσεως, B, 3, 736 b 27 - 28. Πρβλ. πλείονα Nuyens F., L'évolution de la psychologie d'Aristote, Louvain 1948. Soleri G., L'immortalità dell'anima in Aristoteles, Torino 1952.

5. Taeschner, ἐνθ' ἀν., σσ. 100 ἔξ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, G. Gemistos Plethon. Ein Beitrag zur Frage der Übertragung von islamischem Geistesgut nach dem Abendlande, ἐν Der Islam 18, 1929, σσ. 236 - 243.

δρασις τοῦ Ἰσλάμ ἐπὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ φιλοσόφου μας δὲν ἀπαντᾶται ¹.

Ὁ Ἰ. Μαμαλάκης ² μετὰ δυσκολίας διαπιστώνει ὀλίγας τινὰς ὁμοιότητας μεταξὺ Ἰσλάμ καὶ Γεμιστοῦ, πράττει δὲ τοῦτο πρὸς ὑποστήριξιν μιᾶς ἄλλης γνώμης, ὅτι δηλ. ὁ Πλήθων ἀπέβλεψεν εἰς συνεργασίαν καὶ ἔνωσιν τῶν δύο λαῶν διὰ τοῦ παραμερισμοῦ τῆς μεγαλυτέρας διαφορᾶς των, ἥτοι τῆς θρησκείας. Εἶναι μία νέα ἄποψις καὶ χρήζει συζητήσεως. Ἀναφέρομεν αὐτὴν ἐνταῦθα, διότι ὁμιλεῖ περὶ ἰσλαμικῶν ἀντιλήψεων παρὰ Γεμιστῶ. Δὲν ἐπεκτεινόμεθα, διότι αἱ διαπιστώσεις αὐταὶ τοῦ Μαμαλάκη εἶναι περιορισμέναι καὶ ὁ ἴδιος δὲν ἀποδίδει αὐτάς εἰς τὸν Ἑλισσαῖον.

Χωρὶς πρόθεσιν νὰ ἀμφισβητήσωμεν αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τοῦ Ἑλισσαίου προσθέτομεν ἐδῶ, ὅτι ἡ πληροφορία τοῦ Σχολαρίου, ὅτι οὗτος ἐκάη διὰ τῆς πυρᾶς, ἀντιστρατεύεται πρὸς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ θανατικὴ διὰ τῆς πυρᾶς ἐκτέλεσις ἀπαγορεύεται παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς ὑπ' αὐτῶν τῶν λόγων τοῦ Προφήτου Μωάμεθ, οὕσα γνωστὴ μόνον ἐπὶ χριστιανικοῦ ἐδάφους ³.

Ἐξ ὅλων αὐτῶν προκύπτει, ὅτι ἡ εἶδησις τοῦ Σχολαρίου παρουσιάζει ὄρισμένα τρωτὰ σημεῖα καὶ δὲν διεκδικεῖ ἀνέτως ἱστορικὴν αὐθεντικότητα. Εἶναι δυνατόν νὰ ὑπῆρξεν ὁ Ἑλισσαῖος. Ἐπίσης εἶναι δυνατόν νὰ ἐμαθήτευσε παρ' αὐτῶ ὁ Πλήθων καὶ νὰ ἐδιδάχθη τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν, καίτοι δὲν συμπαθεῖ αὐτήν. Ὅτι ὅμως ἐπληροφορήθη καὶ τὰ περὶ τὸν Ζωροάστρη παρ' αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα δὲν συμβιβάζονται πρὸς τὰς ἀριστοτελικὰς ἀντιλήψεις, φαίνεται ἀπίθανον καὶ οὐδόλως ἐνισχύεται ἐξ ὅσων ἀνωτέρω ἀναφορικῶς μὲ τὰς εἰδήσεις τοῦ Σχολαρίου ἐσημειώσαμεν. Διὰ τὸν Σχολάριον, ἐπαναλαμβάνομεν, προέχει νὰ ὑποδείξῃ, ὅτι ὁ Ἑλισσαῖος, ὁ Ἰουδαῖος αὐτὸς λόγιος, «ἐνειργάσατο τῷ Πλήθωνι τὸ κεφάλαιον τῆς ἀποστασίας».

10. Ἐν εἶδει συμπεράσματος.

Ἀνασκοποῦντες ὅσα ἐξ ἀρχῆς ἐγράψαμεν, πρέπει νὰ ὑπογραμμίσωμεν ἐδῶ, ὅτι τὰς ἀπόψεις του περὶ τὸν Ζωροάστρη ἠντλησεν ὁ Γεμιστὸς κατὰ

1. Πρβλ. Τατάκη, ἔργ. μν., σ. 184. Ὁρθῶς σημειώνει ὁ Masai, ἔργ. μν., σ. 57, ὅτι ὁ Ἑλισσαῖος φέρεται ὡς Ἰουδαῖος καὶ ὄχι ὡς Μωαμεθανός, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον αἶρει πᾶσαν βάσιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Taeschner. Ὁ δὲ Anastos, ἔργ. μν., σ. 272, ἀντικροῶν ἐπισταμένως τὸν Taeschner παρατηρεῖ μεταξὺ ἄλλων ὀρθῶς, ὅτι ὁ Πλήθων ἦτο εἰς ἀπροσχημάτιστος πολυθεϊστής καὶ ὅτι ἡ πολυθεία εἶναι ἐντελῶς ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ Ἰσλάμ.

2. Μαμαλάκη, Ἡ ἐπίδραση..., σσ. 509 ἐξ. καὶ 525 ἐξ.

3. Taeschner Fr., G. Gemistos Plethon, Ein Beitrag..., σσ. 240 ἐξ.

μέγα μέρος ἀπὸ τὰς πηγὰς τοῦ ¹. Τοιαῦται ὑπῆρξαν κυρίως τὰ Μαγικά Λόγια καὶ ὁ Πλούταρχος. Ἡ ἐσφαλμένη γνώμη του, ὅτι τὰ Λόγια ἐγράφησαν παρὰ τοῦ Ζωροάστρου ἢ τῶν «ἀπὸ Ζωροάστρου μάγων» καὶ ὅτι ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Πλάτων «ἔσποντο» αὐτοῖς, ἀπετέλεσε τὴν βάσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὠκοδόμησεν, ὄχι μόνον τὴν ἀποψίν του περὶ τοῦ Ζωροάστρου ὡς τοῦ πνευματικοῦ κληροδότου καὶ πρώτου σοφοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδίαν του φιλοσοφικὴν σκέψιν. Αἱ εἰδήσεις περὶ τὸν Ζωροάστρην τοῦ Πλουτάρχου, εἰς τὸν ὁποῖον συνειδητῶς καὶ ἐν γνώσει τῶν κειμένων του παραπέμπει, ἀπέβησαν μαρτυρία ὑψίστης καὶ μοναδικῆς σπουδαιότητος.

Ἡ νεοπλατωνικὴ παράδοσις πιθανὸν δὲ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων δὲν ἀγνοοῦν πλήρως τὸν Ζωροάστρην, ἐν τούτοις δὲν θέτουν αὐτὸν εἰς τὸ κέντρον τῆς διδασκαλίας των, δι' αὐτὸ καὶ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ν. Τωμαδάκης, ὅτι «ὁ Ζωροάστρης δὲν εἶναι οὔτε πλατωνικὸν οὔτε νεοπλατωνικὸν θέμα» ²· δὲν εἶναι θέμα αὐτῶν ὑπὸ τὴν ἔκτασιν καὶ σημασίαν, καθ' ἣν συμβαίνει τοῦτο παρὰ Πλήθωνι. Ἡ ὑψηλὴ ἐκτίμησις τῶν Χαλδαϊκῶν Λογιῶν ὑπὸ τοῦ Πρόκλου ὤθησεν ἴσως τὸν Γεμιστὸν καὶ ἐστήριξεν αὐτὸν κατὰ τὴν σύστασιν τῶν περὶ Ζωροάστρου ἰδεῶν του, ἂν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πρόκλος, ἐξ ὧν γνωρίζομεν, δὲν εἶχε πραγματοποιήσει τὸ βῆμα τοῦτο, ἥτοι τῆς ἀναγωγῆς τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως εἰς τὸν Ζωροάστρην ³. Αἱ ἄλλαι πηγαί, τὰς ὁποίας παρεθέσαμεν, ἔπαιξαν περιωρισμένον μᾶλλον ρόλον, τοῦ ἰδίου τοῦ Γεμιστοῦ δημιουργήσαντος νέαν οὕτως εἰπεῖν κοσμοθεωρητικὴν ἀποψιν, ἀφοῦ τὸ πρῶτον εἰς αὐτὸν εὐρίσκομεν τοιουτοτρόπως διατετυπωμένην καὶ ἀνεπτυγμένην τὴν ἀντίληψιν, ὅτι τὰ τοῦ Ζωροάστρου δόγματα διὰ τῶν Πυθαγορείων κατῆλθον εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ ἐκεῖθεν εἰς ὅλους τοὺς «εὐδοκιμωτάτους» φιλοσόφους.

1. Πρβλ. Anastos, ἔργ. μν., σ. 288 : «What we read in Pletho about Zoroaster, therefore, was derived directly from his sources».

2. Τωμαδάκης, ἔνθ' ἀν., στ. 438. Ἀξίζει ν' ἀναφερθῆ, ὅτι ὁ Ζωροάστρης ὑπῆρξεν, ὡς γνωστὸν, κεντρικὸν θέμα καὶ τοῦ φιλοσόφου Fr. Nietzsche. Ἡ μορφή τοῦ Ζαρατούστρα κυριαρχεῖ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Νίτσε, δημιουργουμένη ἤδη ἀπὸ πρώτης ἀρχῆς διὰ τοῦ Διονύσου εἰς τὴν «Γέννησιν τοῦ τραγωδίας ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς μουσικῆς». Καὶ ἡ κυριαρχία αὐτῆ κορυφώνεται εἰς τὸ ἔργον του : «Τάδε ἔφη Ζαρατούστρα», ἐνθα τὸ μήνυμα τοῦ προφήτου τῆς καταφάσεως τῆς ζωῆς συνοψίζεται εἰς τὸν θάνατον τοῦ Θεοῦ (Gott ist tot) καὶ τὴν περὶ τοῦ ὑπερανθρώπου διδασκαλίαν του («Ich lehre euch den Übermenschen» : Fr. Nietzsche, Also sprach Zarathustra, 2 καὶ 3, Bd. I, ἐκδ. Hanser Verlag München 1967, σ. 549). Ὁ ὑπεράνθρωπος κατέχει τὴν συνισταμένην τῶν ἀξιών, τὴν δύναμιν· μάλιστα τὴν δύναμιν διὰ τὴν ζωὴν καὶ εἶναι τὸ ὑποκατάστατον τρόπον τινὰ τοῦ θανόντος Θεοῦ.

3. Ὁ Anastos, ἔργ. μν., σ. 293, ὑπερτονίζει, νομίζομεν, τὴν ἐξάρτησιν τοῦ Πλήθωνος ἐκ τοῦ Πρόκλου κατόπιν τῶν ὧν παρεθέσαμεν.

Ὅτι προβάλλει ὁ Λόγιος τοῦ Μυστρᾶ τὸν Ζωροάστριν, διότι οὗτος ἀπετέλει αὐθεντίαν τῶν Ὁθωμανῶν, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Ἰ. Μαμαλάκης¹, καὶ ὑποβοηθεῖ τοιοῦτοτρόπως τὸν σκοπὸν τοῦ πρὸς συνεργασίαν, προσέγγισιν καὶ συμφιλίωσιν τῶν Τούρκων μὲ τοὺς Ἕλληνας, οὐδαμῶθεν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων ἐξάγεται. Ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Μαμαλάκης δέχεται, ὅτι ὁ Πλήθων γνωρίζει τὰς ιδέας τῶν Τούρκων, τὰς ὁποίας συγχωνεύει καὶ ἑναρμονίζει κατὰ τινα τρόπον πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ὡς ἄνω σκοποῦ, εἶναι δυνατόν νὰ ἀγνοῇ τελείως, ὅτι οἱ Μωαμεθανοὶ δὲν εἶχον ιδέαν περὶ Ζωροάστρου; Καλλίτερον θὰ ἐπετύγχανεν ἑνὸς τοιούτου σκοποῦ, ἂν μεταξὺ τῶν «εὐδοκιμωτάτων» φιλοσόφων λόγου χάριν ἀνέφερε τὸν Μωάμεθ. Ἀλλὰ δὲν τὸ πράττει, ὅπως καὶ τὸν Ζωροάστριν δὲν τὸν μνημονεύει ὑπὸ τὴν ἔποψιν, τὴν ὁποίαν ὑποστηρίζει ὁ Μαμαλάκης.

Ὁ Ζωροάστρης ἀποβαίνει τοιοῦτοτρόπως καθαρῶς πληθωνικὸν πρότυπον. Μόνον ὁ Πλήθων ἐξ ὅλων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων ἀνάγει τὸν Ζωροάστριν εἰς τὴν περίοπτον θέσιν, τὴν ὁποίαν περιεγράψαμεν. Τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον λαμβάνει ἀπὸ προγενεστέ- ρους τὸ μεταπλάσσει καὶ τοῦ δίδει ἴδιον σχῆμα. Εἶναι τὸ σχῆμα, τὸ ὁποῖον ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν κοσμοθεωρίαν του. Λόγοι λοιπὸν κοσμοθεωρη- τικοὶ τὸν ὀδηγοῦν εἰς τὴν υἰοθέτησιν τῶν περὶ Ζωροάστρου ἀντιλήψεών του. Εἰς τὰ δύο ὑπομνήματά του περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων ἢ σωτηρία τῆς κινδυνευούσης πατρίδος θεωρεῖται ζήτημα «*μεγάλης τιμῆς καὶ ἀξιολόγου μεταβολῆς τοῖς ὅλοις γινομένης*»² καὶ ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἔργον τῶν ἱατρῶν, οἱ ὁποῖοι «*τέμνουσι καὶ καίουσι καὶ χεῖρα ἔστιν ὅτε καὶ πόδα ἀποκόπτουν ὑπὲρ τῆς τοῦ ὅλου σώματος σωτηρίας*»³. Αὐτοῦ

1. Μαμαλάκης, Ἡ ἐπίδραση... , σ. 525, σημ. 3. Τοὺς Τούρκους ἀποκαλεῖ ὁ Γεμιστὸς «Παροπαμισάδας» (Πλήθ., Συμβουλευτικὸς πρὸς τὸν Δεσπ. Θεόδωρον, 2 : PG 160, 844 A), ἤτοι λαόν, ὁ ὁποῖος κατῴκει περὶ τὸν Παροπαμισὸν ποταμόν, καὶ οὐδόλως συγγέει αὐτοὺς πρὸς τοὺς Πέρσας, τοὺς ὁποίους ἐπίσης γνωρίζει καὶ περὶ τῶν ὁποίων πολλακίς ὁμιλεῖ εἰς τὴν αὐτὴν πραγματείαν του (3 : PG 160, 844 C. 5 : PG 160, 845 C καὶ ἐξῆς). Ὅτι ἤρχοντο νὰ ἐκδικηθοῦν, δι' ὅσα εἶχον οἱ πρόγονοὶ τῶν πάθει ἀπὸ τὸν Μ. Ἀλέξανδρον, δὲν σημαίνει, ὅτι τοὺς ταυτίζει πρὸς τοὺς Πέρσας, ἀφοῦ ὁ Μ. Ἀλέξανδρος «*κατέστη βασιλεὺς τῆς Ἀσίας*» (5 : PG 160, 845 C), ὑπεδούλωσεν ἀσφαλῶς καὶ τὸν ἀρχαῖον τοῦτον λαόν. Ἄν καὶ ἡ περὶ καταγωγῆς τῶν Τούρκων γνῶμη τοῦ Πλήθωνος δὲν ἀνταποκρίνεται ἀπολύτως πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἐν τούτοις εὐρίσκεται ἐγγύ- τερον αὐτῆς πολλῶν ἄλλων ἐκ τῶν συγχρόνων του. Ὅταν ὁ φιλόσοφος μᾶς ἀνευρίσκη εἰς Κύρον τὸν Πέρσην (17 : PG 160, 857 A) «*καλὰς δόξας*», εἶναι πεπεισμένος περὶ αὐτοῦ καὶ δὲν κάμνει «*πολιτικὴν προσεγγίσεως*». Ἡ βασικὴ τοῦ φιλοσοφικῆ πεποιθήσεως εἶναι, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔσχον δόξαν τινὰ περὶ τοῦ θεοῦ καὶ ὅτι ἡ μὲν εὐρίσκεται ἐγγύ- τερον ἢ δὲ «*πορρωτέρω καὶ πορρωτάτω*» τῆς κρατίστης δόξης.

2. Πλήθ., Πρὸς τὸν βασιλέα Ἑμμανουήλ περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων, 10 : PG 160, 828 D.

3. Πλήθ., Συμβουλευτικὸς, 27 : PG 160, 864 D.

τοῦ ἔργου ὁμως προεξάρχει κατ' αὐτὸν ἡ ἐπανάστασις τῆς ἰδέας, ἡ ἀλλαγὴ τῆς κρατούσης κοσμοθεωρίας καὶ θρησκείας, ἡ ἐπανόρθωσις «τῶν ἀμαρτανομένων... ἐν δόξαις»¹. Αἱ δόξαι προηγοῦνται τῶν ἔργων. Τὰ ἔργα ἀποδεικνύονται μεγαλεπήβολα, ὅταν ὑπαγορευῶνται ἀπὸ εὐγενεῖς καὶ ἀληθεῖς καὶ ὑψηλὰς ἰδέας. Δι' αὐτὸ καὶ προέχει ἡ ἀναμόρφωσις των. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ Πλήθων ἐπιμένει ἐπὶ τῶν ἀπόψεών του, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ὁ Ζωροάστρης εἶναι ὁ «πατήρ» τῶν ὀρθῶν δογμάτων. Ταῦτα πρέπει κατ' αὐτὸν ν' ἀντικαταστήσουν τὰ κρατοῦντα ἐκκλησιαστικὰ δόγματα. Δὲν προπαγανδίζει τὰς ἀπόψεις του οὔτε εἶναι διατεθειμένος ν' ἀγωνισθῆ διὰ τὴν πραγμάτωσίν των. Ἀρκεῖται εἰς τὸν ἀσφαλῆ καὶ ἄνετον ρόλον τοῦ θεωρητικοῦ. Προτείνει λύσιν διάφορον τῶν ἐπιχειρουμένων καὶ ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν ἐφαρμογὴν της, ἡ ὁποία δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῆ εὐκόλος διὰ τὴν ἐποχὴν του καὶ ὀπωσδήποτε λυσιτελεῖς.

Ὁ Πλήθων παρ' ὄλην του τὴν σοφίαν καὶ τὴν εὐρύτητα τῶν γνώσεών του εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐπλανήθη «κι' ἔβλαψε, μὲ τὴν πλάνην του, τὴν μεγάλην του ἀποστολήν»². Ἀπῆτησεν ἀπὸ τὸ χειμαζόμενον Ἔθνος ὄχι μόνον νὰ ἐμπνευσθῆ ἀπὸ τὰ κατορθώματα καὶ τὰ ἰδώδη τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀσπασθῆ «*θεολογίαν τὴν κατὰ Ζωροάστρην τε καὶ Πλάτωνα*», ὡς ἐὰν νὰ ἐπρόκειτο δι' αὐτῆς, ὅπως κατὰ τοὺς ὀμηρικὸς χρόνους, νὰ σπεύσῃ πρὸς βοήθειαν τὸ Δωδεκάθεον τοῦ Ὀλύμπου, νὰ ταχθῆ εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ ἐκλεκτοῦ του λαοῦ καὶ ν' ἀποσοβῆσῃ τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον. Δὲν ἠθέλησε νὰ ἐμπνευσθῆ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸν Ἐσταυρωμένον τοῦ Γολγοθᾶ οὔτε νὰ διδαχθῆ ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον, ὅτι «*τὸν Ζωροάστρην ἐκείνον... οὐδὲ ἐξ ὀνόματος ἴσασιν οἱ πολλοὶ... ὅτι πλάσματα ἦν τὰ περὶ ἐκείνων λεγόμενα*»³, ἀλλ' οὔτε ν' ἀκούσῃ τὴν φωνὴν τῆς ἀποθησκούσης ἀρχαίας θρησκείας, ὅπως αὕτη ἱστορεῖται εἰς τὸν περίεργον θρύλον, τὸν ὁποῖον μᾶς διέσωσεν ὁ Πλούταρχος καὶ τὸν ὁποῖον ὁ Πολυῖστωρ τοῦ Μυστρᾶ θὰ πρέπει νὰ ἀνέγνωσεν. Ἡ φωνὴ ἐκείνη ἐβροντοφώνει : «*Πᾶν ὁ μέγας τέθνηκεν*»⁴. Ὅριστικῶς δηλαδὴ καὶ ἀμετακλήτως «ἡ γλῶσση κατεκάλυψε τοὺς ἱεροὺς οὐδοὺς καὶ ἡ ἀράχνη ὑφαίνει τοὺς ἱστοὺς αὐτῆς ἐπὶ τῶν σεπτῶν φλιῶν. Ἰώθη τὸ φάσγανον τοῦ θύτου, ἔρημα ἀναθημάτων ἀπέμειναν τὰ περιζώματα, ἐξέλιπον τὰ ἐναγίσματα καὶ αἱ σπονδαί, ὑστέρησαν οἱ δαδοῦχοι καὶ αἱ κανηφόροι. Περιηρέθη ἡ ἀειθαλῆς κόμη

1. Π λ ῆ θ., Πρὸς τὸ ὑπὲρ τοῦ λατιν. δόγματος βιβλίον : PG 160, 980 A.

2. Κ α ν ε λ λ ο π ο ὑ λ ο υ Π., ἔργ. μν., σ. 287 : Ὀλίγον ἀνωτέρω ἀπὸ τὰς παρατεθεισὰς λέξεις σημειώνει εὐστόχως, ὅτι «οἱ πλάνες τῶν σοφῶν εἶναι καμμιὰ φορὰ μεγαλύτερες ἀπὸ τίς πλάνες τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων».

3. Χ ρ υ σ ο σ τ., Ἰ ω α ν., Εἰς τὸν μακάριον Βαβύλαν, 2 : PG 50, 536.

4. Π λ ο υ τ ᾶ ρ χ ο υ, Περὶ τῶν ἐκλειπομένων χρηστηρίων, 17 : Bern., III, σ. 93.

τῶν ἐλαιῶν, ἡ ποθεινὴ μύρτος ἔκρυσεν ὑπὸ αἰσχύνης τὰ ἄνθη τῆς καὶ ἡ γεραρὰ δάφνη ἔκλινε τοὺς σεμνοὺς κλῶνας πρὸς τὴν γῆν ἀπαξιοῦσα νὰ στέψη κορυφὰς ἀδόξους»¹. Ὁ Ζωροάστρης μεθ' ὅλου τοῦ ἐλληνικοῦ Πανθέου καὶ πάσης ἐξωχριστιανικῆς θεότητος ἐδέχθη σοβαρὸν πλήγμα, ἀφ' ἧς τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ ἔθραυσε τὸν κλοιὸν τῆς πνικτικῆς ἀτμοσφαιρας τῆς Παλαιστίνης καὶ διέδραμε τὰ ἱερά των. Οἱ μετέπειτα αἰῶνες μετέβαλον τὸ πλήγμα αὐτὸ εἰς θανάσιμον καὶ ἐφρόντισαν διὰ τὴν ταφήν τῶν θυμάτων. Ἦτο ἐπόμενον ἡ ἐκταφὴ των καὶ ἀναστήλωσις των νὰ καταστῆ οὐτοπικὴ καὶ ἀδύνατος καὶ ἀνώφελος.

ΘΕΟΔ. ΣΤ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ

1. Παπαδιαμάντη, Γυφτοπούλα, 3, ζ', ἔκδ. Χατζηφώτη, Ἀθήναι 1970, σ. 297.